

Rómer Flórisról

Mint ez a címlapon közölt képből is látszik, az Életünk újabb, rendhagyó lapszámmal jelentkezik. A fotó Rómer Flóris 1869. évi jegyzőkönyvének 147. és 148. oldalát mutatja: a műgyűjtő Storno és Paur neve, valamint egy bronz szegecs rajza alatt a lövői halomsírok feljegyzése látható a 147. oldalon. A 148. oldal második részében a kőszegi bencés templomról és a várról írt sorai olvashatók és rajza látható. Rómer Flóris az 1856-57. tanév második félévében a kőszegi bencés gimnázium egyik osztályfőnöke, magyar és latin tanára volt. S itt, Vas megyében számunkra a „magyar régészet atyja” egyben a megyei régészet atyja is: a velemi Szent Vid-hegyen egy agyagból égetett vízvezetékcsövet talált, ami vagy a római korból vagy a középkorból származhat, azaz 1869-ben felfedezte Vas megyét és főként az azóta világhírűvé vált lelőhelyet, a Szent Vid-hegyet a régészettudomány számára.

2015-ben Rómer Flóris születésének 200. évfordulóját ünnepeltük. Az Életünk 2016 márciusi száma tehát Rómer-émlékszám. Az ötletgazdának, a lapszám fáradhatatlan és minden részletre figyelő vendégszerkesztőjének, Ilon Gábor régésznek köszönhetően úgy emlékezünk Rómer Flórisra, hogy a lapban közölt tanulmányok bemutatják, mi történt Rómer Flóris után, képet adnak a jelen Vas megyei, régészeti kutatásairól.

Köszönet a szerzőknek, hogy tanulmányaikkal létrehozták e számot, s külön köszönjük Ilon Gábornak az ötletet s az ötlet nyomán e lapszámunkat, amelynek koncepcióját ő dolgozta ki, a tanulmányok szervezését, gyűjtését és gondozását maga végezte el: vagyis az Életünk 2016/3 számának létrejötté az ő munkájának az eredménye.

(A szerk.)

Rómer Flóris (1815–1889)

ILON GÁBOR

Nemzetközileg elismert régész arcélek Vas megyéből

MISKE KÁLMÁN, FETTICH NÁNDOR,
MOZSOLICS AMÁLIA, SZENTLÉLEKY TIHAMÉR,
BÁNDI GÁBOR

Miske Kálmán, báró (1860. november 25. Bodajk – 1943. március 15. Kőszeg). Családja a bárói címet Mária Teréziától kapta. Felesége a kőszegi Chernel családból származó Sarolta. Így a herceg Esterházy és a gróf Zichy familiákkal is kapcsolatba került. Édesapja – Moson vármegye főispánja – unszolására a magyaróvári Mezőgazdasági Akadémián szerzett diplomát, hogy birtokaik igazgatásához (ezeket 1900-ban, édesapja halálát követően eladja) a megfelelő szakismeretekkel rendelkezzen. Ugyanakkor – véleményem szerint – ezzel a képzettségével magyarázható, hogy régészeti tevékenysége során rendkívül nyitott volt a geológia, a talajtan és ezzel összefüggésben a kémia tudományára. Így válik érthetővé és a kőszegi múzeum Helytörténeti Adattárában őrzött dokumentumokkal igazolható a vegyelemzésekre, a geológiai és a talajtani kutatásokra való hajlama. Több nyelven beszélt, írt és olvasott.

Adományai révén a Vasvármegyei Múzeum egyik alapítója. Annak megnyitásától, 1908. október 11-től 1912. márciusáig a múzeum Régiségtárának őre. 1912. március 21-től haláláig első világi igazgatója. E minőségében is a hangsúlyt a régészeti gyűjtemény gyarapítására helyezte. 1912-ben Chernel Istvánnal, gróf Széchenyi Rezsővel és Végh Gyulával 91 kiállítótól begyűjtött mintegy 2000 tárgyból megrendezte a Vasvármegyei Műtörténeti Kiállítást, amely országos, sőt nemzetközi visszhangot váltott ki. 1922. októberében új szellemben – tanító és ismeretterjesztő céllal – rendezte át a múzeum kiállításait. Ezt a kiállítást Tompa Ferenc – a Pázmány Péter Tudományegyetem Régészeti tanszékének vezetője, a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tárának igazgatója – a Miskéről írt nekrológiában az ország legkorszerűbb kiállításaként aposztrofálta. A Tanácsköztársaság idején végzett műkincs-szocializálási tevékenysége – ami egy megyei műtörténeti monográfia elkészítésével volt összefüggésben és tulajdonképpen az elhagyott műkincsek védelmét szolgálta – miatt felelősségre vonták, majd felmentették a vád alól. Ez a gyanúsítás azonban nagyon megviselte, s ettől kezdve kőszegi lakóhelyére visszavonulva

élt. A vármegyei múzeum igazgatását helyetteseire bízta, később pedig betegsége miatt már nem sűrűn utazott Szombathelyre. Az 1932. májusában – a kőszegi ostrom 400 éves évfordulóján – megnyíló kőszegi Helytörténeti és Szülőföldismereti Múzeum alapítóinak egyike és az Előkészítő Bizottság elnöke.

Legnagyobb tudományos érdeme a Velem község határában található Szent Vid-hegy kutatása, amelyet 1896 és 1929 között folytatott. Első hitelesítő feltárását a szintén műgyűjtő gróf Széchenyi Rezső és a saját költségén Kárpáti Kelemennel, már 1896-ban vezette – eredménytelenül – a nagy, ún. I. kincs elmondás szerinti találási helyén. 1898. júliusában történt az első államsegélyből finanszírozott feltárás, amelyet ismételten Kárpáti és Miske vezettek. Ezek a központilag támogatott kutatások 1915-ig Miske irányításával történtek. Az első világháború évei és saját magánvagyonának drasztikus csökkenése és egyre előrehaladottabb kora, magas szintű társadalmi kapcsolatainak fokozatos beszűkülése és az újabb, régészettel foglalkozó nemzedékek érthetetlen ellenszenvre nem kis mértékben akadályozták. Mindezek ellenére hol a szombathelyi pénzügyintézetek (1921), hol a megyés püspök (1922) mecénási támogatásának, majd 1923-tól ismét az állami finanszírozásnak köszönhetően folytathatta régészeti kutatásait. E munkába bekapcsolódtak a kor vezető kutatói, pl. az egyetemi tanár, antropológus Török Aurél, a vegyész Wartha Vince és „tanítványa” Tompa Ferenc egyetemi tanár, régész. A hely egyik jelentősége helyzetéből adódott, ugyanis a Gyöngyös völgyében futó (a későbbi római kori, északra vezető, ún. Borostyánkőnek nevezett) út kereskedelmi forgalmát ellenőrizte. Fontos továbbá, hogy földje legalább egy tucat bronz- és egy aranykincset rejtett, amelyek felett bronzöntő iparára és egy társadalmi elit létezésére utaltak.

Feltárásain bizonyosan mérnöki gondossággal és pontossággal tevékenykedett és dokumentálta azokat. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy e kérdéskörrel ő írt értekezést a Kultuszminisztérium szakmódszertani folyóiratába, a Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1909. évi egyik számában. Szakmánk tragédiája, hogy velemi terepi tevékenységéről csak néhány fényképfelvétel, az 1901. évi ásatási napló részleteit tartalmazó, a kémiai vizsgálatokról készített jelentése, a hun kori sírokról megőrződött, pauszpapírra készített geodéziai felmérés töredéke, a Vasvármegyei Múzeum néhány pénzügyi elszámolása az államsegélyek felhasználásáról, a múzeum foghíjasan fennmaradt éves jelentései, vagy Növedéki naplói, valamint az aranykincssel kapcsolatos töredékes feljegyzései tanúskodnak. Ezek is szétszóródva, több intézményben lappangva őrződtek meg. Miske Kálmánnak – a véleményem szerint – több folyóméterre kiterjedő velemi régészeti dokumentációja és elkészült, valamint torzóban maradt kéziratai, tárgyraírajai és tárgyfotói sajnos máig ismeretlen helyen lappanganak, vagy örökre elvesztek szaktudományunk számára.

Neki, publikáló tevékenységének (1896-os cikkétől kezdve az 1907-ben és 1908-ban megjelenő monográfiáinak stb.) köszönhető, hogy a hely ma jól ismert a bronz- és vaskor nemzetközi kutatói előtt. Többségében idegen nyelven megjelent cikkeiben vázolta a hegy társadalomtörténetét az újkőkortól a korai középkorig. Gróf Almásy György Ázsia-kutatóval Temes megyében az Al-Duna-vidéken (Alsó-

Kubin) is folytatott ásatásokat. Munkásságát a lelkes és jól tájékozott, több nyelven olvasó „amatőrség” jellemezte. Nem egyszer járatlan vagy szinte ismeretlen utakon haladt (pl. bronz vizsgálatok, antimon-bronz és fémipar kérdései) és a tárgyak révén az őskori ipari centrum és a kereskedelem problémáira igyekezett választ találni. Felvetette a Kárpát-medence és a Skandinávia közötti bronzkori kereskedelmi kapcsolatok lehetőségét, amelyet az utóbbi évtizedek nemzetközi kutatása igazolt. Ugyanakkor a hivatásos régészeket is megelőzve igyekezett tisztázni a hazai őskor, különösen a fémkorszakok relatív és abszolút időrendjét. Felállította a hazai bronzkor tipológiáját (1911–12), majd kronológiáját (1916), az egyes leletcsoportokat a vezető lelőhelyekről nevezte el, ahogy ezt ma is alkalmazzuk. Itt olyan külföldi, a XIX. század vezető kutatóinak nyomdokain haladt, mint a svéd Oscar Montelius, vagy a német Paul Reinecke, akikkel rendszeresen levelezett. A kelta kor kronológiájának kialakítására ugyancsak kísérletet tett (1910), ahogy az újkőkor rendszerezésére (1933) is.

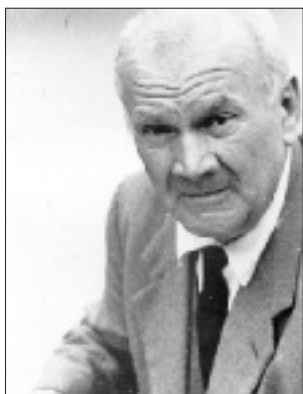
Jelentős volt azon kezdeményezése, hogy a középiskolákban tanítsák a praehistoriát és a kultúrtörténetet. Egy ezzel kapcsolatos tankönyv megírására is vállalkozott. Ez az elképzelése azonban nem valósult meg. Annál inkább – igaz később (1938) – másik felvetése (1920) az „őstörténet egyetemi katedrájának” felállításáról. A tanszék első professzora éppen „tanítványa”, a korábban szombathelyen gyakornokoskodó és a velemi ásatásokon segédkező Tompa Ferenc lett.

A kulturális örökség törvénnyel történő védelmének talán első hazai kezdeményezője akkor, amikor a Trianont követő ércutatások miatt veszélybe kerülő Szent Vid és 3 km-es körzetének „tiltott területté”, mai kifejezéssel élve: védetté nyilvánítását javasolta. Ebben a zónában csak a földművelés folytatódását tette volna lehetővé és a hegy mindennemű kutatását csak a Vasvármegyei Múzeum és az általa engedélyezett személy vagy intézmény végezhetett volna. E gondolata csak az 1960-as években realizálódott, de csak részben, ugyanis a védelem kizárólag a hegyre korlátozódott. Később (1929, 1935) Szombathely területe savariai részének, illetve a római kori emlékek védelmére tett javaslatot a város polgármesterének, amit a testület el is fogadott. Már a század elején (1903) felhívja a figyelmet a vas tárgyak restaurálásának fontosságára, annak módjáról értekezett, a Nemzeti Múzeumot követően (1912) talán az első vidéki restaurátor műhelyt hozta létre.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat és egy ideig Választmányának is tagja. Tanulmányúton járt Olaszországban és rendszeres résztvevője volt az osztrák és a német régészeti és antropológiai kongresszusoknak. A múzeum 1908. évi megnyitása előtt direkt e célból látogatott meg több német múzeumot. Amerikai útjáról csak a családi emlékezet szól. Közben komoly anyagi gondjai voltak, hiszen az első világháború éveiben először velemi magángyűjteményét ajánlotta fel megvásárlásra, majd 1936-ban 400 kötetes szakkönyvtárát is a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének.

2009. márciusában, kőszegi lakóházának homlokzatán e sorok írójának kezdeményezésére a VI. Országos Őskoros Konferencia apropójából, a Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága emléktáblát helyezett el.

Fettich Nándor (1900. jan. 7. Acsád – 1971. máj. 17. Budapest). Postamester édesapja – a XVI. század közepéig visszavezethető Rajna-vidéki német eredetű család sarja – nádfedeles házában született. 1916-ig – az 1907–1909 közötti komáromi kitérőt kivéve – élt a megyében. 1910-től a szombathelyi premontrei gimnázium – nem túl jó – tanulója. Tanárai közül Neogrády Gilbert és Horváth Tibor Antal hatott talán későbbi pályaválasztására, hiszen mindketten a Vasvármegyei Múzeumban is tevé-

kenykedtek. Élete végéig kötődött Acsádhoz, a vasi tájhoz és a régióhoz. Hat hangszeren (zongora, fuvola, hegedű, brácsa, cselló, bőgő) játszott, 1922–23-ban a Zeneakadémia fuvola tanszakának növendéke. Remek rajzkészséggel rendelkezett, amit régészeti és ötvös munkássága kapcsán jól kamatoztatott. Görög, latin, német, francia, olasz és orosz nyelvtudása szakmai tevékenységének kiváló alapot biztosított.

Bölcsészdoktori oklevelét 1922-ben szerezte meg a „Pannoniai fogadalmi táblák” című dolgozatával. 1923 és 1925 között Bécsben, majd Berlinben ösztöndíjas. 1929-től a budapesti egyetemen a régészet magántanára. 1930-tól a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára népvándorlás kori gyűjteményét kezelte, majd a Régészeti Tár igazgatója. 1926 második felében és 1935-ben Kijevben és Moszkvában tanulmányúton járt. Nyilván orosz nyelvismeretének köszönhetően 1941. dec. 3. és 1942. jan. 18. között László Gyulával a kijevei múzeum tárgyi emlékeinek szakszerű csomagolását és mentését irányítja. Ezt az 1945-ben Budapestre bevonuló csapatmozgások közben a moszkvai rádió meg is köszönte. Ezért is vette át – Hóman Bálint utasítására – 1945 januárjában a Magyar Nemzeti Múzeum irányítását, amelyet lemondásáig, ápr. 15-ig látott el. Neki köszönhető, hogy a múzeum gyűjteménye nem szenvedett nagyobb károsodást. Ennek ellenére 1945-ben, majd visszahelyezése után 1949-ben is nyugdíjazták. Ezzel tudományos karrierje – 1938–1950 az MTA levelező tagja – végérvényesen törést szenvedett, 1961-ben a kandidátusi fokozat megadása iránti kérelmét – szégyenszemre – elutasították. Több évig fizikai munkát végzett, illetve állástalan volt. Közben megszerezte az ötvös mesteri végzettséget, ezáltal tartva el családját. E mesterségnek köszönhetően állami megrendeléseket is kapott. Közben természetesen szakirodalmat olvasott és írt. A szakma nem feledte el és segített rajta, így 1959–60-ban és 1964–65-ben az MTA Régészeti Kutató Csoportjának, közben a veszprémi Bakonyi Múzeumnak volt a munkatársa.

Ilyen előzmények után érthető, hogy csak az anyaggyűjtésig, esetleg egy-egy fejezet megírásáig jutott több monográfiájának kézírata. Ilyen volt az ún. Nagy Károly-kardról, vagy a Köttlach kultúráról (a Keleti-Alpok VIII–IX. századi régészeti kultúrája, amelyet ő különített el) szóló. Az 1930-as évek végén felmerült benne egy „A népvándorlás kor archaeológiájának kézikönyve”, amelyet társszerzők-

kel írt volna meg. Sajnálatos módon e terve sem valósult meg, igaz, ilyet máig a hazai régészettudomány sem produkált.

A népvándorlás kor, a sztyeppei népek nemzetközileg elismert kutatója volt. Így foglalkozott és alapvető monográfiákat írt a szkíták, a hunok, az avarok és a magyarok régészeti-történeti emlékeiről, amelyek általában bilingvis formában kerültek kiadásra. A Nemzeti Múzeum *Archaeologia Hungarica* és a *Folia Archaeologica* című kétnyelvű sorozatainak megindítója és szerkesztője 1926-tól, illetve 1939-től 1944-ig. Ezek máig létező, nemzetközi elismertséggel megjelenő periodikáink.

Berlinben, Bécsben, Isztambulban, Prágában, Madridban, Moszkvában és Varşóban egyetemeken és nemzetközi konferenciákon tartott előadásokat. 1932-ben a német Régészeti Intézet, 1933-ban a helsinki Finn Társaság választotta tagjai sorába. 1970-ben megkapta a Finn Oroszlán Lovagrend első fokozatát.

Vas megyei tevékenységéről külön meg kell emlékezni, hiszen szombathelyi kötődése magyarázza, hogy a római kor kutatójaként indult. Fent már említett doktori disszertációjának (1921) témáját a Vasvármegyei Múzeum fogadalmi táblái ihlették. Savaria nevének eredetével (1921) és topográfiájával (1922, 1931), amfiteatrumával (1922), valamint a terrakotta szobrocskák együttesével foglalkozott. Az amfiteatrum közelében előkerült Nemesis-oltár kapcsán helyesen ide lokalizálta a császárkultusz területét. 1923-tól a vasasszonyfai avar kori temető feltárásában – Horváth Tibor Antal, Miske Kálmán, Tompa Ferenc társaságában – részt vett. Ez – a nagy formátumú római koros kutató, később egyetemi tanszékvezető, Alföldi András 1918-ra datálható indulásán túl – közrejátszhatott abban, hogy érdeklődése véglegesen a népvándorlás kor irányába fordult. Valamikor 1927 előtt tanulmányozhatta és le is rajzolta a bozsoki hun kori aranycsatát, amely 1874-ben került elő és 1927 óta a baltimore-i Walters Art Gallery (USA) tulajdona. Kezében volt és vizsgálta a velemi IX. századi ezüsttel tausirozott szíjvégét, hiszen egyik munkájában (1935) hivatkozza is azt. Nyugdíjazása és félreállítása után szívesen foglalkozott a művészettörténet kérdéseivel, s ezen belül az Árpád-kori templomok – feltételezhetően ősi eredetű – szimbolikájával. Így rendszeresen járt Jákón, Magyarszecsődön. A másik elmélyültséggel kutatott területe a néprajztudomány volt, amelyen belül különösen a regélés, az imádságok és a szimbólumok kérdései izgatták. 1957-től kezdte meg ezekkel kapcsolatos gyűjtőútjait. E tudományterületeken történt vizsgálódásai azonban erőteljesen kötődtek a népvándorlás kor kutatásához.

Halálának 30. évfordulóján emlékkonferenciát tartottunk a Savaria Múzeumban, illetve ugyanott kiállítást nyitottunk személyes emlékeiből, örvös remekeiből és rajzaiból. Közben az acsádi általános iskola homlokzatán – mivel szülőházát már elbontották – emléktáblát is avattunk. A konferencia anyagát a Vasi Szemle 2001. évi 4. számában tettük közzé.

Mozsolics Amália (1910. jan. 13. Vasvár – 1997. okt. 21. Szombathely). A nemzetközi hírű ősrégész vasvári polgári családból származott. Édesapja jogász. Az alapiskolák elvégzése után a bécsi tudományegyetemen 1935. december 13-án védte meg

régészeti doktori disszertációját. Ez két szempontból is különleges a hazai régészet tudománytörténetében, mert 1. az első magyar *nőként* szerzett régész diplomát, és 2. *külföldön* Oswald Menghin tanítványa volt. Menghin az 1929. évi bécsi őstörténeti találkozó szervezőjeként részt vett a Tompa Ferenc által megszervezett szeptember 5-i velemi kiránduláson. A kirándulás előtti napokban végzett feltáráson találták meg az aranykincset. (Lásd erről előbb Miske Kálmánnál, de később Bándi Gábornál is.)

A Magyar Nemzeti Múzeum 1939-től alkalmazta díjtalan gyakornokként. Néhány hónap múlva, 1940. április 15-én a Vasvármegyei Kultúregyesület Múzeumának Régiségtára (a Savaria Múzeum jogelődje) örének nevezték ki. Erre talán Vas megyei származása és Miske Kálmánnal meglévő kapcsolata lehet a magyarázat. A választás továbbá azért is eshetett rá, mert 1937-ben a Dunántúli Szemlében publikálta első komoly tanulmányát „A dunántúli bronzkor kialakulása” címmel, amely későbbi több évtizedes munkássága programadó cikkeként is felfogható. 1941-ben a második velemi bronz kincsleletet közölte. A sort Miske halálakor irodalmi bibliográfiájával folytatta (1943). 1943-ban erős, a szülőföldhöz tartozását, vasvári kötődését jelző néprajzi publikációja is megjelent a „Mosdatás a vasvári búcsún” címmel. A szombathelyi múzeumban töltött egy év alatt újrarendezte az őskori régészeti gyűjteményt és új, a Nemzeti Múzeumban alkalmazott szisztéma szerint leltárkönyvet nyitott, megkezdte az őskori gyűjtemény nyilvántartásba vételét. Információkat gyűjtött a velemi aranykincsről, amelynek kézírata 1944. februárjában már nagyjából készen volt. 1941. május 31-ig munkálkodott Szombathelyen. Ezután a II. bécsi döntéssel visszakerülő Kolozsvárra, az Erdélyi Nemzeti Múzeumba irányították, ahol 1944-ig kamatoztathatta szombathelyi tapasztalatait. Erdély visszacsatolását követően, 1945-től 1973-ban történt nyugdíjazásáig ismét a Magyar Nemzeti Múzeum alkalmazottja. Tudományos főmunkatárs, az Őskori Gyűjtemény vezetője. Közben, 1958-tól kandidátus, majd 1967-től a régészeti tudományok akadémiai doktora. Nyugdíjas éveit is rendületlen aktivitással dolgozott, amit két új monográfia megjelenése (1985, 2000) is bizonyít.

Régészeti szakmai munkásságának gerincét a Kárpát-medencei bronzkor időrendjének bronzokra alapozott kidolgozása jelentette, amelyet a németországi és itáliai terület kronológiájával igyekezett párhuzamosítani. Az 1960–70-es években a fémvizsgálatokra, a bronzkor súlyegységeinek tanulmányozására ugyancsak nagy hangsúlyt helyezett. Ezen alapkérdések problémáinak tisztázására szentelte élete négy és fél évtizedét. Eredményeit a korszak kutatóinak nemzetközi közössége nagyra becsüli, könyveit ma is bibliaként forgatjuk, még ha többen vitatják is megállapításait.

Tevékenységeinek főbb csomópontjai az alábbiak. A bronzkor kialakulásával kapcsolatos programadó írását már fent említettem. 1940-ben és 1945-ben a vučedoli, 1942-ben a kisapostagi kultúra kérdéseit boncolgatja. Az utóbbival monografikus formában foglalkozott. A bronzkor időrendjének kérdéseit taglaló könyvét 1943-ban Kolozsvárott jelentette meg. A problémákat tisztázandó nagyléptékű ásatást vezet az akkor már nemzetközi hírű Tószeg–Laposhalmon. Ezzel kapcsolatos megállapításait 1952-ben hozza nyilvánosságra. Később Dunapentele/Dunaújváros–Kosziderpadláson, majd Süttőn és Nagykállón vezet feltárást. A bronzkori „nagyvándorlás” a középső és késő bronzkor határán, valamint a halomsíros kultúra kárpát-medencei megjelenésének felismerése és leírása (1957) már őstörténeti megközelítést jelez. Munkásságának ez egyik kiemelkedő és kivételes pillanata; egy történeti esemény bizonyítása és megjelenítése régészeti tárgyi emlékekkel. Eközben különíti, és nevezi el a késő bronzkor egyik új kulturális egységét Kelet-Magyarországon, a Gáva kultúrát. Nagyjából ettől a munkától és évtől kutatói életpályájának új, második nagy szakasza veszi kezdetét. Megkezdí a Kárpát-medence közép és késő bronzkora bronz- és aranyleleteinek monografikus feldolgozását. A múzeumokat járja, a leletek lehető legteljesebb körét eredetiben tanulmányozza, sokszor évszázadra visszatekintő nyomozást végez, hogy tisztázza a tárgyak együvé tartozását, előkerülési körülményeiket. Eredményeit négy igen vaskos és súlyos kötetben (1967, 1973, 1985, 2000) tette közzé. Közben természetesen mindenütt rendezte az általa vizsgált tárgyakat, segítséget nyújt, tanácsokat ad. Halála előtt néhány évvel a munkásságában logikusan következő, kéziratban már kész negyedik monográfiáját egy külföldi szaktekintély gépkocsijával együtt Budapesten eltulajdonították. Így a németországi megjelentetésre csak évekkel később (2000) kerülhetett sor. Ez az esemény életkedvét megtörte, fizikai állapota ettől kezdve folyamatosan romlott. Élete utolsó éveit a család régi jó barátjának számító, vaskvári eredetű Rásó család szombathelyi lakásában töltötte, akik szerető gondoskodással vették körül. Nem sokkal halála előtt kapta kézhez a születésének 85. évfordulójára szerkesztett, nemzetközi szerzőgárda által írt „Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken...” (Budapest, 1996) című kötetet.

Személyiségét és munkásságát nemzetközi nagyrabecsülés övezte. Az őskori konferenciákat szervező Consil Permanent aktív tagja, a firenzei, a jugoszláv és a német régészeti társaságok tagja. A Rómer Flóris Emlékérem, a Széchenyi Emlékérem és az Akadémiai díj birtokosa. Mindezek ellenére Mozsolics Amália soha nem tanított az ELTE Régészeti tanszékén. Nemzedékek bronzkorral foglalkozó őstörténész és régész hallgatói jártak azonban rendszeresen, nyugdíjazása után is „magán” tanszékére, a budapesti Victor Hugó u. 43. alatt található lakására.

Szentlélek Tihamér 1911. augusztus 11-én született Nagyváradon és 2007. augusztus 18-án hunyt el Budapesten. 1937–40 között a Pázmány Péter Tudományegyetemen jogot és ezzel párhuzamosan régészetet tanult. A szovjet hadifogságot követően – ahol a geodézia alapjait elsajátította – 1951-ben az ELTE-n ókori

és középkori régészetből szerzett diplomát. 1951-ben a fenékpusztai ásatáson, 1951–54 között az aquincumi helytartói palota feltárásánál dolgozott. 1953-tól a kecskeméti múzeum, 1955-től a veszprémi múzeum igazgatója lett, de régészként hozzá tartozott Vas és Zala megye is. Így került Szombathelyre, amikor 1955-ben

egy vasáru raktár építése során előkerült Savaria Isis-szentélye, amit 1961-ig ásatott. Közben 1955–60 között a balatonörvényesi római kori villa feltárását vezette. A Tihanyi Múzeumban 1960-ban új, nagy sikerű helytörténeti kiállítást rendezett, ahol a balatonörvényesi villa mozaikpadlóját is bemutatta.

1961–1972 között a Savaria Múzeum igazgatója, egyúttal 1963-tól a Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága megyei múzeumigazgatója volt. A modern Savaria-kutatás megalapozója és megindítója, amelyben a geodéziai felmérésnek nagy fontosságot tulajdonított. Ezért alkalmazott az országban elsőként (1972) Derdák Ferenc személyében geodétát, aki máig a múzeum munkatársa. Magyarországon az 1963-ban átadott Iseum esetében tettek kísérletet először egy római kori épület homlokzatának, illetve egy szentély teljes tömegrekonstrukciójára. Ez az építmény jó hátteret biztosított a kultúrpolitikai indíttatásra előadott Varázsfuvolához. Másik nagy felületű, de már tervásatása a Püspökkertben, azaz a Romkertben folyt 1979-től Buócz Teréziával közösen, ahol az ott előkerült emlékek színvonalas bemutatására 1970-től törekedett. Sajnálatos, hogy a terület – az 1990-es évek végén történt kismértékű (kiállítási egységek, szabadtéri feliratok) megújítása ellenére – mára ismételtelen lepusztult. A vasi kismúzeumok pl. Jánosháza, Sárvár megalapítója.

1969-ben létrehozta a múzeum Régészeti Adattárát és 1970-ben elkészítette a megye régészeti topográfiájának tervezetét. Sajnálatos módon ennek máig egyetlen kötete sem valósult meg. Elindította a Savariát, a Vas Megyei Múzeumok Értesítőjét. 1967-ben egyik kezdeményezője volt a szintén máig létező Savaria Nyári Egyetem megrendezésének és annak rendszeres előadója is volt. Évtizedeken át oktatott a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Rajz tanszékén, ő vezetve be a hallgatókat az ókori építészet, művészet és élet rejtelmeibe. 1961-től 8 éven keresztül a TIT Vas megyei elnöke is volt. A TIT keretében több száz előadást tartott a művészettörténet, ókortörténet, Savaria-kutatások témaköreiben, valamint az egyiptomi, hellénisztikus és római kori művészetekről. Azaz az ismeretterjesztés, a régészet népszerűsítése – elődeihez és utódaihoz hasonlóan – értelemszerűen tevékenységének lényeges részét képezte.

1973–1984 között, nyugdíjazásáig a Szépművészeti Múzeum főigazgató helyettese volt.

A 2001-ben újrakezdett iseumi ásatásokat feszült izgalommal követte, szinte újraélte a korábban általa vezetett ásatásokat, ugyanakkor az új leletek fényében fia-

tal munkatársainkkal továbbgondolta az újraértelmezés lehetőségét. 2002 végén még nagy feltárlkozással idézte fel addigi életútját – hadifogságát, pályakezdését, nehéz választását Veszprém és Szombathely között – iseumi munkájában utódjának, Sosztarics Ottónak, egy szombathelyi pódiumbeszélgetésen.

Valahányszor – a Szépművészeti Múzeumból vagy nyugdíjasként érkezve – belépett a Savaria Múzeumba, egy hölgykoszorú fogadta és zsongta körül. „Lányai”: Károlyi Mária ös-, Medgyes Magdolna római és P. Hajmási Erika középkoros régészek, akik az ő példája nyomán lettek a Savaria Múzeum Régészeti osztályának munkatársai, ma már nyugdíjasok.

A hazai régészet „céhes kézműves” korszakának egyik utolsó alakja volt. Munkáinak eredményeit számos hazai és külföldi folyóiratban tette közzé. Nemcsak itthon, de külföldön is számos előadást tartott. Például a bécsi, az alexandriai, a kairói állami és kopt egyetemen, valamint a római és a kairói Magyar Kulturális Intézetben, továbbá Bagdadban, Berlinben, Damaszkuszban, Halléban és Szófiában. Nemzetközileg ma is számon tartott szombathelyi jelentőségét csak az alábbi esettel igazolnám. James Stevens Curl prof. emeritus of Architectural History and Senior Research Fellow School of Architecture tanárának az USA-ban és Kanadában 2005-ben megjelent „The Egyptian Revival: Ancient Egypt as the Inspiration for Design Motifs in the West” című könyvében is hivatkozza Szentlélek Tihamér 1965-ben megjelent Iseum-tanulmányát, illetve az ugyanezen évben a Savaria értesítőben megjelent Iseumot tárgyaló tanulmányát.

Nem véletlenül került sor tehát – európai uniós forrásból – az Iseum 2008-tól induló megújítására, az új komplexum 2010. szeptember 1-i átadására, majd 2013. március 5-én az „Isis savariai otthona” című állandó kiállítás megnyitására.

Munkásságát Bugát Pál-, Pasteiner- és Kuzsinszky-emlékéremmel ismerték el. A Tihanyi Múzeum Kiállításának megrendezéséért a Munka Érdemrend bronz, a savariai Iseum feltárási és helyreállítási munkálataiért a Munka Érdemrend ezüst, majd egész szombathelyi tevékenységéért a Munka Érdemrend arany fokozatát kapta. 2004-ben a Pulszky Társaság–Magyar Múzeumi Egyesület alapító tagjának életművéért a Pulszky Ferenc-díjat adományozta.

Bándi Gábor (1939. aug. 17. Budapest – 1988. júl. 26. Budapest). Értelmiségi családban született, majd Kalocsán nőtt fel, ahol 1945–1957 között iskoláit végezte. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán Banner János, Bóna István és Kalicz Nándor tanítványaként ősrégészetet és történelmet tanult. Régész diplomáját „A nyergesújfalu téglagyári kora bronzkori telep és a tokodi csoport néhány kérdése” című szakdolgozatával (1962) szerezte meg. Ugyanitt 1963-ban doktorált.

1962 nyarától 1973 tavaszáig a pécsi Janus Pannonius Múzeum munkatársa. 1970-től Régészeti Osztályának vezetője. Tudományos tevékenysége első szakasza ide, és a Dél-Dunántúl bronzkorának témaköréhez kapcsolódott. Évek során feltárta a pécs–nagyárpádi kora bronzkori települést. Ez egyedülálló teljesítmény volt akkor a Kárpát-medence régészetében. Ekkor végzett földvárkutatásai közül talán a

legfontosabb a lovasberényi (Fejér m.) Mihályváron zajlott, ahol máig az egyetlen hazai középső bronzkori fémműves műhelyt tárták fel Petres Évával. A dél-dunántúli kora és középső bronzkor nemzetközileg is elismert kutatója lett, a mészbetétes kerámia kultúrája kialakulása, elterjedése és kapcsolatai vonatkozásában pedig alap-

vető feldolgozásokat írt. Kovács Tiborral a kutatást előrevivő tanulmányokat publikáltak a szeremlei kultúráról. Petres Évával és Kovács Tiborral a bronzkori földvárak kutatásával foglalkozó kutatócsoportot alkottak, amely Vas megyei évei alatt tovább működött. A nagyközönség számára készített „Baranya megye története az őskortól az Árpád-korig” című monográfia egyik szerzője és szerkesztője.

Érdeklődése azonban már pécsi osztályvezetőként is egyre inkább a muzeológia teljességére, a szervezés és az irányítás kérdéseire irányult.

1973. febr. 1-től pályázattal töltötte be a Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága igazgatói posztját és attól kezdve vezette annak Régészeti Osztályát is. Munkásságának második szakasza tehát Vas megyéhez kötődött. Itt elsősorban a réz- és a kora bronzkor kérdéseivel foglalkozott, de tovább kutatta a középső bronzkor időszakát is. A késő bronzkor néhány vonatkozását csak érintette, miközben nemzetközi konferenciák aktív előadója és résztvevője volt. Tervásatásokat (Iseum, Karakó, Sé, Velem) kezdeményezett. 1980-tól megkezdte a megye régészeti légifotóztatását, 1981-től – nyilván elővéve Szentlélek korábbi tervét – a régészeti topográfia előkészítését szorgalmazta, amelyben vezető szerepet szánt a már ilyen tapasztalatokkal rendelkező Bakay Kornélnak, korábban az egyetemen évfolyamtársának. Mindezek mellett figyelemre méltó tudományszervező tevékenységet folytatott nem csak megyei, de országos és nemzetközi szempontból is. Utóbbi következménye lett a velemi magyar–francia, elsősorban a kelta kort megcélzó kutatás. Az általa, hazai kutatók számára indított, majd nemzetközivé bővülő „Velemi beszélgetések” című tudományos konferencia-sorozatot szervezte, és az ott elhangzó előadásokat (1977, 1982) megjelentette.

1973–1974-ben megindította a régészeti gyűjtemény raktári és nyilvántartási szintű, korszakonkénti szétválasztását és a vasi kisgyűjtemények (pl. Jánosháza, Sárvár, Vasvár) revízióját és Szombathelyre koncentráltatását. Fontosnak tartotta a muzeológia eredményeinek népszerűsítését. Ezért kinevezésekor azonnal megszervezte a Nevelési és Propaganda Osztályt. E tevékenysége egyik megjelenési formája volt hazánk első, a velemi Szent Viden építeni kezdett Régészeti Parkja, amelyből csupán néhány épületrekonstrukció készült el, majd távozását követően néhány év alatt elpusztult.

A megyei szervezet 1976-ban megfogalmazott profil feladata volt még az Alpokalja természeti képének kutatása és 1983-tól a huszárgyűjtemény kialakítása Sárváron. Vezetése idején egymás után nyíltak a megye új múzeumi kiállítóhelyei és

múzeumai, 1977: szalafői és a cáki népi műemlékek, Ság hegyi Múzeum, 1978: a műemléki rekonstrukciót követően a sárvári Nádasdy Ferenc Múzeum új állandó kiállítása, 1979: a kőszegi Patikamúzeum megalakulása, 1981: a körmen di Rába Helytörténeti Múzeum, 1982: az Országos Múzeumi és Műemléki Hónap nyitása a Savaria Múzeum új állandó kiállításával, 1983: a szentgotthárdi Helytörténeti és Nemzetiségi Múzeum.

Első vasi esztendejében megalakította a Savaria Múzeum Képző- és Iparművészeti Gyűjteménycsoportját. Igazgatósága idején, 1974-ben itt rendeződik a III. Fal- és Tértextil Biennálé, 1975-ben elindult a Vele mi Textilművészeti Alkotóműhely. Megteremtette a helyi és nemzetközi képzőművészeti kiállítások feltételeit, ezek katalógusait két nyelven kiadatta. A megye, s benne a múzeumi szervezet a világon ismert és elismert helyé lett. Logikus út vezetett tehát a Szombathelyi Képtár 1985. évi megnyitásához. A képzőművészet mellett a nyugatra nyitás másik fontos momentumaként a burgenlandi magyarokkal kapcsolatos publikációkat is elindította Gaál Károly bécsi tanszékvezető professzor „Kire marad a kisködmön?” című kötetének a kiadásával.

Szerkesztette a Savaria, a Vas Megyei Múzeumok Értesítője című periodikát, amely igazgatósága alatt rendszeresen (5-6.-17-18.) megjelent. Kovács Tiborral közösen szerkesztette (1980-tól) a „Múzeumi Közlemények”-et, a Minisztérium Múzeumi Osztálya periodikáját, amely a múzeumpedagógia első számú fórumává vált. Ebben írta (1984) azt a programadó tanulmányt „A magyar múzeumi hálózat fenntartási és irányítási problémái” címmel, amelynek nem kis szerepe lehetett Vas megyéből történt menesztésében.

Tevékenysége egy a korát megelőző és meghaladó menedzser-igazgatót jelenít meg. Mindezek a rendkívül kedvező és előremutató folyamatok 1985. évi szeptember 30-i méltánytalan eltávolításával azonban máig ható törést okoztak a megye múzeumügyében. Az 1985-ös év szombathelyi történései valószínűleg nem kis szerepet játszottak tragikusan korai (49 éves volt!) halálában is.

1985 októbertől a Művelődési Minisztérium Központi Múzeumigazgatóságának igazgatóhelyettese, s e minőségében feladata az ország új állandó kiállításainak elméleti és gyakorlati létrehozása. 1988. május 1-től a Minisztérium Múzeumi Osztályának vezetője. E minőségeiben a múzeumi számítástechnika egyik első támogatója.

Igazgatói, muzeológusi és régészeti teljesítménye és tevékenysége elismeréseként a szakma 1978-tól a Régészeti Albizottság és az Országos Múzeumi Tanács tagjává választotta. A Kuzsinszky (1982) és a Móra Ferenc Emlékérem (1983) kitüntetésre. A Vas megyéért díjat 1999. március 15-én posztumusz vehette át özvegye.

Összegzőként nyugodt lelkiismerettel leszögezhetem: e jelentős személyiségekre büszkék lehetnek, nem csak a megyében dolgozó régészek, de a szakmuzeológusok is, valamint más tudományágak képviselői és az érdeklődő nagyközönség. Mert Miske Kálmán nem csak igazgatóként bábáskodott színvonalasan mindenfajta múzeumi szakág felett, de vele mi munkásságának köszönhetően a XX. század

első évtizedében az európai ősrégészet fősodrába emelte a Vasvármegyei Múzeumot. Tevékenységének méltó folytatója volt Mozsolics Amália, aki nemzetközi hírnevét – és a megye hírét – éppen a helyi, „mestere” által feltárt velemi aranykincs baseli közlésével (1950) alapozta meg és – többek között – négy idegen nyelvű monográfiával tette mellőzhetetlenné az európai kutatásban a magyar bronzkor-kutatást. Fettich Nándor, bár római korosként indult, de a népvándorlás kor kutatójaként az akadémia levelezőtagságáig vitte. Ezzel – ilyen nézőpontból – a most bemutatott tudósok között a legmagasabb rangot érte el. Ugyanakkor a hazai népvándorlás kor kutatása nemzetközi elismertségének első letéteményese volt. Méltatója, László Gyula a hazai régészet legnagyobbjai között jelölte ki a helyét. Szentlélek Tihamér nem csak a Savaria Múzeum máig létező évkönyvét alapította meg és szerkesztette éveken át, de a Képtár létrehozásában is oroszlánrészt vállalt. Nem mellékes tény, hogy a Savaria-kutatást – benne az Iseumra és a Járdányi-Paulovics István Romkertre koncentrálnak munkásságával – emelte nemzetközileg is elismert szintre. Bándi Gábor, folytatva elődje – Szentlélek Tihamér – munkásságát, új és nagyobb megyei múzeumi struktúrát alakított ki. A budapesti egyetemmel együttműködve újraindította a velemi régészeti kutatást, amely halálát követően magyar–francia feltárásként 1993-ig tartott. A Tudományos Akadémia Régészeti Intézetével karöltve a séi ásatásokat menedzselte. 32 évig álló (2014-ben lebontott) olyan állandó kiállítás létrejöttét irányította és maga is alakította a Savaria Múzeum emeletén, amelyet évtizedeken át látogattak a nyugati egyetemek tanárai és diákjai rendszeres tanulmányi kirándulásaiakon.

Elmondható tehát, hogy a jelenleg a megyében tevékenykedő, vagy innen induló (itt született, avagy régészettechnikusként itt tanult), ma régésztként dolgozó, a 30-as éveikben járó kollégáim nagyszerű emberi és szakmai példaképeket követhetnek. Különösen fontos tehát e szakmai nagyságokra Rómer Flóris születésének bicentenáriuma emlékeznünk, hiszen az általa megkezdett sort Ők folytatták, akiktől a stafétabotot mi vettük át és kell felelősen átadnunk az utánunk jövőknek.

IRODALOM

A témához általában

Fettich Nándor emlékezete. *Vasi Szemle*, 55/4: 2001.

ILON Gábor (2009): A régészettudomány múltja, jelene és lehetséges jövője. Számvetés a centenáriumi jegyében. *Savaria, a Vas Megyei Múzeumok Értesítője*, 32/2: 37–111.

KISS Gábor–MAYER László (1991): A szombathelyi régiségtár őrei (1872–1942). *Vasi Szemle*, 45/3: 403–423.

Miske Kálmán fő művei, illetve a róla szóló írások

A Velem sz. vidi őstelep. I. A baráncsolt leletek leírása. Wien, 1907. (németül 1908.); Die Bedeutung Velem St. Veits als prähistorische Gusstätte mit Berücksichtigung der Antimon-Bronzefrage. *Archiv für Anthropologie*, 2. 1904: 124–138; Die LaTène III.-Stufe in Velem St.

Veit. *Archiv für Anthropologie*, 3. 1905: 181–190; Versuch eines chronologischen Systems der ungarländischen Bronzezeit. *Archiv für Anthropologie*, 15. 1916: 253–269; Bergbau, Verhüttung und Metallbearbeitungswerkzeuge aus Velem St. Veit (Westungarn). *Wiener Prähistorische Zeitschrift*, 16. 1929: 81–94.

PÁVEL Ágoston (1943): Báró Miske Kálmán. *Dunántúli Szemle*, 10: 157–158; TOMPA Ferenc (1943): Báró Miske Kálmán. *Dunántúli Szemle*, 10: 257–261; MOZSOLICS Amália (1943): Báró Miske Kálmán irodalmi munkássága. *Dunántúli Szemle*, 10: 262–263.; KÁROLYI Mária (1990): Miske Kálmán 1860–1943. *Vasi Szemle*, 44: 389–407.; VÁGUSZ Anina (2010): Magyarcsesztvei báró Miske Kálmán (1860–1943) élete és tudományos tevékenysége. *Savaria, A Vas Megyei Múzeumok Értesítője*, 33: 57–67.

Mozsolics Amália fő művei, illetve a róla szóló írások

A kisapostagi kora bronzkori urnatemető. Budapest, 1942.; *A magyarországi bronzkor kronológiájáról*. Kolozsvár, 1943.; *Der Goldfund von Velem-Szentvid*. Basel, 1950.; Archäologische Beiträge zur Geschichte der grossen Wanderung. *ActaArchHung* 8. 1957: 119–156.; *Bronzefunde des Karpatenbeckens*. Budapest, 1967.; *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens*. Budapest, 1973.; *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely*. Budapest, 1985.; *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte Hajdúböszörmény, Románd und Bükkszentlászló*. Kiel, 2000.

ILON Gábor (1998): In memoriam Amália Mozsolics (1910–1997). *Savaria Pars Archaeologica*, 23/3: 7–9.; ILON Gábor – KOVÁCS Tibor (2002): Mozsolics Amália. In: Bodó Sándor–Viga Gyula (Főszerk.): *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok*. Budapest, 630–631.

Fettich Nándor fő művei, illetve a róla szóló írások

Az avar kori műipar. Budapest, 1926.; *A zöldhalompusztai szkíta lelet*. Budapest, 1928.; Rhé Gyulával: *Jutas und Öskü*. Zwei Gräberfeld aus der Völkerwanderungszeit in Ungarn. Prag, 1931.; Bestand der skythischen Altertümer Ungarn. In: Rostovzeff, M. (Red.): *Skythen und der Bosphorus*. Berlin, 1931. 494–529.; *A honfoglaló magyarság művészete*. Budapest, 1935.; *A honfoglaló magyarság fémművészete I-II*. Budapest, 1935–1937.; *A szilágysomlyói második kincs*. Budapest, 1938.; *Régészeti tanulmányok a késői hun fémművészet történetéhez*. Budapest, 1951. (németül is); *A Szeged–nagyszéksői hun fejedelmi sírlelet*. Budapest, 1953. (franciául is); *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót–Basaharc*. Budapest, 1965.; Újabb adatok az őskori kocsihoz a Kárpát-medencében. *Ethnographia* 80. 1969: 30–72.; V. Budinsky-Kričkaval: *Das altungarische Fürstengrab von Zemplin*. Bratislava, 1973.; *A kievi magyar fémművészetről*. Buenos Aires, 1974.; Szombathely római neve. *Hír* 1921. 139. szám 3.; Római utcák Szombathely területén. *Hír* 1922. 83. szám 3.; Adalékok Savaria amphiteatrúmához. *Országos Magyar Régészeti Társulat Évkönyve*, 1. 1920–22: 58–64.; Colonia Claudia Savaria. Szombathely a római uralom alatt. *Vasi Szemle*, 1939: 113–131.

LÁSZLÓ Gyula (1972): Fettich Nándor (1900–1971). *ActaArchHung* 24: 299–304.; KELBERT Krisztina (2005): Fettich Nándor régész Vas megyei gyökerei. *Savaria, a Vas Megyei Múzeumok Értesítője*, 29: 217–231.; BÁNDI Gáborné (2002): Fettich Nándor. In: Bodó Sándor–Viga Gyula (Főszerk.): *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok*. Budapest, 272–274.

Szentlélek Tihamér fontosabb művei, illetve a róla szóló írások

Die Sarmaten. In: B. Thomas Edit (Red.): *Archäologische Funde in Ungarn*. Budapest, 1956. 267–281.; Das Iseum von Szombathely. In: *Neue Beiträge zur Geschichte der Alten Welt II*.

Berlin, 1965. 381–388.; Savaria emlékei Szombathely mai városképében. *Műemlékvédelem*, 1968/1: 9–14.; *Ancient Lamps*. Budapest, 1969.; Mócsy Andrással közösen szerkesztett: *Die römischen Steindenkmäler von Savaria*. Budapest, 1971.; Das Isis-Heiligtum von Savaria und die Isis-Noreia-Heiligtümer in Noricum. *Schild von Steier*, 1978-79: 179–188.; Restaurálási kérdések a régészeti romterületek helyreállítása során. *Múzeumi Műtárgyvédelem*, 10. 1982: 215–220.; Buócz Teréziával, P. Hajmási Erikával és Vladár Ágnessel: Der István Járdányi Paulovics-Ruinengarten in Savaria (Szombathely). *Carnuntum Jahrbuch*, 1992: 9–47. KABA Melinda (1989): Szentlélek Tihamér 70 éves. *Archaeologiai Értesítő*, 116: 128–129.; PÓCZY Klára (2001): Ünnepejük Szentlélek Tihamért. *Savaria Pars Archaeologica*, 25/3: 9–12.; VISY Zsolt (2008): Emlékbeszéd Szentlélek Tihamér (1919–2007) hamvai fölött. *Archaeologiai Értesítő*, 133: 320–321.

Bándi Gábor fő művei, illetve a róla szóló írások

Ebergöci kora vaskori kincslet. *Archaeologiai Értesítő*, 89. 1962: 77–83.; Középső bronzkori lószerszám-szíjelosztó csontlemezek kérdése a Kárpát-medencében. *Archaeologiai Értesítő*, 90. 1963: 46–60.; A dunántúli mészbetétes edények népe kelet-magyarországi kapcsolatai. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 13. 1968: 63–73.; Kovács Tiborral: Die Historischen Beziehungen der Bronzezeitlichen Szeremle-Gruppe. *Acta ArchHung* 22. 1970: 25–39.; Über den Ursprung und die historischen Beziehungen der Tonstempel der bronzezeitlichen Gruppen - Madarovce und Polada. *Preistoria Alpina*, 10. 1974: 237–252.; F. Petres Évával és Maráz Borbálával: Baranya megye az őskorban. In: Bándi G. (Szerk.): *Baranya megye története az őskortól a honfoglalásig*. Pécs, 1979.; Spätbronzezeitliche Befestigte Höhensiedlungen in Westungarn. In: *Beiträge zum bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa*. Berlin-Nitra, 1982: 81–89.; Das Golddiadem von Velem. *Savaria, a Vas Megyei Múzeumok Értesítője*, 16. 1982: 81–93.; Somogyvár kultur, Die „Kisapostag-Problematik“, Die Inkrustierten Keramik. In: Tasić, N. (Red.): *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans*. Beograd, 1984: 125–133, 257–266, 267–282. ILON Gábor (1999): Az archaeológus Bándi Gábor (1939–1988). *Savaria Pars Archaeologica*, 24/3: 14–21.; KISS Attila (1989): Bándi Gábor (1939–1988). *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 34: 305–309.

A vasi táj változása az újkőkortól a geoarcheológiai kutatások tükrében

A vasi táj Magyarország nyugati részén, az Alpokalja nagytájon és a Sopron–Vasíkságon található (1. ábra). A táj lehatárolását legegyszerűbb módon a földtani – geomorfológiai és talajtani adottságok (2. és 3. ábra), valamint potenciális növényzet (4. ábra) nyomán lehet megvalósítani. Maga a terület neotektonikai mozgások, a Rába vonal mentén lejátszódott süllyedés következtében relatíve kiemelt helyzetű, a Kőszegi-hegység hegylábi felszínétől húzódik (5. ábra). A platószerűen megjelenő kavicstakaró következtében látszólag egyhangúan lapos táj felszínét kavicstakaró, vályogos, löszös üledék borítja. A felszín vertikális tagoltsága viszonylag csekély, felszíni formákban aránylag szegény a táj, csak a patakok medrei teszik változatosabbá a vizsgált terület felszínét (6. ábra).

A terület feldarabolódása és egyenlőtlen süllyedése, az eddigi geológiai adatok alapján, a pliocén végén és az alsó-pleisztocén során indulhatott meg. Így nem csak térben, hanem időben is elhatárolódtak egymástól az Alpokból érkező folyók által kialakított kavicsos hordalékkúpok. A hegységi szakaszukból kilépő folyók, mint az Ős-Pinka, az Ős-Gyöngyös és az Ős-Répcse délről észak felé a felsorolt sorrendben töltötték fel a saját, a harmadidőszak végén, a negyedidőszak kezdetén kialakult részmedencéiket. Ennek következményeképp ezek a hordalékkúpok jól elkülöníthetők egymástól a kavicsanyaguk kőzet- és ásványösszetétele, valamint a hordalékkúpok formai kifejlődésének köszönhetően (1. ábra).

A felső-pleisztocén folyamán felhalmozódott kavicsos anyag a jégkor végi periglaciális környezetben, az Alpokalja területére jellemző folyamatos, de az időszakosan felolvadó örökfagy réteg hatására a talaj folyásos mozgást végzett. Így keveredett a területen a jégkor végén felhalmozódó, vályogosodott eolikus poranyaggal is. A felső-pleisztocén kavicsanyag a jégkori örökfagy hatás nyomán jég aprózódás formákkal jellemezhető. A felhalmozódási környezet nyomán ez a felső-pleisztocén kavicsanyag a színe, a megjelenési formája, a szemcseösszetétele, az üledékszerkezete révén jól elkülönül a korábban lerakott erősen cementált kavicsos rétegektől.

Az egyenlőtlen kifejlődési, aszimmetrikus süllyedési ciklusok folytán a széles kavicsplatók között keskeny sávokban maradtak feltöltetlen, eróziós folyamatok dominanciájával jellemezhető térségek. Ezek a térségek a pleisztocén későbbi időszakában szélfúttá üledékekkel töltődtek fel, majd ezek az eolikus képződmények a jégkorszak végén vályogosodtak.

A terület felépítése, földtani szerkezete kedvez a víztárolásnak. Bár a felszíni kavicstakarók 10–25 m-nél nem vastagabbak, de a fejükben közepes szemcse-nagyságú felső pannóniai üledék települt nagy vastagságban. Ezeket a víztároló

1. ábra: Az Alpokalja átnézeti térképe a kistájakkal

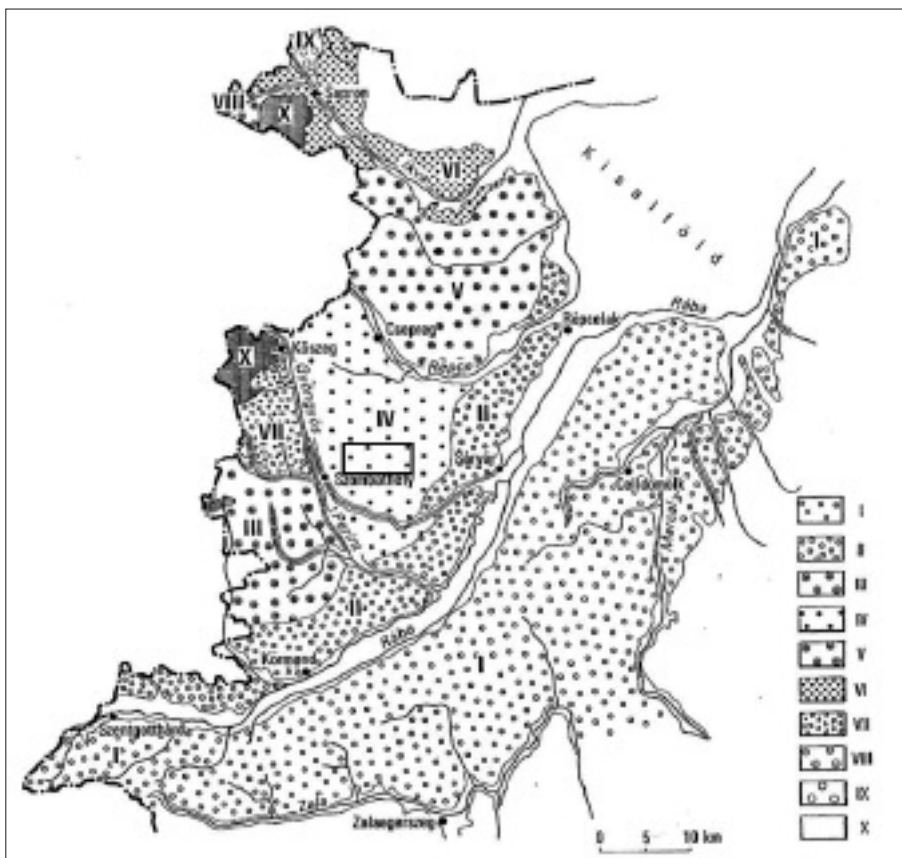
rétegeket a felülről beszivárgó csapadék, és az erre lejtő Alpok-alját alkotó hegységi felszínek és hordalékkúpok táplálják.

A csapadékból származó utánpótlás, a terület kedvező vízháztartásának köszönhetően is jelentős. Az évi 600–700 mm körüli csapadék (7. ábra: kapuvári adatok) mellé 500–550 mm körüli átlagos párolgás és párologtatás járul. Így évi 50–200 mm-nyi vízfelesleggel kell számolnunk. Ennek jelentős részét a patakok vezetik le, másik része viszont a talajvíz, illetve a rétegvíz szintjét növelik és a platójellegűen kifejlődött Gyöngyös patak kavicstakaróját felosztó völgyekben található patakokat táplálják.

A patakok folyamatos vízellátását, a geológiai adottságok mellett az éghajlati tényezők is elősegítik, mert a kistáj éghajlata mérsékelten hűvös-mérsékelten száraz kategóriába sorolható. Az évi napfénytartam 1850 és 1900 óra között valószínű, nyáron 720–740 óra, télen 185 óra körüli napsütés várható. Az évi napfénytartalom alacsony volta, a borultság magas százalékos arányával, az egyenletes csapadékeloszlással magyarázható. A csapadék és borultsági viszonyok mellett az évi középhőmérséklet, amely 9,0 °C körüli (7. ábra: kapuvári adatok) és a legjelentősebb hőbevétellel jellemezhető a márciustól októberig tartó vegetációs periódus, amelynek átlaga 16 °C körüli, is elősegíti a vízháztartási többlet kialakulását, mert az országos átlagtól alacsonyabb hőmérsékleti értékek következtében a párolgás és párologtatás kisebb mértékű, mint a medence többi területén. Így a lehullott csapadék egy része vízfelesleget alkot és beszivárgás nyomán a talaj, valamint a rétegvizeket táplálja. Így nem véletlen, hogy a Gyöngyös-síkon a talajvízszint átlagos értéke nem megy 3 m alá, az erőteljes szabályozás, talajvízszint magasságot csökkentő árokrendszer ellenére sem.

Ennek nyomán a patakok allúviumain kiváló vízellátás alakult ki és a nedves ártéren a különböző növényi maradványok, közte virágporszemek megőrződhetnek. Ezekbe az alluviális síkokba mélyített fúrásokból, régészeti ásatásokon kialakított szelvényekből (8. ábra) kinyert növényi maradványok, virágporszemek, csigák és kagylók, valamint az üledékes rétegsoron végzett szedimentológiai és geokémiai

elemzések nyomán lehetett az egykori kultúrák környezeti hátterét, az egyes emberi közösségek környezetre gyakorolt hatását megrajzolni. A vizsgálatok kiterjedtek a Balaton nyugati felére, a Dunántúl déli részére is, ezekkel, valamint az Alpok keleti részén végzett paleobotanikai vizsgálatok (9. ábra) eredményeivel összehasonlítva

2. ábra: Nyugat-magyarországi kavicstakarók térképe a vizsgált területtel
 I. Rába-jobbparti kavicstakaró; II. Rába-balparti kavicstakaró; III. Pinka patak kavics-
 takarója; IV. Gyöngyös patak kavicstakarója; V. Répce folyó kavicstakarója;
 VI. az Ikva – Vulka kavicstakarója; VII. a Kőszegi-hegység szögletes lepelkavicsa;
 VIII. Soproni-hegység miocén kavicstakaró; IX. Pliocén kavics; X. Röghegységi zóna
 (Soproni-hegység, Kőszegi-hegység, Vas-hegy)

rajzolódnak ki a vasi táj utolsó 10 ezer évében lezajlott növényzeti változások jellegzetességei. Az őskörnyezeti lelőhelyek mellett a régészeti lelőhelyekről előkerült növényi és állati maradványok feldolgozásait is felhasználtuk az emberi hatások tisztázásához. Ezeket az átfogó környezettörténeti vizsgálatokat az 1980–90-es években kezdték el a kutatók a térségben, a Jerem Erzsébet és az Ilon Gábor régészek vezette Sopron–Krautacker és Gőr–Kápolnadomb régészeti feltárásain.

Munkánkban kiemelkedő jelentőségűek voltak a virágporszemek, növényi maradványok és a szárazföldi csigák, amelyek segítségével kisebb-nagyobb területek növényzeti változásait, az egykori júliusi hőmérsékletet, páratartalmat, az egykori tenyészidőszak éghajlati viszonyait tudtuk rekonstruálni. Talán szokatlan, hogy a szárazföldi csigákat is felhasználtuk a növényzeti és éghajlati változások rekonstruálására, de a csigafauna rendkívül

3. ábra: Az Alpokalja és Nyugat-Dunántúl talajainak kiterjedése

érzékeny a növényzeti borítás, a páratartalom és a hőmérséklet megváltozására, ezért kiválóan alkalmas az egykori emberi tevékenység nyomán megbontott növényzet, és az egykori helyi éghajlati tényezők változásainak megrajzolására. A teljes módszertani részt, amelyet felhasználtunk vizsgálatainkhoz publikáltuk már. Így itt nem részleteznénk az egyes módszereket, hanem elsősorban a makroböotani anyag, a virágporszemek, fitolitok, szárazföldi csigaanyag feldolgozása után levonható következtetéseket, az újkőkortól napjainkig tartó környezeti fejlődést mutatnánk be a vasi tájon.

A neolit népek megtelepedése előtt csak halász – vadász – gyűjtögető középső kőkori, ún. „mezolit” népek éltek a területen. Tevékenységük teljes mértékben improduktív volt, nem termeltek, csak elvették a környezetükben található természeti javakat. Ennek a halász – vadász – gyűjtögető életmódnak a hatására vándorolniuk kellett, mert egy-egy nagyobb terület természeti erőforrásait viszonylag gyorsan leélték, ezért időt kellett biztosítani a növény- és állatvilágnak a regenerációhoz, a megújuláshoz. Ezek a mezolit közösségek a jégkor végén alakultak ki és a jelenkor, vagy más néven a holocén kezdetén, 11 000 és 7500 évek között élhettek a vasi régióban.

Már ekkor, a mezolit közösségek idejében kialakultak a zárt mérsékeltövi erdők a Dunántúl nyugati részén. A holocén legelső szakaszában még erdei fenyvessal kevert lomboserdők alakultak ki, majd a tölgy–szil–kőris–hársfák uralma és rendkívüli fajgazdagság jellemezte ezeket az erdőket. A középhegységi részen tűlevelű fákkal, főleg erdei fenyővel és lucfenyővel, a hegylábi régióban bükkal, a síksági részeken égerrel, nyírral és fűzfákkal keverten. Ezek a termelő gazdálkodás által még nem érintett ősi, közép-európai és alpi elemeket egyaránt tartalmazó erdők döntően több ezer éves fákból álltak és a mai kezelt, néhány évtizeden, maximum egy évszázadon át létező fákkal szinte össze sem lehet hasonlítani az egy-

kori megjelenésüket, sűrűségüket és fajösszetételüket. Ebben a korban, a váti Széles-víz patak, a szelestei Kőrös-patak, a zanati Borzó-patak és a nemesbői Surányi-patak allúviumain lerakódott rétegek virágposzsem elemzése alapján a mogyoró cserje, a liánok, mint az iszalag, a borostyán, és az erdei szőlő szinte sohasem látott mennyiségben élhettek ezekben az európai őserdőkben.

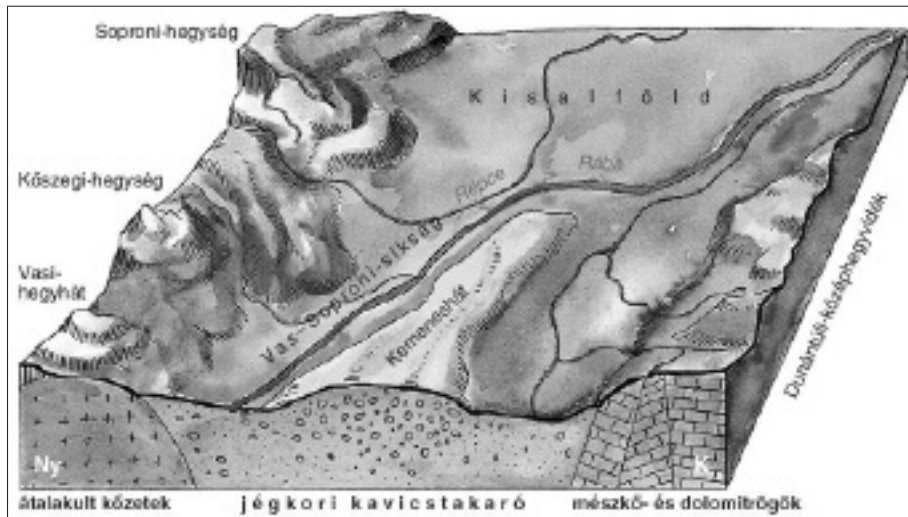
Olyan mennyiségben jelentkeztek ezek a növények a vizsgált területen, hogy felmerült a lehetősége, hogy a középső kőkori vadász – halász – gyűjtögető közösségek az általuk is gyűjtögetett, jelentős szénhidrát-tartalmú, télen is elálló makkterméssel jellemezhető, napfénykedvelő mogyoró terjedését tisztások, erdőszegélyek kialakításával elősegíthették. Ez mellett az örökzöld, takarmányként is felhalmozható, tápértékét szárítás után is jelentős mértékben megőrző borostyán liánjainak, leveleinek, szárainak begyűjtése és felhalmozása pedig az időszakos állattartáshoz, a vadászat alkalmával befogott és téli időszakban borostyánnal etetett, majd a tél végén a táplálékhiányos időszakban levágott növényevő állatok tartására is alkalmas volt. Ezek lehettek a legjelentősebb emberi beavatkozások az egykori természetes környezetben, az erdők életében a mezolitik korban, mintegy 8000 évvel ezelőtt. Így a jégkor végén, a jelenkor kezdetén, mintegy 11–12 ezer éve kifejlődött lombos erdők 4–5 ezer éven keresztül szinte érintetlenek maradhattak (10. ábra).

Majd 7000–7500 éve az első termelő gazdálkodást folytató közösségek megtelepedtek ezen a vidéken is. A neolit közösségek megjelenésével a közép-európai lombos fák alkotta őserdei környezet emberi hatásra átalakult. A letelepült életmóddal jellemezhető újkőkori emberek égetéssel erdőirtással alakították ki falvaikhoz, utakhoz, rét-, és legelőterületeikhez és a falvakban kertszerűen kialakított gabonaföldjeikhez szükséges nyitott teret. Ezeken az erdőszült területeket megszakító nyitott tereken a taposást, bolygatást, a növényevő háziállatok rágását is elviselő, vagy gabonaföldekhez kötődő gyomnövények, köztük szúrós és mérgező növények terjedtek el (11. ábra). Mivel az újkőkorból a talajerő utánpótlása még elég kezdetleges volt, ezért az irtványterületeket néhány éves használat után hagyták visszaerdősülni és helyettük újabb területeken égették le az erdőket és az új megtisztított területet vonták be a művelésbe.

4. ábra: A vizsgált terület (Őrségi-Vasi, más néven *Castriferreicum* flórajárás) és környezetének flórabesorolása

A kertszerű földművelés, a területváltó, égetéses erdőirtásra alapozott földhasználat következtében a falvak szórt házakból és a köztük lévő gazdaságilag hasznosított területekből álltak, ezért teljesen diffúz halmazokból álló települések jellemezték ezt az időszakot. A régészeti ásatások – többek között az Ilon Gábor régész vezette Szombathely–Oladi-platón végzett ásatásokkal feltárt neolit települések

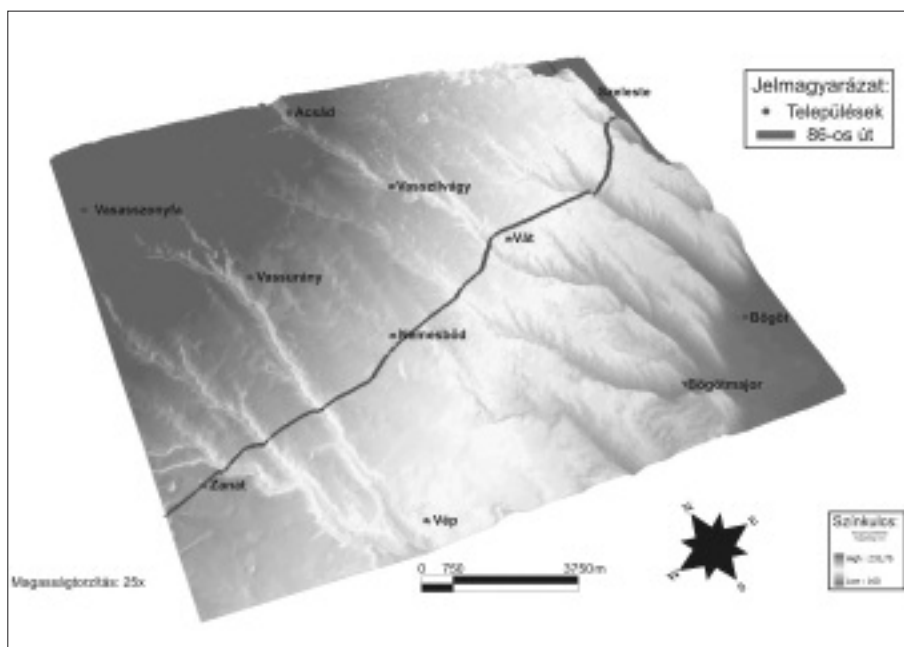
5. ábra: Alpokalja és Nyugat-Dunántúl földtani tömbszelvénye

archeobotanikai elemzése alapján ősi búza- és árpafajtákat (egyszemű búza, kétszemű búza, kecskebúza, kétsoros árpa), borsót, kölest termesztettek elsősorban, míg az állattartásban a szarvasmarha- és a sertéstartás dominált.

Valószínűsíthető, hogy az újkőkori közösségek megtelepedésének kezdetén még a falvak és velük együtt a gabonakertek is többször áthelyeződhettek, de a népességszám növekedésével a települések helyzete stabilizálódhatott és a gazdálkodás sokszínűbbé, változatosabbá (12. ábra) vált. A vizsgált térségben az újkőkori termelés és életmód csúcsát a késő neolit lengyeli kultúra jelentette. A legkiterjedtebb neolitikus tájtalakítás ehhez a kultúrához kötődik és a kultúra által hátrahagyott hosszúházak (pl. Oladi-plató, Répcelak, Szeleste, Torony, Zsenye), tárgyak, köztük az idolk (Sé, Oladi-plató) is kiemelkedő közösségi, kulturális-vallási életéről tanúskodnak.

A neolitikum vége felé a mezőgazdasági tevékenység mellett kiemelkedő szerepet játszott a megtelepedések kialakításában a kereskedelmi utak elhelyezkedése és a keleti-alpi térségben kimutatható rézérchez kapcsolódó bányászati tevékenység is. A rézércek kohósításához szükséges faanyag és faszénanyag előállítás is jelentős mértékben befolyásolhatta a térség növényzetét és valószínűsíthető, hogy a jelentősebb energiaforrást biztosító bükk és gyertyánfák előtérbe kerülésében ez is szerepet játszott. A rézkor és a kőkor elkülönítése nem is olyan egyszerű feladat, mivel már az újkőkori közösségek, köztük a lengyeli kultúra közösségei is használtak réz-

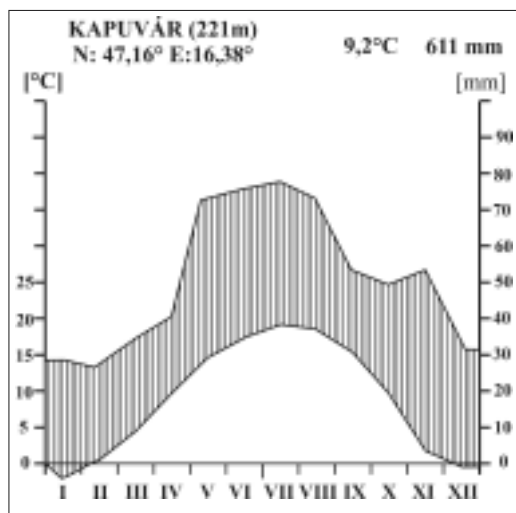
Így a rézkor elválasztása a kőkortól az olvasztott réztárgyak dominánssá válásához, az elterjedt fémolvasztási és fémmegmunkálási technikákhoz, az újkőkori társadalomtól eltérő társadalmi szerkezettel és gazdasággal jellemezhető közösségek kialakulásához köthető. A gazdálkodás és a közösségek átalakulását a rézérc kitermelése, a réz olvasztásához szükséges faanyag kitermelése, a rézérc feldolgozásához

szükséges faszénégetés kialakítása és az érctermelő korai bányász csoportok, a faki-termeléssel és faszénégetéssel foglalkozó kezdeti erdészközösségek kifejlődése okozta. Ugyanakkor igen fontos szerepet játszott ezekben a folyamatokban az első tömeges fémfeldolgozó közösségeket élelmiszerrel, textilanyaggal, és más alapcikkkel ellátó közösségek fejlődése és az eltérő célfeladatokat ellátó közösségek között árucseré is.

23

kal kialakult másodlagos őskori gyomvegetáció megszilárdulása, és elterjedése az egész vizsgált vasi térségben. Ezek a gyomok az utakat, gabonaföldeket, növénytermesztési, állattenyésztési és lakott térségeket követve már az újkőkorban kialakultak, megtelepedtek a vasi régióban, de a rézkorban váltak a helyi növényzetet alkotó jelentős tényezővé. Így a kultúrnövények mellett jellegzetes, az újkőkor folyamán kifejlődött és rézkorban stabilizálódott ősi, első növénytermesztési szintet jellemző, napjainkban a vegyszeres gyomirtás következtében már a kipusztulás szélére került

7. ábra: A régió éghajlati adottságai a kapuvári meteorológiai állomás adatai nyomán készült Walthers – Lieth diagramon

enyhe telek és kiegyenlített csapadékos nyarak és vegetációs periódusok szükségessé, mert a bükkfa legkedvezőbb növekedési területén a januári középhőmérsékletben -1°C , a júliusi középhőmérsékletben $+18^{\circ}\text{C}$ és 1200 mm csapadék mutatható ki. A Kárpát-medencében a bükkfa 600–800 mm éves csapadékmennyiséggel és $8-9^{\circ}\text{C}$ -os éves középhőmérséklettel jellemezhető területeken is megjelenik. Azaz a bükkfa rézkori terjedésekor relatíve enyhe telekkel, a tavaszi fagyok csökkenésével, relatíve hűvösebb nyarakkal és csapadékosabb vegetációs periódusokkal kell számolnunk. Amikor a téli és a nyári évszakok közötti hőmérsékleti különbségek csökkennek, a fagyos napok száma visszaesett, az éves, elsősorban a vegetációs periódus csapadékmennyisége megemelkedett.

A rézkorban a felerősödő óceáni éghajlati hatás nyomán a korábban már megjelent és a tölgyes erdőkben elszórtan, elegyesen meglévő bükkfák, gyertyánfák terjedésnek indultak és mintegy 6000 évvel ezelőtt a vasi térségben is kialakultak a hegylábi és síksági tölgyesekkel kevert bükkösök és gyertyánosok. Ezeket a változásokat a vasi (Nemesbód, Zanat), a kelet-alpi (Rohr-Heugraben) és a tágabb nyugat-magyarországi (Csögle, Mezölak, Osló) pollen lelőhelyeken megfigyelhettük. Mind

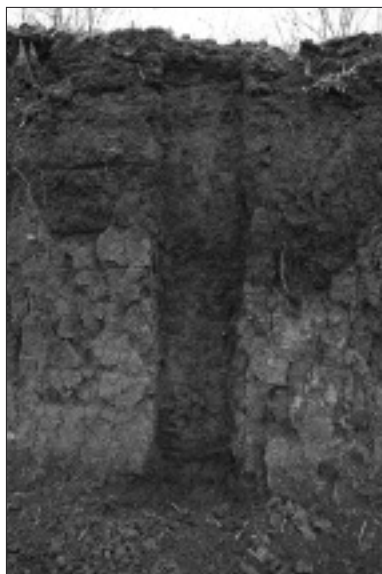
gabonarozsok, kék búzavirág, pipacs, útifű, galaj növényekből álló gyomnövényzet alakult ki.

A másik jellegzetes környezettörténeti változás a keleti-, és dél-alpi, valamint dunántúli középhegység-beli jégkori mende-területeken fennmaradt, mintegy 9500–9800 évvel ezelőtt már a vasi területeken is bizonyíthatóan megjelent bükkfa, illetve a gyertyán jellegzetes rézkori terjedéséhez, a domináns erdőalkotó elemmé alakulásukhoz kapcsolódik. Ezeknek a növényeknek a terjedését korábban klímaromláshoz kötötték. Valójában a bükkfa spontán, természetes terjedéséhez relatíve

a bükk, mind a gyertyán óriási jelentőségű volt a rézkori kohászat szempontjából, mert kiváló minőségű, a réz olvasztásához legjelentősebb mennyiségű energiát nyújtó faszenet ezekből a fákból lehetett kinyerni. Éppen ezért feltűnő, hogy a réz kohászatának és az olvasztással készült réztárgyak terjedésével párhuzamosan alakult ki ennek a két, olvasztáshoz szükséges energia szempontjából alapvető fafajnak a dinamikus terjedése mind a Kárpát-medencében, mind a vasi térségben. Így feltételezhetjük, hogy ennek a két fafajnak a terjedését az ember is elősegíthette azzal, hogy a felnövekvő facsemeték környékén a konkurens fákat égetéssel, egyeléssel kiirtotta, viszszaszorította és ezzel a beavatkozással a felnövekvő bükk és gyertyán erdők állományát homogenizálta. A neolitikum végén és a rézkorban ezek voltak a legjelentősebb emberi beavatkozások az erdők életébe.

A vasi térség rézkori közösségeinek környezetére vonatkozó legfontosabb adatokat a szombathelyi Metró áruháza építkezésénél tártuk fel, amikor a házak falát támasztó cölöplyukakból sikerült a nyári évszak második felére jellemző virágporszemeket (pl. menta) kimutatni és ezzel a házak építésének idejét lehatárolni. Ugyancsak ehhez a rézkori lelőhelyhez kötődik az a felismerés, hogy a rézkori megnövekedett és egyenletes eloszlású csapadéknak köszönhetően az alpokaljai patakok és folyók vízhozama megemelkedett, és ezek a vízfolyások bevágódtak a saját jelenkor kezdetén lerakódott hordalékukba és mélyebb völgytalpat alakítottak ki. Így a rézkori közösségek az allúviumok kora holocén korú, szárazzá váló felszínén meg tudtak telepedni és az emberi hatások, közte a földművelés ezen megtelepedések nyomán kiterjedt a patak völgyek magasabb térszíneire is annak ellenére, hogy a megnövekedett csapadékmennyiség nyomán pont az ellenkező folyamatokat várhattunk volna.

A vasi térségben a rézkor második felében kifejlődött patakok menti megtelepedés és allúviumra is kiterjedő földhasználatot valószínűleg erőteljes népességnövekedés és a társadalmi szerkezet változásai okozta gazdasági nyomás válthatta ki. Ebben a folyamatban nem szabad megfeledkeznünk az alpi tágabb térség rézlelőhelyeinek felértékelődéséről, amelyek egyre jelentősebbé váltak a délkelet-európai, erdélyi rézlelőhelyek könnyebben megközelíthető rézérc készletének kimerülésével, valamint az alpi térség közösségeinek megnövekedéséről, átrétegződéséről, a bányász, erdész közösségek kifejlődéséről, mert ezek a társadalmi mozgások az élelmiszertermelés és a kereskedelmi kapcsolatok növekedéséhez vezettek.

8. ábra: A Surányi-patak allúviumán kialakított földtani szelvény a bronzkortól napjainkig tartó környezettörténeti eseményeket fogja át

Mintegy 5000 évvel ezelőtt egy új fémmegmunkálási technológiai fogás terjedt el a Kárpát-medencében, de még a rézre alapozódva. Majd az új fém, a bronz feldolgozása is megjelent, jelentős gazdasági és társadalmi átrendeződést megindítva a vasi régióban és tágabb térségében. A bronzkor első felében nem jelentkezett erőteljesebb emberi hatás a vasi régióban, de a bronzkor második felében, különösen a Halomsíros és az Urnamezős kultúrák idején minden addigi emberi hatást meghaladó termelői tevékenységet és növényzeti változásokat lehetett kimutatni. Az igen sokszínű növénytermesztésből és állattenyésztésből kiemelkedik az igen kiterjedt területen folytatott gabonatermesztés, a korai kertkultúra, amelyből a diótermesztés (Mezőlak, Osló, Szeleste, Vát, Velem) kezdeti nyomai is megtalálhatók. Ebben az időben felhalmozódott tavi és lápi rétegekben több helyen is kimutathatók voltak a szőlő virágporszemai (Mezőlak, Nemesböd, Szeleste, Zanat) és ennek nyomán feltelezhető, hogy a késő bronzkori kertkultúrában már ekkor megjelenhetett a borszőlő is, de az ásatásokról előkerült makrobotanikai anyagok még nem erősítették meg ezeket az adatokat.

A bronzkor kései szakaszában a fával borított térségek aránya 40%-ra csökkent, a gabona- és gyompollenek aránya pedig jellegzetes maximumot mutatott, annak ellenére, hogy az erdei fenyők egyértelmű terjedése nyomán egy kifejezetten hidegebb és csapadékosabb éghajlati szakaszt rekonstruálhatunk a bronzkor végén, a vaskor kezdetén (13. ábra). Ennek nyomán ebben az időszakban a termelési feltételek éghajlati hatásra nehezebbé váltak, de nem csak az éghajlati feltételek nehezítették meg a termelő emberek életét, mert a termelési feltételek mind társadalmi, mind környezeti oldalról erőteljesen átalakultak. Ilyen környezeti változásnak kell tekintenünk, hogy a bronzkor második felében a növénymaradványok alapján az erőteljesebb növénytermesztés nyomán a szántóföldekhez, rétekhez, kertekhez kapcsolódó gyomvegetáció is fejlődésnek indult. Ennek következtében az újabb, úgynevezett második őskori növénytermesztési szint fejlődött ki és az újkőkorból bevándorolt, megtelepedett és a rézkor során stabilizálódott gyomvegetáció is átalakult. Ezt a bronzkortól egészen a késő vaskorig fennmaradó újfajta gyomvegetációt keserűfűvek, aszat, tarlóvirág, veronikafélék, vetési, keresztes, háromszarvú és tejoltó galajok, libatőpfélék, szőrös és cigány disznóparéjok, magyar imola, érdeslevelű csűdfű, lósóska, fodros, tavi és paréjlórum növények alkották. Ennek a gyomnövény szintnek a kifejlődését figyeltük meg a Sopron–Krautacker, Gőr–Kápolnadomb, Szombathely–Zanat régészeti feltárásokon, illetve a kemeneskápolnai, zanati pollenlelőhelyeken.

A klimatikus változások, a termesztett növények területének növekedésével és fejlődésével átalakult gyomvegetáció átalakulása mellett több olyan innováció is kifejlődött a bronzkorban, amelyek a termelés társadalmi feltételeit alapvetően átforgatták. Ilyen átalakulásnak tekinthető a speciális harci eszközök megjelenése (például a páncélzat, pajzs és kard), amely egyértelműen a katonai arisztokrácia kifejlődését, a társadalmi piramis erőteljes tagolódását jelzi a bronzkorban. Ennek következtében olyan gazdasági és társadalmi centrumok kialakulása történt meg a

Kárpát-medencében, közte a vasi területen (Velem–Szt. Vid-hegy, Celldömölk–Ság-hegy, Gőr–Kápolnadomb), amelyek már igen jelentős terület lakosságát vonták ellenőrzésük alá, így a termelést folytató közösségek kiszolgáltatottsága erőteljesebbé vált. A bronzkori gazdasági és társadalmi mozgások hátterében a domesztikált ló és a keményebb fémeszközök okozta emberi közösségen belüli változások, a vezető réteg kiszélesedése és a kialakult katonai arisztokrácia igénye és egy jelentős népeség szám növekedés húzódott meg.

A lakosságszám növekedésének lehetőségét a szélesedő társadalmi piramis, a központokhoz rendelhető katonaság kifejlődése, a kézműves réteg gyarapodása és ezzel párhuzamosan a mezőgazdasági többletet előállító paraszti közösségek, valamint a mezőgazdasági és kézművesipari termékeket elosztó kereskedelmi közösségek létszámának növekedése teremtette meg. E társadalmi folyamatok eredményeként az élelmiszertermelés és a kereskedelem feltételei átalakultak, és a kárpát-medencei népek a bronzkor végére a birodalom kialakítás határára kerültek, de az eddigi régészeti adatok alapján ekkor még a társadalmi fejlődésnek ezt a határvonalát nem lépték át.

A vaskor kezdetén, a Hallstatt-kultúra megjelenésével a bronzkor végén megfigyelt tendenciák tovább folytatódtak, azaz a társadalom vagyoni tagozódása fokozódott. A késő bronzkorban kialakult, több ezer km² kiterjedésű, szinte megye nagyságú területeket ellenőrző, az ott élő népek sorsát, tevékenységét meghatározó és megszervező centrumok, a vaskorban megerősített települések (Velem) mellett új centrumok (Sopron–Krautacker és –Burgstall, Vaskeresztes) emelkedtek fel, mégpedig egyértelműen az új fém, a vas kinyeréséhez és feldolgozásához kapcsolódóan. A régi központok társadalmi és gazdasági funkcióját átvevő kora vaskori centrumok egyértelműen ott alakultak ki, ahol a vasérc bányászatának (Vashegy és környéke, Velem környéke, a mai Burgenland K-i része) és helyi fára, fából (elsősorban bükkfából és gyertyánfából) készült faszénre alapozódott kohászatnak a lehetősége jelen volt.

Környezettörténeti szempontból a legjelentősebb változás a vaskor kezdetén, hogy az egyik leghűvösebb és legcsapadékosabb éghajlati fázis rajzolódik ki ekkor, és ez az éghajlati hatás különösen a nyugat-magyarországi, közte a vasi területeken jelentkezik markánsan. Az emberi hatások nem növekedtek meg számottevően, ebből arra következtethetünk, hogy az új fém megjelenése és használata még nem vált tömegessé, és nem épült be a mezőgazdasági tevékenységbe, hanem elsősorban az arisztokrácia, a katonai vezető réteg és a kézművesek kiváltsága volt.

Viszont a napjainkhoz képest mintegy 50–100 mm/év csapadéktöbblet és az átlagos évi középhőmérsékletnek a 0,5 °C-os csökkenése nyomán felgyorsult a tűzegképződés és az elmocsarasodás. E változások hatására ekkor több vízparti települést elhagytak, és a tájhasználat a magasabb térszínre felé mozdult el. Így a vízparti területeken újra erdőszülés indult meg és elsősorban a kohászat szempontjából is kiemelkedő jelentőségű bükk- és gyertyánfák, valamint a magasabb talajvízállású területeket kedvelő nyír- és égerfák indultak terjedésnek. Ezek a folyamatok világosan felismerhetők például a Velem környéki területen, ahol a Novákválya melletti

hegylábi égerláp és az Arany-patak fúrásmintái (Bucsu és Dozmat határában) bizonyítják, hogy a kora vaskori égerfákkal jellemezhető ligeterdők terjedése mellett a bronzkor végi rétek és művelt területek elmocsarasodtak, és vízi, vízparti növények kolonizálták az egykori kaszálókon.

A kedvezőtlen éghajlati hatások, a térben izoláltabb mezőgazdasági termelés ellenére a kora vaskori élelmiszertermelés legalább olyan sokszínű volt, mint a késő bronzkori. Kiemelkedő jelentőségű, hogy több luxuscikk, köztük a borszőlő és a

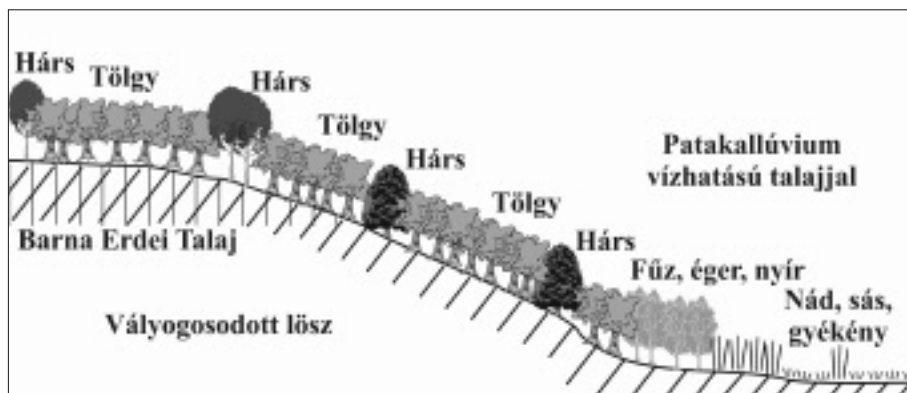

9. ábra: A Dunántúl nyugati részén kialakított pollenszelvények
*fehér kör = a szegedi régészeti geológiai és környezettörténeti csoport által feldolgozott
 szelvények, fekete kör = más kutatócsoportok pollenszelvényei*

szőlő (Sopron–Krautacker és –Burgstall régészeti lelőhelyekről, Osli és Sopron–Kis-tómalom tőzeglápjaiból) is megjelent a nyugat-magyarországi térségben. Ezen kívül a termesztett növények közül az árpa, az egyszemű búza (alakor), a tönke búza, a kenyérbúza, a tönkölybúza, a zöldborsó, a mezei borsó, a cirok, a köles, a len, a lencse, a rozs, a takarmány bükköny, zab és csonthéjas gyümölcsök termései, magjai és töredékei egyértelműen kimutathatók. Mivel ezeket a növényeket ekkor már kereskedelemről is beszerezheték, ezért kiemelkedő jelentőségű, hogy a termesztett növények mellett szántóföldeken, utak mentén, taposott települési környezetben erjedő gyomok jelentős számú töredékei is előkerültek – egyértelműen bizonyítva a helyi növénytermesztés tényét. A vizsgálatok alapján a kora vaskori gyomvegetáció szinte teljes mértékben megfelelt a késő bronzkorban kimutatott gyomoknak.

Ugyanakkor a nedves rétekre, vízpartokra jellemző gyomok, és termesztett növénymaradványok együttes megjelenése arra utal, hogy a jelentős termelési rizikóval jellemezhető nedves réteket, patak- és tópartokat is bevonhatták a mezőgaz-

dasági művelésbe. Ezeken a területeken viszont a csapadékosabb években igen jelentős termés kiesés jelentkezhetett az áradások miatt, amelyek a kora vaskori bizonyítottan csapadékos éghajlaton sűrűbben alakulhattak ki, mint egy enyhébb – szárazabb periódusban. Így a Hallstatt-kultúra megtelepedésének idején a nedves területek szántóföldi művelésbe vonása rendkívüli termés kieséseket okozhatott. Ezért feltételezzük, hogy a jelentősebb lélekszámból adódó közösségi nyomás „kényszeríthette” a területen megtelepedő kora vaskori közösségeket ezeknek a kedvezőtlen adottságú vízparti és ártéri területeknek a hasznosítására.

10. ábra: A vasi táj növényzete a mezolitikum végén, a termelő gazdálkodás kialakulása előtt

A vasi táj egyik legjelentősebb, környezettörténeti szempontból is kiemelkedő jelentőségű kincslelete, a kora vaskori Hallstatt kultúrkörhöz köthető, különböző textíliákba és bőrszakban, egy kútszerű gödörben elrejtett bronz- és réztárgyakhoz kapcsolódik, amelyet Ikervár határában tárt fel Nagy Marcella szombathelyi régész. Az átfogó és hazánkban mindmáig példátlan részletességgel és átfogó természettudományi vizsgálattal feldolgozott kincslelet egyértelműen azt jelzi, hogy a gabona-termesztés, a gabonaföldek, az ehhez kapcsolódó klasszikus ókori görög termékenység mítoszok, az eleusiszi Déméter és Persephoné tiszteletére rendezett ógörög misztériumok milyen kiemelkedő szerepet játszottak a vasi táj átalakításában a kora vaskorban. A kincsben fennmaradt és feltárt gabona- és gyomnövény, valamint a gyógynövény maradványok azt jelzik, hogy a kora vaskori közösségek az organikus társadalmak szintjén igen magas színvonalú és sokoldalú földműveléssel jellemezhetőek, és jól fejlett, ideológiai szempontból is kiemelkedően szervezett közösséget alkottak. Ezért nem meglepő, hogy a vasi táj a bronzkor végén – vaskor kezdetén olyan mértékben átalakult, hogy ettől kezdődően már természetes állapotról nem beszélhetünk, a megtelepedések környezetében pedig már a természetközeli állapot is megszűnt.

A késő vaskorban, a kelta törzsek megjelenésével, a kelta objektumokból (Sopron–Krautacker, Lébény, Fenékpusztá, Keszthely–Úszatómajor) előkerült növényi maradványok, valamint a pollen és makrobotanikai adatok (Fenékpusztá, Keme-

neskáporna, Mezőlak, Nemesböd, Sopron–Kistómalom, Szeleste, Vát, Zanat) alapján átalakult a mezőgazdaság. Ezzel párhuzamosan az erdősült területek aránya drasztikusan lecsökkent és a szántóföldek, kertek, rétek, legelők váltak a késő vaskori táj meghatározó elemeivé. A kora vaskori objektumokban is kimutatott termesztett növények, elsősorban a köles, a búza, az árpa, a szőlő, köztük a borszőlő és a rozs mennyisége erőteljesen megemelkedett a késő vaskorban. Új termesztett növények, mint a cseresznye, dió, berkenye, körte, szelídgesztenye, gomorka, a lóbab, a mák, az uborka és a zsáza jelentek meg. A gyomnövények száma, mennyisége is megnövekedett, megjelent a gabonaföldeket, szántókat, legeltetett területeket kísérő konkoly, mezei szulák, gyermekláncfű, egynyári szélfű. Ennek nyomán egy új, kelta korhoz köthető gyomvegetáció fejlődött ki a vizsgált területen.

Adataink alapján egyértelmű, hogy a kelták kiterjedt növénytermesztést, közte fejlett kertkultúrát, valamint sokszínű állattenyésztést alakítottak ki a vasi régióban és a nyugat-dunántúli térségben. Különösen a szőlő, a borszőlő, a szelídgesztenye erőteljes jelenléte kiemelkedő a kelta objektumokban, mert ez alapján a következő történelmi fázisban, a császárkorban kiteljesedő, szinte birodalmi léptékű búza – szőlő – dió (szelídgesztenye) termesztésére alapozódott szubmediterrán jellegű agrárium egyértelműen a késő vaskori kelta növénytermesztésben gyökeredzik. A kelták megjelenésével az erdőborítottság 40% alá csökkent a vasi térségben és már ez az adat is jelzi, hogy intenzív tájhasználat alakult ki a kelta közösségek munkája nyomán.

A kelták gazdálkodási sikereiket a tömegessé váló és a mezőgazdaságban, szántásban, erdőgazdálkodásban egyaránt megjelenő jó minőségű vaseszközöknek, a vaseszközökön kialakított innovációknak (például kasza megjelenése) köszönhetik. A kelták társadalmi és gazdasági tevékenységét jelentős mértékben elősegítette, hogy a Krisztus előtti IV. századtól egy enyhébb éghajlati szakasz rajzolódott ki, amikor az évi középhőmérséklet, és elsősorban a tenyészidőszak hőösszege jelentős mértékben megemelkedett, meghaladta a mai szintet és az elmúlt 3000 év átlagát. A mintegy 1 °C-os évi középhőmérséklet emelkedés a vasi térségben kifejezetten kedvező volt a mezőgazdálkodásra alapozódott faluközösségek számára. Mivel a tenyészidőszak hőösszege megemelkedett, a 10 °C feletti napok száma, amely ma a területen 240–260 nap, megnövekedhetett, és a tenyészidőszak kezdete március kezdetére tolódhatott el. Ezzel párhuzamosan a kelta korban a kora vaskorra jellemző csapadékviszonyok is megváltoztak. A csapadék éves mennyisége mintegy 50 mm-rel csökkent a kora vaskorhoz képest és 700–800 mm/év között mozoghatott a vaskor végén, a kelták megtelepedése idején.

Sajnos a késő vaskori kelták és a császárkorban betelepülő rómaiak közötti összefüggések nehezen vizsgálhatóak a vasi területen, mivel La Tène kultúra utolsó fázisáról nagyon korlátozott információink vannak. Viszont a Sopron környékén végzett környezettörténeti vizsgálatok alapján a császárkorban a fásszárúak (fák és cserjék) pollenaránya a legkisebb volt a Dunántúlon, a gyomok jelentős aránya és fajgazdagsága, a gabonafélék, gyümölcsfélék, szelídgesztenye, dió és az erdőssztyepp

jellegű lágyszárú – fásszárú pollenarány nyomán egyértelműen erőteljes emberi hatással, bolygatással és környezet-átalakítással kell számolnunk (14. ábra). A császárkor környezettörténetében kiemelkedő jelentőségű, hogy egy relatíve enyhébb és szárazabb éghajlati szakaszt sikerült kimutatni a II–III. század során, majd egy hűvösebb, csapadékosabb klímafázis rajzolódott ki a IV. században és az V. század első felében. Ezzel a fázissal zárult a császárkor és kezdődött el a következő régészeti-történelmi periódus, a népvándorlás kor.

A császárkori erdészeti beavatkozásokat, mezőgazdasági tevékenységet, erőteljes emberi termelő tevékenységet, megtelepedést, használt utakat jelző pollenösszetétel a IV–V. század fordulóján alakult át, és egy visszaerdősülés, a termelő gazdálkodás visszaesése, a legeltetett területek terjedése figyelhető meg a pollenösszetétel változása alapján. Ezek alapján a letelepült lakosság csökkenésére, a termelő gazdálkodás átalakulására, a legeltető állattenyésztés terjedésére következtethetünk. A kert- és a gyümölcskultúra teljesen visszaszorult, a szántóföldi kultúrának csak egy része és egészen kis területen maradhatott fenn. Erdőzáródás indult meg a vizsgált területen és környezetében. Zárt lomboserdő, elsősorban tölgy – szil – kőris ligeterdő és gertyános tölgyesek boríthatták a völgyeket övező domboldalakat. Valamennyi tényező azt sugallja, hogy ekkor az emberi közösség létszáma lecsökkent és a mezőgazdasági termelő tevékenység drasztikusan visszaesett. Az éghajlati tényezők a népvándorlás korában többször megváltoztak, mind a csapadék, mind a nyári, téli és évi hőmérsékleti értékeket nézve. Az évi középhőmérséklet 100 éves átlagban mindössze 0,5–0,6 °C változások rajzolódtak ki a népvándorlás korában az elmúlt 100 év klímaméréseinek átlagához képest, míg a csapadék az átlaghoz képest 30–40 mm között csökkent mindössze. A januári és júliusi középhőmérséklet bár változott, de végig magasabb volt, mint az elmúlt 100 év átlaga. Összehasonlítva adataink alapján látható, hogy a Soproni-hegységből származó paleoklimatológiai trendek követik az alpi gleccsereken és tavakon megfigyelt hőmérsékleti trendeket, de a változások intenzitása, ideje még ebben az erősen alpi–atlanti klímahatás alatt álló régióban sem teljesen azonos az Alpokban rekonstruált paleoklimatológiai trendekkel.

A népvándorlás kor végén, a honfoglalás korában is folytatódtak a fentebb említett éghajlati trendek, de meg sem közelítették azokat a változásokat, amelyeket a nyugat-európai területek adatai alapján próbált néhány természetrajzi kutató a Kárpát-medence egészére kivetíteni. Különösen a VIII. század végére jelzett klimatikus ökológiai katasztrófának, drasztikus szárazságnak nem találtuk a nyomát – ezen a területen sem. Az évi középhőmérséklet, a csapadékmennyiség, a júliusi és a januári középhőmérséklet a mai átlagtól alig eltérő értékeket mutatnak. A januári középhőmérséklet mintegy 0,6 °C-kal, a júliusi középhőmérséklet 0,3 °C-kal, az évi középhőmérséklet 0,4–0,5 °C-kal volt csak magasabb a Krisztus utáni VIII. században, mint jelenleg. A csapadék éves mennyisége is 10–20 mm-rel volt kevesebb, mint most. Mindezek után nem következtethetünk drasztikus szárazságra, környezeti krízisre az Avar Birodalom végén és itt, a nyugati gyepon, azaz a vasi tájon sem.

A regionális változásokat visszatükröző pollenanyag alapján viszont a terület környezete a magyar honfoglaláskort követően fokozatosan megváltozott. Előbb a szántóföldi kultúrák sokszínűsége fejlődött ki a XI. századtól, majd a kert- és gyümölcskultúra (gyümölcsfák, dió, szelídgesztenye, szőlő) jelent meg újra és vált egyre meghatározóbbá a vizsgált területen. Az erdők egészében véve visszaszorultak és

11. ábra: Az újkőkor és kora rézkor növényzetének rekonstrukciója pollenadatok alapján-1

1 = tölgy faszén, 2 = bükk faszén

12. ábra: Az újkőkor és kora rézkor növényzetének rekonstrukciója pollenadatok alapján-2

1 = kora- és középső újkőkori gabonatermesztési és állattenyésztési (gyomok) nyomok a pollenszelvényben, 2 = gabonapollenek minimális jelenléte a késő újkőkorból és a kora rézkorban %-ban kifejezve

átalakult az erdei ökoszisztéma. Döntően tölgyes, gyertyános-tölgyes erdők alakultak ki. Emellett igen jelentős arányban figyelhetők meg az írtványokon terjedő fafajták pollenjei, mint a hárs, az éger és a fűz, valamint megjelent a nyárfa pollenje is. A gyomvegetáció előretörése és a mikropernye, valamint a természetesen növekvő mennyisége alapján az emberi közösségek létszáma a népvándorlás kor végétől fokozatosan növekedett és ezzel párhuzamosan mezőgazdasági tevékenysége is egyre erőteljesebbé vált. A középkor folyamán az éghajlat viszonylag kiegyenlített volt, a XIII. században egy erőteljes felmelegedéssel és nyári hőmérsékleti maximummal.

A pollenösszetétel alapján megrajzolt éghajlati adatok a középkor végén, az újkor kezdetén, a török korban a XVI–XVII. században bekövetkezett lehűlést jeleznek és az utolsó 2000 év leghidegebb klímazakaszát rekonstruálhattuk. A januári középhőmérséklet az utolsó 100 év átlagához képest 1,0 °C-kal, a júliusi 1–1,5 °C-kal és az évi középhőmérséklet is 1 °C-kal lett hidegebb. A csapadék mennyi-

13. ábra: A késő bronzkor (urnamezős kultúra) szintjében kifejlődött növényzet rekonstrukciója pollenadatok és faszén maradványok alapján

1 = fenyő makromaradvány, 2 = gabonapollenek jelenléte, a jelek nagysága arányos a gabona pollenek dominanciájával

14. ábra: A késő vaskori és császárkori (kelta és római kultúra) szintjében kifejlődött növényzet rekonstrukciója pollenadatok alapján

1 = szőlő (*Vitis*) pollen jelenléte, 2 = dió (*Juglans*) pollen jelenléte

sége jelentősen megemelkedett, így a biogén feltöltődést, a völgyek elláposodását a hidegebb és csapadékosabb éghajlati fázisban kialakult párás környezet is erőteljesen segíthette. A pollenösszetételből a kert-, a gyümölcs- és a szőlőkultúrára jellemző pollenek eltűntek, visszaszorultak, a szántóföldi növénytermesztésre jellemző gabonafélék aránya drasztikusan lecsökkent, a fenyőfélék és a lombosfák pollenaránya erőteljesen megemelkedett. A bükkfa és a nyírfa pollenek együtt erőteljes dominancia-maximumot mutatott. A mikropernye, a mezőgazdasági termelést bizonyító növények, valamint a gyomok pollenjeinek aránycsökkenése bizonyítja a termelés visszaesését, ezzel párhuzamosan a területen élő emberi közösségek létszámának csökkenését rekonstruálhatjuk. Ennek az elnéptelenedésnek az oka nem csak az

utolsó 2000 év leghidegebb és legcsapadékosabb klímaszakaszának kialakulása, hanem az egész térséget érintő, török kori háborús cselekmények hatása. Ugyancsak a hadiállapotokkal, a hadigazdálkodással mutathat összefüggést a szinte homogén gyertyánosok, bükkösök kialakulása, mivel ezek a fák alkották a legfontosabb, fajlagos, 1 mázsára kivetített energiaforrást a vizsgált időben. A gyertyánfából és bükkfából kialakított faszenek nélkül nem lehetett volna török kori kohászat és fegyverkovácsolás, fegyverkészítés. Valószínűsíthető, hogy a lehűlés mellett a társadalmi folyamatok is szerepet játszottak az erdők homogenizációjában, a hadiipar alapját alkotó fák elterjedésében. Az alpokaljai pollenadatokat a pápai és a szentgotthárdi fapalánkrok feldolgozása is alátámasztotta, bár a palánképítéshez és a vaskohászat és fegyverkovácsoláshoz szükséges szenült fák előállításához teljesen más faanyagot használnak fel.

A XVIII. századtól a vizsgált területen az emberi hatások egyre erőteljesebbé váltak. Erőteljes és szelektív fakitermelés kezdődött el, irtványgazdálkodás alakult ki. Ezzel párhuzamosan a talajerózió, a völgyek feltöltődése is felgyorsult. A pollenösszetétel tanúsága szerint a XVIII. század második felében egy felmelegedés alakult ki. Ugyanakkor a pollenösszetétel teljesen kaotikussá vált a XVIII. század közepére. Egyszerre voltak jelen a természetes erdőtakaró elemei, az irtványgazdálkodás nyomán terjedő fák (nyárfa, nyír, éger, hárs), gyomok, szántóföldi- és gyümölcs-, szőlő- és kertgazdálkodás elemei a területen. A gazdálkodási káoszt visszatükröző pollenösszetételt a területen végzett korabeli erdészeti felmérések is alátámasztják. A XIX. század első felében megjelent a telepített akác pollenje a vizsgált pollenszelvényekben az 1830–1850 közötti terjedést bizonyítva. A bükk és a hárs teljesen visszaszorult, majd a XIX. század végétől, a XX. század kezdetétől a telepített fák (vörösfenyő, hemlock fenyő, mocsári ciprus, cédrusok) pollenjei jelentek meg és fokozatosan emelkedett a fenyők pollendaránya. A mezőgazdasági tevékenység következtében terjedő gabonafélék, gyomok, gyümölcsfák, dió pollenjei is egyre erőteljesebbé váltak. A XX. század második felében – az 1960-as évektől – megjelent a szelvényben a behurcolt parlagfű (*Ambrosia*) pollenje is. A civilizációs hatás a XX. század második felében kulminált.

VÁLOGATÁS A TÉMA IRODALMÁBÓL

- BANNER János (1940): Idol-töredék Szombathely határából. *Dunántúli Szemle*, 7: 96–98.
- CSAPODY István (1975): A századforduló erdőgazdálkodás a soproni városi erdőkben. *Erdészettörténeti Közlemények*, 8–10: 111–119.
- DRESCHER-SCHNEIDER, Ruth (2004): Changes in vegetation and climate in Eastern Austria from the Mesolithic to the Bronze Age: reason for the migration of Neolithic population. *Antaeus*, 27: 153–163.
- ILON Gábor (2004): *Szombathely őskori településtörténetének vázlata. Avagy a római kor előtt is volt élet*. Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága

- ILON Gábor (Szerk.) (2007): *Százszorszépek. Emberábrázolás az őskori Nyugat-Magyarországon*. Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága
- ILON Gábor – SÜMEGI Pál – TÖRÖCSIK Tünde – BODOR Elvira – JUHÁSZ Imola (2004): Ember alkotta környezet Szombathely határában a kora rézkorban. *Savaria, A Vas Megyei Múzeumok Értesítője*, 27: 231–254.
- ILON Gábor – JUHÁSZ Imola – SÜMEGI Pál – JAKAB Gusztáv – SZEGVÁRI Gabriella – TÖRÖCSIK Tünde (2006): Mezőlak–Szélmező tözezláp geoarcheológiai vizsgálatának eredményei. *Savaria, A Vas Megyei Múzeumok Értesítője*, 29: 147–215.
- ILON Gábor – SÜMEGI Pál – BODOR Elvira (2006): A Ság hegy környékének története régészeti adatok és környezetrégészeti vizsgálat tükrében. *Zalai Múzeum*, 15: 295–314.
- JAKAB Gusztáv – SÜMEGI Pál (2011): *Negyedidőszaki makrobotanika*. Szeged, GeoLitera Kiadó
- JEREM Erzsébet – FACSAR Géza – KORDOS László – KROLOPP Endre – VÖRÖS István (1985): A Sopron–Krautackeren feltárt vaskori telep régészeti és környezetrekonstrukciós vizsgálata. I. *Archeológiai Értesítő*, 111: 141–169.
- JEREM Erzsébet – FACSAR Géza – KORDOS László – KROLOPP Endre – VÖRÖS István (1986): A Sopron–Krautackeren feltárt vaskori telep régészeti és környezetrekonstrukciós vizsgálata. II. *Archeológiai Értesítő*, 112: 3–24.
- JUHÁSZ Imola E. (2002): *A Délnyugat-Dunántúl negyedkori vegetációtörténetének palinológiai rekonstrukciója. (Reconstitution palynologique de la végétation depuis le Tardiglaciaire dans la région de Zala, sud-ouest de la Hongrie)*. PhD disszertáció Pécs-Marseille, p. 215
- KALICZ Nándor (1983): Kultúráváltozások a korai és középső rézkorban a Kárpát-medencében. *Archeológiai Értesítő*, 110: 3–13.
- KALICZ Nándor (1991): A legkorábbi fémleletek Délkelet-Európában és a Kárpát-medencében az i.e. 6-5 évezredben. *Archeológiai Értesítő*, 118: 3–12.
- KALICZ Nándor (1998): *Figürliche Kunst und bemalte Keramik aus dem Neolithikum Westungarns*. Budapest, Archaeolingua
- KÁROLYI Mária (2004): *Napszülöttek. Savaria földjének ősi kultúrái a rómaiak előtt*. Szombathely.
- NAGY Marcella – SÜMEGI Pál – PERSAITS Gergely – GULYÁS Sándor – TÖRÖCSIK Tünde (2012): Vaskori bronzkincs Ikervár határában. Megjegyzések a Hallstatt-kori kultuszélet rekonstruálásához a régészeti és természettudományos vizsgálatok tükrében. *Savaria, A Vas Megyei Múzeumok Értesítője*, 35: 99–134.
- TÖRÖCSIK Tünde – NÁFRÁDI Katalin – SÜMEGI Pál (2015): *Komplex archeobotanika*. Szeged, GeoLitera Kiadó
- RÁCZ Lajos (2008): *Magyarország környezettörténete az újkorig*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet
- RENFREW, Colin (1969): Anatomy of the South-East European Copper Age. *Proceeding of Prehistroic Society*, 35: 12–47.
- PERSAITS Gergely – SÜMEGI Pál (2011): A fitolitok szerepe a régészeti geológiai és környezettörténeti minták értékelésében. In: Unger J. – Pál-Molnár E. (Szerk.): *Geoszférák* 2010. Szeged, GeoLitera Kiadó, 307–354.
- SOLECKI, Rose S. (1969) A copper mineral pendant from Northern Iraq. *Antiquity*, 43: 311–314.

- SÜMEGI Pál (1998): Az utolsó 15 000 év környezeti változásai és hatásuk az emberi kultúrára Magyarországon. In: Ilon G. (Szerk.): *A régésztechnikus kézikönyve I.* Szombathely, Pannicvlvs Régiségtani Egylet
- SÜMEGI Pál (2001): *A negyedidőszak földtanának és ökoszisztémájának alapjai.* Szeged, JATEPress Kiadó
- SÜMEGI Pál (2002): *Régészeti geológia és történeti ökológia alapjai.* Szeged, JATEPress Kiadó
- SÜMEGI Pál (2005): *Loess and Upper Paleolithic environment in Hungary.* Nagykovácsi, Aurea Kiadó
- SÜMEGI Pál – ILON Gábor – JAKAB Gusztáv – PÁLL Dávid Gergely – TÖRÖCSIK Tünde (2009): Neolit és rézkori régészeti kultúrák és környezeti hátterük az Alpokaljáról. In: Bende L. – Lőrinczy G. (Szerk.): *Medinától Etéig. Régészeti Tanulmányok Csalog József születésének 100. évfordulójára.* Szentes, Koszta József Múzeum, 189–195.
- SÜMEGI Pál – JAKAB Gusztáv – MAJKUT Péter – TÖRÖCSIK Tünde – ZATYKÓ Csilla (2009): Middle Age paleoecological and paleoclimatological reconstruction in the Carpathian Basin. *Időjárás*, 113: 265–298.
- SÜMEGI Pál – NÁFRÁDI Katalin – TÖRÖCSIK Tünde (2011): Vizsgált terület környezettörténeti fejlődése. [Environmental historical development on the study area]. In: Kvassay J. (Szerk./Ed.) *Szombathely–Zanat késő urnamezős korú temetője és a lelőhely más ős- és középkori emlékei. Természettudományos vizsgálatokkal kiegészített anyagközlés. The Late Urnfield period cemetery from Szombathely–Zanat supplemented by an assessment of Pre-historic and Medieval settlement features and interdisciplinary analyses.* VIA – Kulturális örökségvédelmi kismonográfiák 2 / VIA – Monographia minor in cultural heritage 2. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum – Nemzeti Örökségvédelmi Központ / Hungarian National Museum – National Cultural Heritage Protection Centre. Budapest, 285–354.
- SÜMEGI Pál – HENRICH-TAMÁSKA Orsolya – TÖRÖCSIK Tünde – JAKAB Gusztáv – POMÁZI Péter – MAJKUT Péter – PÁLL Dávid Gergely – PERSAITS Gergely – BODOR Elvira (2011): A reconstruction of the environmental history of Fenékpusztá. In: Henrich-Tamáská, O. (Red.): *Keszthely–Fenékpusztá im kontext spätantiken kontinuierlichforschung zwischen Noricum und Moesia.* Budapest – Leipzig – Keszthely – Rahden, Verlag Marie Leidorf GmbH, 541–572.
- SÜMEGI Pál – BODOR Elvira – JAKAB Gusztáv – MAJKUT Péter – PÁLL Dávid Gergely – PERSAITS Gergely – POMÁZI Péter – TÖRÖCSIK Tünde (2014): Fenékpusztá környezeti rekonstrukciója a Kis-Balaton öblözetében lemeltyített zavartalan magfűrés komplett környezettörténeti vizsgálata nyomán. In: Balázs P. (Szerk.): *Firkák – Fialat Római Koros Kutatók III. konferenciája.* Szombathely, Savaria Múzeum, 397–410.
- TÓTH Zsuzsanna (2008): Néhány idol Szombathely–Oladi-plató késő neolit településéről. *Savaria, A Vas Megyei Múzeumok Értesítője*, 31: 369–381.
- WILLIS, Katherine Jane – SÜMEGI Pál – BRAUN, Mihály – BENNETT, Keith David – TÓTH, Albert (1998): Prehistoric land degradation in Hungary: who, how and why? *Antiquity*, 72: 101–113.

SZILASI ATTILA BOTOND

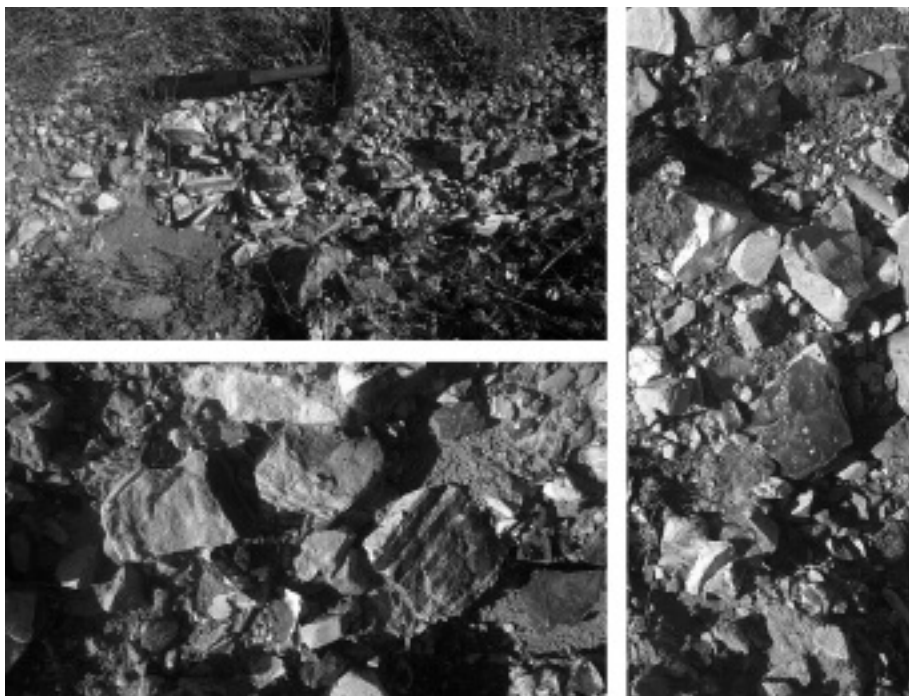
Újkőkori kőpattintók a szombathelyi Oladi-platón

Nehéz fába – akarom mondani kőgumóba – vágja a fejszéjét az, aki a régi korok pattintott kőeszközeivel akar foglalkozni. Már maga a kőeszköz-kutatás is egy igen bonyolult és összetett kutatási területté merevedett a régészetben belül. Évtizedek alatt különböző ágakra és azon belül is sajátos iskolákra szakadt. Ezek nagyon gyakran egy-egy izgalmasabbnak vélt területen belül, akár a többiekétől elszigetelődve, teljesen önálló úton járnak. Még akkor is, ha a kutatási válfajok között van és létezik is tudományos párbeszéd.

A kőeszközök kutatását Magyarországon is különböző korszakokra, „életszakaszokra” oszthatjuk. Eleinte volt a pusztán tipológiai megközelítés. Ez a nézet jól passzolt a kor általános régészeti ideológiájához, ahol mindent a kerámia alapú kronotipológia és az ehhez kapcsolódó tipizáló szemlélet hatott át. Ezt egészítette ki az ’50-es évek statisztikai elemzéseken alapuló tipológiai megközelítése. Bár eleinte csak a régibb kőkor, a paleolitikum kutatása foglalkozott a pattintott kőekkel, azért lassan, de biztosan kanyarodtak a vizsgálatok a fiatalabb őskorok – leginkább a neolitikum, az újkőkor – anyagai felé. Azonban a kőeszközök és a bennük rejlő információk így is kiaknázatlanul, sokszor rejtve és feldolgozatlanul maradtak évtizedekig, főleg a fiatalabb időszakok régészeti anyagaiban. Az első igazi áttörést a ’80-as évek hozta meg. Bácskay Erzsébet és T. Biró Katalin kutatásának köszönhetően a tipológiai vizsgálatok mellett a kőeszközök nyersanyagának a forrásai – és velük együtt – az egyes bányászati központok, valamint maguk a bányák kerültek a kutatás előterébe. Egyre szélesebb kapcsolati és kereskedelmi rendszer képe kezdett kibontakozni, a középső neolitikumtól egészen a rézkor középső szakaszáig. Ráadásul a régész szakma gondolkodásába mellőzhetetlenül bekerült a pattintott kőeszközök vizsgálatának a fontossága is. Megkezdődött a nagyobb régészeti lelőhelyek pattintott kőveinek tipológiai, rendszerező, statisztikai és tudományos kiértékelése, leírása. Emellett Csongrádiné Balogh Éva traszológiai vizsgálatai (az eszközök élének kopásnyomait vizsgáló kutatási forma) a ’90-es években tovább bővítették a kőeszközökről kapott ismereteinket és tágitották a kőeszköz-elemzési formák tárházát. Ennek a vizsgálati fellendülésnek adott újabb lökést az Európában már az 1980-as évektől jelen lévő értelmező technológiai elemzés, mely tényleges formájában csak a ’90-es években nyert teret hazánkban.

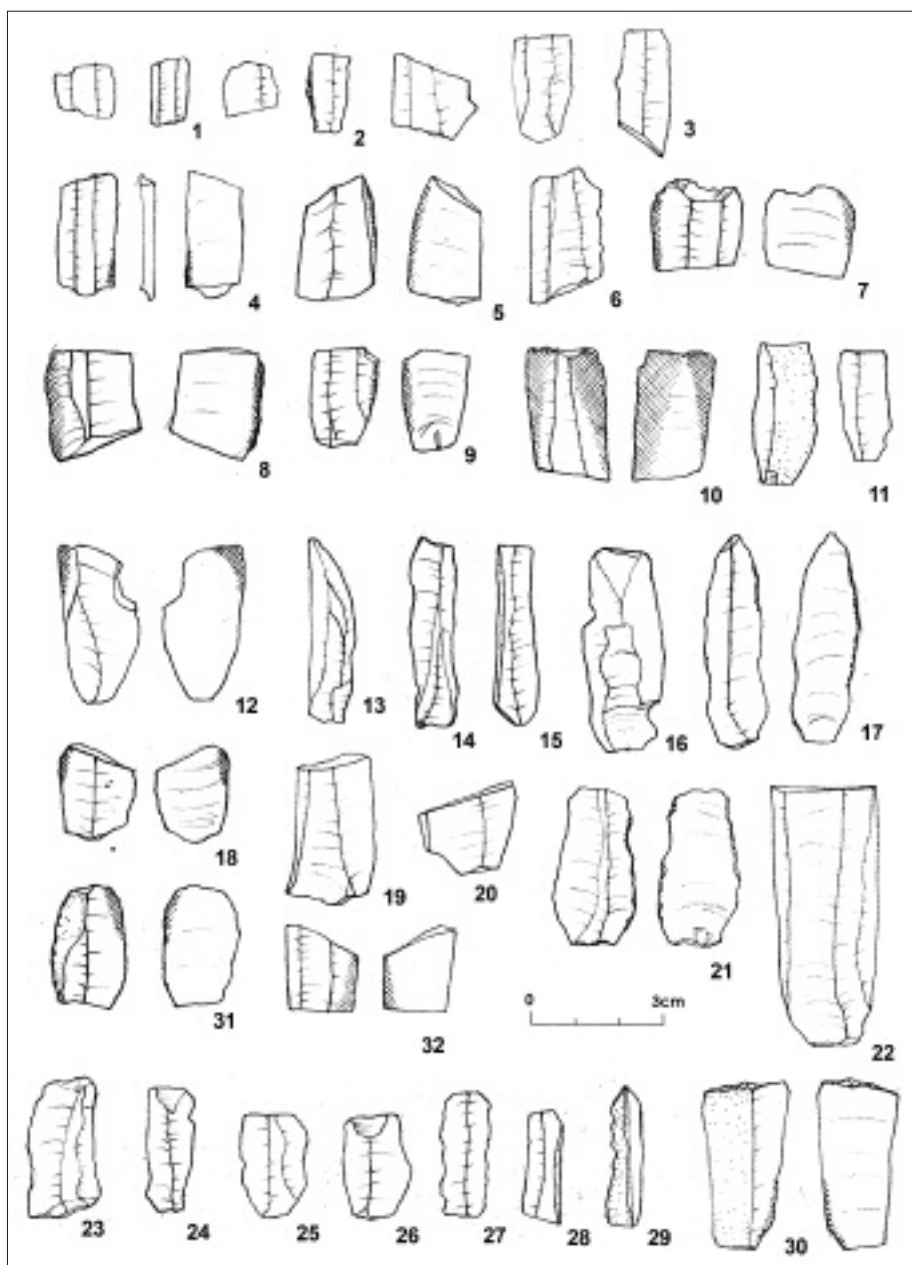
MI IS AZ A TECHNOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉS?

A pattintás nem egy esetleges, ad hoc jelleggel végezhető folyamat. Tudni kell minden olyan apró fogást, mozzanatot, nyersanyagismeretet és anyagviselkedési mechanizmust, amit az ember csak hosszú évek során tud elsajátítani. Több alapvető kri-

*1. ábra: Radiolarit kibúvások az erodált felszínen Hárskút–Gyenespuszta határában
(Fotó: a szerző felvétele)*

tériumot kell érinteni – mind elméleti mind fizikai síkon – ahhoz, hogy a nyersanyagból egy kész tárgyat, eszközt vagy félkész terméket tudjon a pattintó elkészíteni (tudományosabb szóval élve leválasztani). Már a pattintás megkezdése előtt rendelkezni kell az elkészítendő tárgy elvi képével, az ahhoz szükséges eszközökkel, és azok használatának ismeretével, a nyersanyagforrások helyének ismeretével valamint azok tulajdonságaival, stb. Ez egy igen komplex és bonyolult tudásbázis. Ez a tudás rendszerint apáról fiúra, hosszú generációk során adódik át, és mindig egy adott kultúrára jellemző. Ezek a kultúrspecifikus fogások azok, amelyek alapján az adott korok, adott régészeti kultúrái leírhatóak, mely mozzanatok mentális vagy fizikai modellezésével a tudósok vizsgálódni tudnak. Ezt a paleoetnológiai szemléletű technológiai elemzést kezdte el alkalmazni a francia kutatás az 1960-as évektől az őskőkori lelőhelyek pattintott kőeszközeinek vizsgálatánál is. Az 1990-es évekre részletesen kidolgozták ennek elméleti bázisát, módszertanát és terminológiáját. Hazánkban Mester Zsolt kezdeményezése nyomán kezdtek ezek a technológiai

2. ábra: Pengék és lamellák a Parkerdei lakópark DVK településéről (sraffozással a sarlófényes darabok: 4–5, 7–10, 12, 18, 31–32) (A szerző rajzai)

szemléletű kutatási elvek meghonosodni, aki munkatársaival kidolgozta a hozzá kapcsolódó magyar szakkifejezések gyűjteményes leírását is.

A technológiai szemlélet alapvetése, hogy a köeszközök minden esetben egy konkrét műveletsor (*chaîne opératoire*) végrehajtása során jönnek létre. A pattintó kötött, kultúrspecifikus rendszerek sorozatán keresztül jut el a nyersanyagtól az eszközökhöz. Alapvető bázisát ennek a rendszernek – technológiai szempontból eltérő – három fő fázisa adja: a debitázs (*débitage*)¹, a formálás (*façonnage*)² és a retusálás (*retouche*).³ A régészeti feltáráson előkerülő pattintott kövek darabjai ezeknek a folyamatoknak valamelyik részét alkotják, és elemzések sorozatával lehet az egyes darabokat ebbe a szisztematikus sémába beilleszteni. Ezzel a mentális rekonstrukcióval lehet az alkalmazott pattintási fogásokat és eljárásokat behatárolni. Az így kialakuló modellek már alkalmasak a kultúrspecifikus fogások meghatározásához és más, azonos korú pattintott leletkomplexumokkal való összevetéséhez. Ennek a rendszernek a kiépítése az újkőkor és a rézkor teljes időszakára a Kárpát-medencei kultúrák esetében még gyerekcipőben jár. Ugyan egyre több szintetizáló, tudományos munka jelenik meg a Vas megyei lelőhelyek kapcsán is, azonban ezek még csak az első lépést jelentik egy sokkal összetettebb probléma, a köeszköz-előállítási rendszerek leírása felé.

EGY KONKRÉT PÉLDA: MIRŐL BESZÉLNEK AZ OLADI-PLATÓ KŐESZKÖZEI?

Egy hosszú, az újkőkor (neolitikum) középső szakaszát (Dunántúli vonaldíszes kerámia kultúrája, továbbiakban: DVK) érintő kutatási programnak az egyik fő eleme az oladi dombok őskori településeinek tudományos feldolgozása. Szombathelytől északnyugatra, a Kozmán-kívül nevű határrészben, a mai Parkerdei lakópark területén 2005-ben, Ilon Gábor vezetésével egy nagyobb neolit település részletei kerültek feltárára. A hajdani telep az Oladi-dombon, egy, a Perint által szegélyezett széles plató lejtős részén terült el. A település további, hatalmas része a plató magasabb, szinte vízszintes részén, egy újabb lakópark építését megelőző feltáráson 2006–2008-ban lett megkutatva. A munkálatokat szintén Ilon Gábor vezette. A feltárássorozat révén két nagyobb települési gócot sikerült lokalizálni. A délebbi – melybe a Parkerdei lakópark objektumai is beletartoznak – a DVK települése kb. 6 hektáron, melyet északra egy másik, szintén a DVK, valamint a lengyeli kultúra korai és klasszikus fázisába tartozó települése követ. Az Oladi-plató déli, Parkerdei lakóparkra eső részén összesen 424 objektum került elő a DVK úgynevezett kottafejes fázisából, valamint a késő rézkor badeni időszakából. A dokumentált jelenségek jó része gödrökből (tároló és szemetes) és cölöplyukakból, illetve az utóbbiakból álló ún. hosszúházakból állt. Az előkerült leletanyag nagy mennyiségű, főleg durva házikerámiából, és finoman soványított szürke – esetenként bevágott-karcolt vonaldíszekkel és kottafejekkel díszített – kerámiákból tevődött össze. Emellett néhány őrlőkö és nagyobb mennyiségű pattintott köeszköz került elő.

A FELHASZNÁLT NYERSANYAG

A pattintott kövek előállításához jól hasadó, kagylós törésű nyersanyag szükséges. Ezek különböző karakterű kövek lehetnek: kovák, radiolaritok, egyéb átkováódott kőzetek, szarukő, limnokvarcit, hidrokvarcit, opál, obszidián, stb. Az őskori lelőhelyek esetében két különböző nyersanyag-felhasználási stratégiát és beáramlási folyamatot láthatunk: egyrészt a helyi, másrészt pedig a távolsági – akár több 100 kilométerről származó – nyersanyagok felhasználási sémáját. A közeli, vagy lokálisnak mondható nyersanyagok vannak a legnagyobb számban, melyet folyamatosan, nagy számban használnak fel – még akkor is, ha esetenként sokkal rosszabb minőségű anyagról van szó és sokkal nagyobb munkát igényel a belőlük történő kőeszköz-előállítás. Ezek mellett jelennek meg a nagyobb távolságból érkező – főleg finomabb minőségű – anyagok, melyek sok esetben csak bonyolultabb, összetettebb eszközök képében mutatkoznak meg.

Az Oladi-plató pattintói a kőeszközök készítéséhez legnagyobb részben a közeli Bakony hegység radiolaritjait és gumós kováit használták fel. A hegy teljes vonulata bővelkedik a könnyen hozzáférhető, és könnyen fejthető radiolaritokban, valamint a különböző szürkés kovákban. Azokon a helyeken, ahol a mezozoikus mészkőformációk jura kori kovapadjai a felszínre bukkannak – erodált domboldalon, vízjárta mélyedésekben, patakmederben, stb. – jól láthatóan peregnek ki a színes kovatörmelékek. Ezek a mállott sávok vezették az őskori „bányászokat” is a megfelelő nyersanyagok felkutatásához és kitermeléséhez. Agancsokkal és kvarckavicsokkal kifestették a nagyobb tömböket, előkészítették azokat, majd így szállították tovább a későbbi felhasználási területekre. Ilyen geológiai forráspontokat ismerünk Bakonycsernyétől egészen Sümegig (Bakonybél–Száz-Gerence, Hárskút–Gyenespuszta (1. ábra), Hárskút–Édesvízmajor és Édesvíz-forrás, Hárskút–Rend-kő, Hárskút–Borostyán-hegy, Szentgál–Tűzköves, Lókút–Gyökeres-völgy, Bakonycsernye–Tűzkövesárok, Bakonycsernye–Hosszú-Kígyós, Sümeg–Mogyorós-domb, stb).

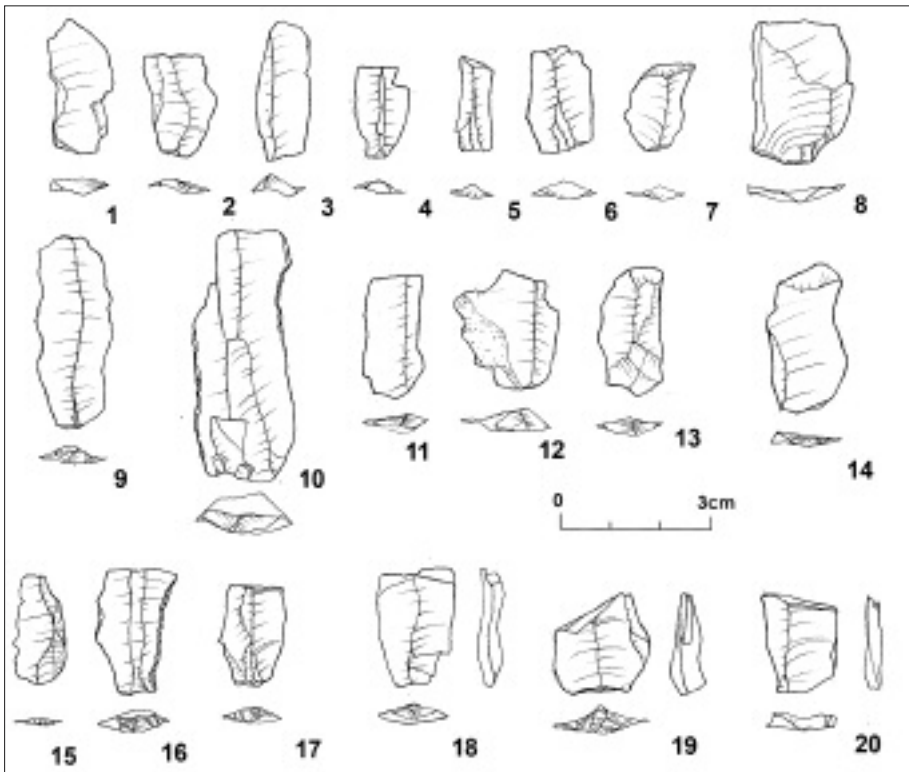
Emellett előszeretettel a Nagytevel hegy tetejéről származó gumós szürke tűzkövet használták. A könnyen fejthető kova beágyazottan található meg a vastag mészkőrétegek között. A fehér kérges gumók kemény, jól hasadó, zárványoktól mentes szürkés kovát rejtenek. A nyersanyag formája és minősége is kedvezett a helyi neolitik kőeszköz-pattintási tradíciók kialakításához. Amellett, hogy a nyersanyag nagy mennyiségben volt jelen, nagyon jó minőségű hosszú pengék előállítására volt alkalmas.

A lelőhelyen előkerült kőeszközök között csak nagyon kevés távolsági nyersanyag fordult elő. A vulkáni eredetű kövek között az obszidián (hétköznapi nevén a vulkáni üveg) nagyon jó hasadási képességekkel rendelkezik. Könnyen lehet kialakítani nagyon finom, és összetettebb retusált eszközöket – lévén a belső szerkezete nagyon homogén és zárványoktól mentes. A nyersanyag geológiai forráspontja a Tokaj-Eperjes hegység, amely több mint 450 kilométerre található a szombathelyi újkőkori településtől. A Parkerdei lakópark régészeti anyagában csak

egyetlen ilyen darab található: egy sokáig használt, többször újraélezett és karbantartott fúró töredéke.

A PATTINTÁSI KÉP

A DVK pattintói egy jól meghatározható, sematikus idea mentén készítették a pattintott köveket. A teljes előállítási sort a pengék – mint szupportok⁴ – előállításának rendelték alá. A településre érkező nyersanyagtömböket előkészítették, felhaso-

3. ábra: Pengék és talonjaik a Parkerdei lakópark DVK telepéről (A szerző rajzai)

gatták, és nagyobb szilánkokkal egy elnagyolt kúpos alakú formát kezdtek kialakítani belőle (előmagkövet készítettek). A két különböző nyersanyagot – a pados formációs radiolaritot és a gumós formájú szürke kovát – két hasonló, azonban részleteiben eltérő módszerrel dolgozták elő. A gumós nyersanyag esetében csak egy nagyobb szilánkot hasítottak ki a forma tetejéről – ezáltal megkapva a leütési feloszt – majd a leütési él preparálása után máris megkezdődhetett a pengék körkörös és folyamatos leválasztása (erre utal a régészeti anyagban a rengeteg, még a külső kéreggel rendelkező pengék magas száma). Azonban a radiolaritok esetében egy szögletesebb formára törekedtek, amiből aztán kialakították a kúpos magkövekre jellemző formát. Ehhez rengeteg szilánkot kellett a nyersanyagtömből leválasztani.

Majd miután a magkövek elérték formálhatóságuknak a végét, az egyirányú leválasztási sémát megváltoztatták, és több preparált él mentén, különböző irányokból kezdték meg a kisebb lamellák leütését (ezt leggyakrabban a különböző radiolaritok esetében láthatjuk).

A pengék leütése során – főleg a radiolaritok esetében – rengeteg „hibás” leválasztás keletkezett. Ezek legnagyobb része leginkább az anyag belső zárványaiból, a felszín alatt meghúzódó hajszálvékony repedésekből adódott. Emiatt a pattintónak folyamatosan korrigálnia kellett mind a leütési felszínt, mind a debitázs felszínét. A régészeti leletanyagban jelen lévő rengeteg szilánk nagy része éppen ennek a folyamatnak különböző mozzanatait mutatja. Ha a technológiai megfigyelések alapján szétválasztjuk a tipológiai alapon kiválogatott szilánkokat, akkor a következő képet látjuk az egyik legnagyobb műhelyanyagot tartalmazó szemetesegödör (276. objektum) anyaga alapján: a teljes leletanyag 71%-a szilánk, melyből 36% a magkő preparációjához kapcsolódik (magkő zárványának ledarabolását segítő szilánkok, magkő debitázs felszínét alakító szilánkok, hibás leütésekből eredő szilánkolások, stb). Emellett nagy számban csak a debitázs terméknek tekinthető pengék és lamellák (2. és 3. ábra) találhatóak meg.

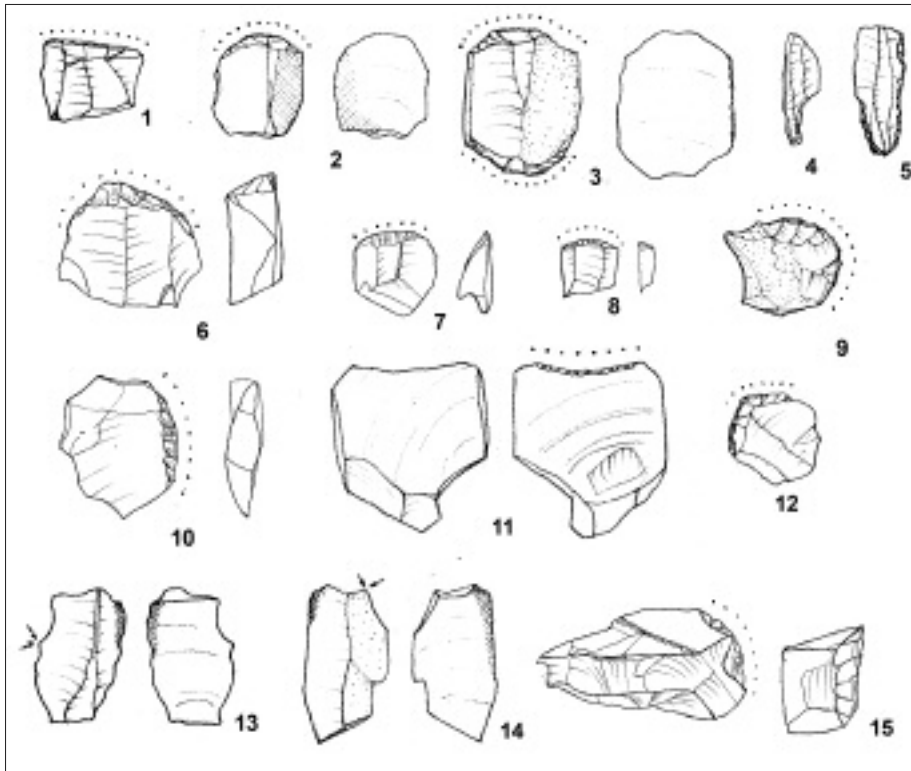
A szilánkok között további fontos darabok is megtalálhatóak, melyek leütése a folyamatos pengeleválasztást segítették elő: ezek a különböző tablették és csonkító szilánkok. Mind a két megoldást előszeretettel alkalmazták a neolit pattintók: ha a leütési felszín használódott el, akkor egy egyszerű, a magkőre merőleges irányú leütéssel egy vastagabb szilánkot – ún. tablettet – választottak le. Amikor pedig a magkő debitázs felszíne túlzottan hegyes szöget kezdett bezárni a leütési felszínnel – tehát szög alá estek –, akkor pedig a kúpos magkő csúcsát távolították el. Így egy egyszerű szilánkolási fogással kiküszöbölhették a hibát és tovább folytathatták a pengék leválasztását.

A hagyományos értelemben vett retusált eszközök meglepő módon nem csak a kész debitázs termékeken, azaz a pengéken, hanem sok esetben a pengék előállításánál keletkezett „hulladékokon” jelennek meg. Előszeretettel használják fel a vastagabb tabletteket és a kisebb preparációs szilánkokat. Ezekből leggyakrabban kaparókat és vakarókat (4. ábra) készítenek: a nagyobb darabokból meredekebb éllel ellátott robusztusabb típusokat, míg a kisebb szilánkokból pedig ún. hüvelyköröm vakarókat. Természetesen emellett megtalálhatóak a hagyományos pengékből kialakított eszközök is – többek között a fúrók (4. ábra 4–5) is melyek csak ilyen csonkított szupportokon jelennek meg.

Milyen retusált eszközökről is beszélhetünk ebben az időszakban? Fúrók, vakarók és kaparók, esetenként vésők és néhány esetben kések. Ezek a hétköznapi életben előforduló ház körüli munkák széles körű ellátására elegendőek voltak: élelem feldolgozása, bőr kikészítése, fa eszközök és épületelemek elkészítése, általános értelemben vett darabolás, vágás és lyukasztás, csontok darabolása, stb. Sok esetben látható a régészeti anyagban, hogy a használói gondosan vigyáztak ezekre az eszközök-

re. Újraélezték őket, néha pedig, ha túlzottan kicsorbultak, akár teljesen új élet is képeztek rajtuk.

A nyers pengéket, retusálás nélkül betéteszközként használták fel. Miután kialakították a megfelelő méretet, fa- vagy agancsnyélbe fogták be a töredékeket – esetenként fekete szurkos anyaggal ragasztották be – és sarlóélet alakították ki belőlük. A betakarítás és aratás során ezek a pengetöredékek rendszeresen kicsorbultak, és emiatt gyakran cserére szorultak. A Parkerdei lakópark neolit telepén is rengeteg ilyen elhasználadott, kopott élű penge található az egyes szemetesgödörök hulladékának az anyagában. A rajtuk lévő sarlófényes lenyomatok (2. ábra 4–5, 7–10, 31–

4. ábra: Az újkőkori településen előkerült különböző retusált eszközök: vakarók (1–3, 6–12), fűrók (4–5) és vésők (13–14) (A szerző rajzai)

32) alapján még azt is lehet látni, hogy a pengéket a hosszanti irányukhoz képest átlósan, közel 30–45°-os szögben eltolva illesztették be, ezáltal egy inkább fogazott eszközhöz hasonló sarlót kaptak. Ez a forma valószínűleg jobban kedvezhetett a különböző szálás gabonafélék szárának az elvágásához. Ha a pengék előállítását nézzük, akkor szembetűnő, hogy főleg egyfajta méretre törekedtek. Ez nagyjából az 1–3 cm hosszúságú és körülbelül a 0,5 és 1,5 centiméter közötti szélességű darabokat jelenti. Feltételezhetően ezek voltak a legalkalmasabbak sarlóbetétnek. Léteznek

ennél természetesen nagyobb pengeleválasztások is a leletanyagban, azonban ezek inkább késeként funkcionálhattak és nem betéteszközként. Mivel ez volt a legfőbb idea – mármint a rövidebb pengék előállítása – elképzelhető, hogy sok egyéb mellett, ezért is ragaszkodtak annyira a rosszabb minőségű, helyinek tekinthető zárványos és belső repedésekkel teli radiolaritokhoz. Szinte a legtöbb leválasztás pattintási hibát eredményez és a hosszabb pengék eltörnek a leválasztás során – vagy nyelv alakú törések jönnek létre, vagy csapott pengék keletkeznek. A jobb minőségű szürke kovák pattintása során azonban nagy százalékban hosszú pengék esnek le. Azokból a pengékből, amikből az őskori ember sarlóbetétet akart előállítani, rendre tovább csonkította. Ezt többféle módon is megtehetette. A neolitikum idején leginkább ezt ún. völgyeléses csonkítással végezték. Ilyenkor a pengét az egyik éle irányából elkezdték bemélyíteni, amíg az az oldalirányú erő hatására el nem tört. A Parkerdei lakópark pattintói azonban egy másik, sajátos technikát is alkalmaztak. A hosszabb pengéket közép irányból – némi preparáció mellett – egy erőteljes nyomással törték el.

AMI MÉG A KÖKUTATÁSRA VÁR – ZÁRSZÓ HELYETT...

A tudományos kutatásnak az eddigi eredmények ellenére is még rengeteg kérdést kell megválaszolnia. Pontosítani kell az egyes őskori – így a Vas megyei – településeken belül a tényleges kőeszköz-előállítási műhelyek körét, a tevékenységi zónákat és a különböző művelési sorokat. Tovább kell vizsgálni a nyersanyagok típusait és újabb természettudományos vizsgálatokat kell bevonni a pontos geológiai forráspontok azonosításához.

Jelenleg a kőeszköz-kutatás – már ha lehet ilyet mondani – fő vonulatában, a rengeteg elméleti modell mellett az úgynevezett techno-funkcionális analízisek bírnak erőteljes dominanciával. Nem lehet, és ma már nem is érdemes elmenni amellett, hogy a legfőbb információ – természetes a hol, honnan és miért kérdések mellett – a hogyan és mire használták kérdéskörébe tartozik. A korábbi traszológiai vizsgálatok összefonódtak a kortárs technológiai vizsgálatokkal és egy sokkal előremutatóbb kutatási módszertant eredményeztek. Ha ezt kiegészítjük a tipológiai, technológiai és kísérleti régészettel, akkor egy olyan kutatási sémát kapunk, amely magasabb szintre emeli a kövek kutatását. Ennek a modellnek a segítségével végre talán majd látni lehet, hogy a különböző pattintott kőeszközöket milyen céllal, milyen elméleti tudással és tradíciókkal, milyen körülmények között, hol, és mivel készítették el, és talán mindezek révén megláthatjuk majd magát az embert is az eszköz mögött.

IRODALOMJEGYZÉK

- BÁCSKAY Erzsébet (1982): Újabb ásatások őskori tűzkőbányákban. *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, 5–14.
- CSONGRÁDINÉ BALOGH Éva (1999): Tipológiai és traszológiai vizsgálatok rézkori és bronzkori pattintott kőeszközökön. *Folia Archaeologica*, XLVII: 13–41.
- HOLLÓ Zsolt–LENGYEL György–MESTER Zsolt (2001): Egy pattintott kőeszköz életútja. Magyar kifejezések a technológiai vizsgálatokhoz 1. *Ősrégészeti levelek*, 3: 51–57.
- HOLLÓ Zsolt–LENGYEL György–MESTER Zsolt (2002): Egy pattintott kőeszköz elkészítése. Magyar kifejezések a technológiai vizsgálatokhoz 2. *Ősrégészeti levelek*, 4: 98–104.
- HOLLÓ Zsolt–LENGYEL György–MESTER Zsolt–SZOLYÁK Péter (2004): Egy pattintott kőeszköz vizsgálata. Magyar kifejezések a technológiai vizsgálatokhoz 3. *Ősrégészeti levelek*, 6: 62–80.
- ILON Gábor (2011): Szombathely–Oladi-plató. In: Farkas Csilla (Szerk.): *Időcsiga. Újabb eredmények Vas megye őskorának kutatásában*. Kiállítási katalógus. Szombathely, 41–43.
- INIZIAN, Maria-Loise – REDURON-BALLINGER, Michèle – ROCHE, Hélène – TIXIER, Jacques (1995): *Technologie de la Pierre taillée*. Préhistoire de la Pierre Taillée 4, Meudon.
- PELEGRIN, Jacques – KARLIN, Claudine – BODU, Pierre (1988): Chaînes opératoires: un outil pour le préhistorien. In: Tixier, Jacques (Dir.): *Journée d'études technologiques en Préhistoire*. Notes et Monographies Techniques 25, Paris, 55–62.
- PELEGRIN, Jacques (1991): Aspects de démarche expérimentale en technologie lithique. In: *25 ans d'études technologiques en Préhistoire. Xie Rencontres Internationales d'Archéologie et d'Histoire d'Antibes*. Juan-les-Pins, 57–63.
- SZILASI Attila Botond (2009): Techno-tipológiai megfigyelések a Szombathely, Parkerdei lakópark őskori telepének pattintott kőleletein. Előzetes jelentés a 276. Objektum pattintott kőeszközéről. In.: Bende L., Lőrinczy G. (Szerk.): *Medinától Etéig, Régészeti tanulmányok Csalog József születésének 100. évfordulójára*. Szentes, 231–237.
- T. BIRÓ Katalin (1995): H8 Szentgál-Tűzköveshegy, Veszprém County. *Archaeologia Polonica*, XXXIII: 402–408.
- TIXIER, Jacques (2012): *A Method for the Study of the Stone*. Archéologiques 4.

JEGYZETEK

- 1 Az anyag feldolgozása és a féltermékek előállítása – esetünkben a nyers pengék leválasztása. A legfőbb cél a nyersanyag feldarabolása, hogy olyan termékeket kapjunk, amik további megmunkálásra alkalmasak.
- 2 Az anyag megmunkálása, a kész termékek kialakítása. Legtöbb esetben ez a féltermékek másodlagos megmunkálását jelenti főleg retusálás segítségével.
- 3 A retusálás során folyamatos, apró gyöngy alakú szilánkokat pattintanak le a felületről. Leggyakrabban a félkész eszközök éleit alakítják tovább, vagy esetenként a már meglévő éleket javítják vele.
- 4 A debitázs során előállított termékeket nevezzük szupportoknak.

ILON GÁBOR

„Tudd ám hány kiló vagy!”

A SÚLYMÉRÉS KÉSŐ BRONZKORI EMLÉKEI

A NYUGAT-DUNÁNTÚLON

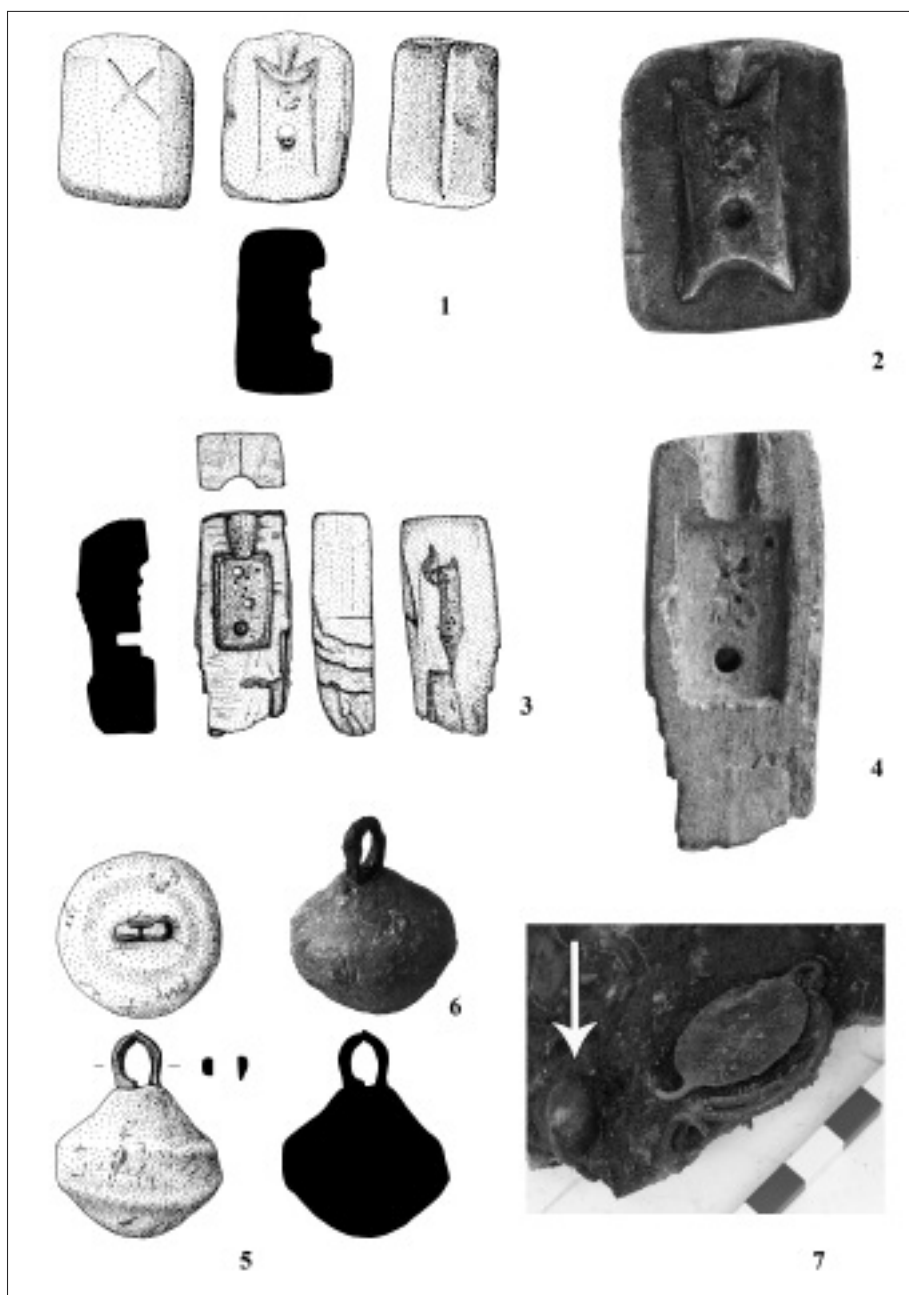
BEVEZETÉS

Gyermekkoromban igen gyakran mondogattuk egymásnak a címben szereplő mondatot, ha a játékban társunk az írott vagy íratlan szabályokat megszegte. Ma talán már nem is olyan népszerű ez a mondás, vagy csak én lettem öregebb és melőzöm a használatát.

A mérésnek, és tárgyi emlékeinek (súlyok, mérlegek) az ember életében a múltban és napjainkban is fontos szerepük volt/van. Gondoljunk csak a különböző tárgyak minőségi színvonalú előállítására vagy azok eladására, cseréjére. Az egyszerű mérlegek használatára a Kr.e. 3. évezred első feléből Mezopotámiából, Szíriából és Egyiptomból már vannak adatok. Itáliában és Közép-Európában pedig kb. egy évezreddel később jelentek meg a méréssel összefüggésbe hozható tárgyi emlékek. Az egyszerű, hagyományos, már az őskorban alkalmazott mérlegek a kétkarú emelő elvén működnek. Megkülönböztetünk egyenlő karú finommérleget (*libra, balance, Feinwaage*: 2. ábra 1–5, 4. ábra B) és egyenlőtlen karú gyorsmérleget (*statera, steelyard, Schnellwaage*).

Szakmai pályámon egy jó ideje kísért ez a problémakör, azaz a metrológia. E nagy témán belül a súlyegység és a súlymérés, az értékmérés bronzkori kérdései. A Vas megyei *góri Kápolnadombon*, az 1988. évi ásatási évadban, az emberi maradványokat is tartalmazó (azaz áldozati) késői urnamezős kori (Kr. e. 1032–928) K-6 szelvény „a” gödréből előkerült ún. *krétai „rúd” mini-öntőformája* (1. ábra 1–2) jelentette számomra a kezdetet. A nemzetközi kutatás a kiterített „ökörbőr” formájú, lapos, réz és ón nyersanyag tároló tárgyakat *Keftiubarrennek* (Keftiu = Kréta) nevezte el. A *barren* mellett az *ingot* és magyarul a *lepény, öntecs, öntvény* vagy az erre a formára nem igazán szerencsés *rúd* kifejezést is használjuk.

A góri egyrészes formában keletkező öntvény számított súlya $\approx 34,512$ g, kétrészes forma használata esetén $\approx 69,024$ g lehetett. Ez a 8,78 (≈ 9) g-os „pannoniai” (kész mini-öntecsek ismertek pl. Beremend, Birján, Kloštar Ivanić (Horvátország), Lovasberény és Jászdózsa bronzkincseiből, valamint töredék a Kolozs megyei Palatkáról) alapegység 4-szerese, kétrészes forma használata esetén annak közel¹ 8-szorosa. Az égeikumi-mínoszi „x” egységnek (6,1 g), ami az észak-itáliai Terramare kultúra esetében is kimutatott az egyoldalas góri öntvény 5 2/3-szorosa, a kétoldalas pedig 11 1/3-szorosa. Figyelemre méltó, hogy a góri, feltételezett kétrészes öntvény mindössze 0,422 g-mal nehezebb az 1. számú feregnyházi rombikus átmetszetű aranykarperecnél. A kiöntött góri súly fontos jellemzője, hogy az öntvényen két len-

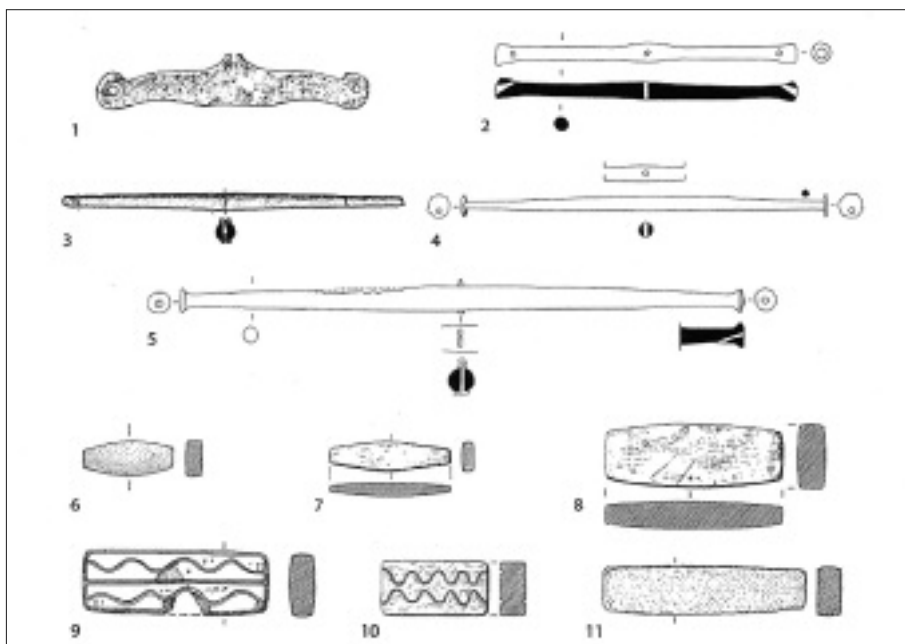

1. ábra: 1–2. a góri, 3–4. a váti öntőforma, 5–6. a ménfőcsanaki súly, 7. a ménfőcsanaki kőgolyót (kőszúly) tartalmazó sír urnája bontás közben (a fehér nyíl a „kőszúly”-ra mutat)
(Rajz: 1. Ughy I., 3. Radics A., 5. Mátyus M.; Fotó: 2. Ilon G., 4, 6–7. Takács T.)

cseszerű mélyedés – esetleg két lyuk? – keletkezik. Értelmezhető esetleg ez a – részben funkcionális (?), azaz a felfűzést / tárolást / súlyok egymásba helyezését² szolgáló – jelzés Kárpát-medencei specialitásként? A korrekt válaszadás azonban még további kutatást igényel.

METROLÓGIA

A metrológia tetten érhető és kimutatható már a késő rézkori Pécel-badeni kultúra és a kora bronzkori Zsinór- és a Harangedényes kultúra edényművességében, mégpedig az edények standardizált űrtartalmában. Így nincs abban semmi meglepő,

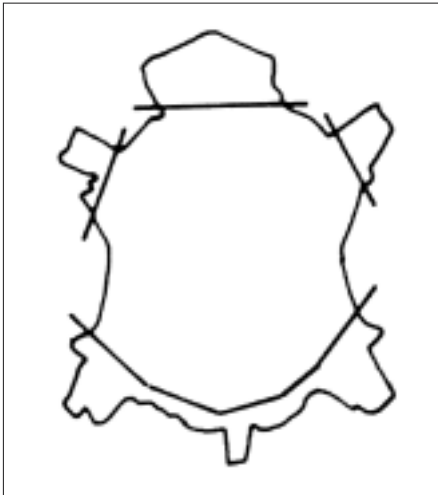

2. ábra: Késő bronzkori mérlegkarok és kváder alakú súlyok a kontinentális Európából
(Ch. Pare 2013 nyomán)

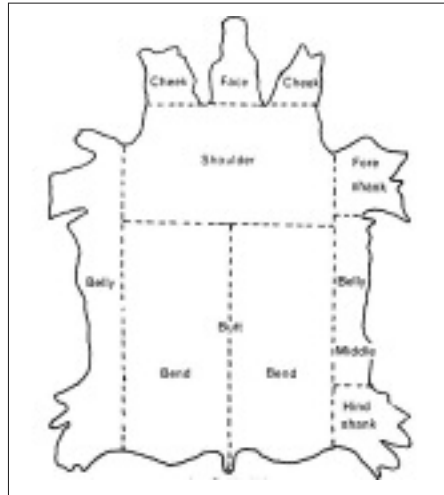
hogyan a Kárpát-medencében a Kr. e. 2600 körül kezdődő bronzkorban az értékes fémek cseréje, kereskedelme karikák, különböző formájú rudak, tömbök (2. ábra 6–11), mandulamag alakú öntvények, lepény / cipó alakú öntvények és eszközök (pl. nyak- és karperecek, balták és sarlók³) formájában történt. Másként: megszületett a mai pénz őse. Idővel ugyanis nem csak a fémnyersanyagot (réz, ón, ólom) cserélték a fent idézett formákban, de más értékek (pl. só, borostyánkő, textil, bor, egyéb presztizs tárgyak) kereskedelménél is megjelentek ezek, akár töredékes formában is. A késő bronzkorban pedig – a Földközi-tenger térségében – feltűntek az állat alakú (pl. madár, *szarvasmarha* /ökör, tehén, borjú/, oroszlán) *mérlegsúlyok*, amelyek később a kereskedők vallásgyakorlásának votív tárgyaivá is váltak.

A bronzkori súlymérést és az ahhoz kapcsolódó témaköröket a hazai és a nemzetközi kutatásban az utóbbi évszázadban több régész (lásd a válogatott irodalomban) vizsgálta.

A *szarvasmarha* újkőkori háziasítása meghatározó volt az emberiség történetében, hiszen elsődleges (hús, tej, bőr) és másodlagos (igavonás) haszna alapvetően megváltoztatta az életünket. Ez volt az ún. neolitikus forradalom egyik alappillére. Így érthető, hogy tisztelete a korai újkőkori (Kr. e. 7–6. évezred) neolitikus Çatal Hüyük-i szentélyekben a valóságosnál nagyobb plasztikus agyagfejek és szarvábrá-

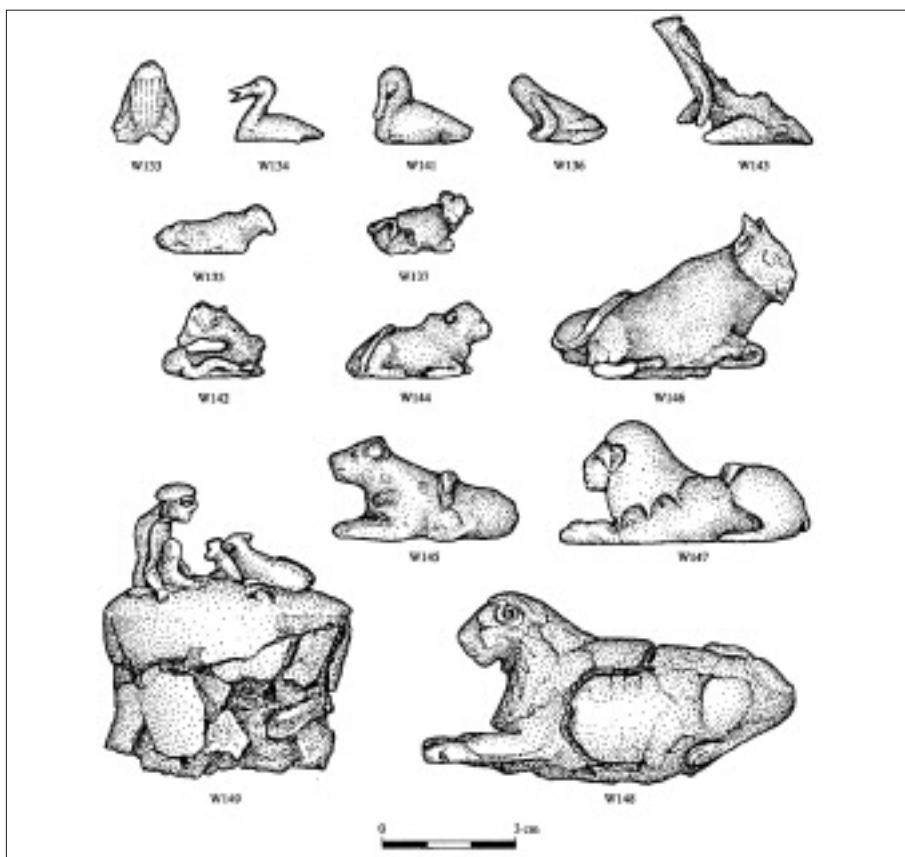
3. A. ábra: szarvasmarha lenyűzött, feldolgozható bőre elsődleges szabása

3. B. ábra: testrégiói a másodlagos szabással

zolások formájában, de a kora bronzkorban fejének agyagban történő miniaturizált megjelenítése csillagászati motívumokkal Anatóliától Szlovákiáig elterjedt. Jozef Paulík szlovák régész elképzelése szerint ez az ábrázolási mód az ornito-taurosoláris közép-európai főisten megjelenítése. A késő rézkori páros szarvasmarha temetkezésekben, illetve ugyanekkor az emberi sírokba történő szarvasmarhafejek elhelyezése révén, valamint a bronzkori gazdálkodásban és a gazdagság kifejezésében is meghatározó szerepet játszott. Ábrázolása a Levantei-tenger vallásaiban és hatalmi szimbolikáiban éppen úgy megtalálható, mint ahogy az európai kontinentális késő bronzkor kultúráiban is népszerű (6. ábra). Így megjelenítése szarvasmarha / ökör alakú késő bronzkori (Kr. e. 13. század) bronzsúlyok formájában nem meglepő. Eredete Egyiptomba, a 18. dinasztia korára (Kr. e. 14. század) vezethető vissza. Majd krétai (Hagia Triada) és ciprusi (Kalavassos–Ayios Dhimitrios LC IIC korú /1325–1200/ településén) közvetítéssel a késő mykenei korú Delphi szentélyében is feltűnik. A kis-ázsiai part közelében elsüllyedt uluburuni hajóroncsra 3 db ökör alakú bronzsúlyt is találtak (3. C. ábra: W 137, 144, 146).

A szarvasmarha lenyűzött, feldolgozható bőre (3. ábra A-B) tehát önmagában is értéket jelenthetett, egyúttal a tulajdonos gazdagságát is kifejezte. A bőrt⁴ a késő bronzkorban pl. összetett (fa, bőr, bronz) pajzs,⁵ és kompozit (bőr, bronz) mellpáncél, vagy bőr pikkelypáncél, fémműves bőrköténye, cipőtalp, öv, igavonó állat hámja, lószerszám szíjai, vödör, zsák (pl. bányászok érc-, sóhordó), favázás csónak

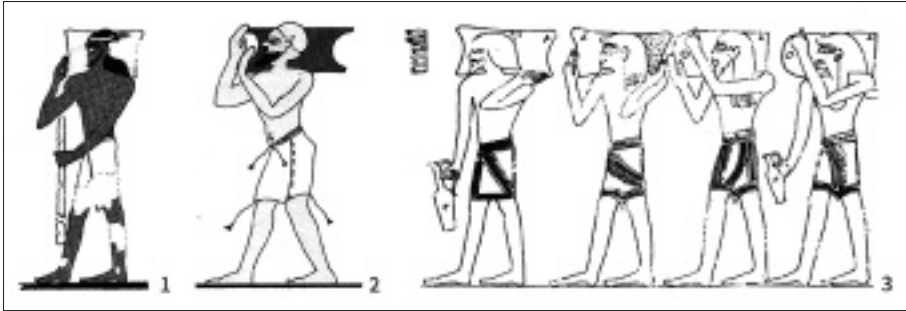

3. C. ábra: állat alakú súlyok az Uluburun-i hajóroncsból (Pulak 2000 nyomán)

bevonó anyagaként, de sátorlapként is használták. A szilajon tartott állat szőre pedig a nemez alapanyagaként (felhasználása pl.: viselet, sátorlap) vehető számításba. *Az ilyen, szimbolikus – ökörbőrt imitáló – formában nagy és kis méretben kiöntött fém tehát nem csak a nyersanyag tárolására volt alkalmas és vált megfelelővé, hanem üzleti tranzakciók lebonyolítására (4–5. ábra) is.*

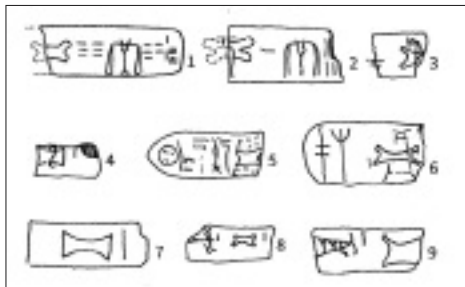
A Levantei-tengeren, azaz a törökországi Uluburun partjainál elsüllyedt kb. 15–16 méter hosszú, a Kr. e. 1342–1314 táján (18. egyiptomi dinasztia vége: Echnaton, Tutenhamon, Haremhab fáraók) használt késő bronzkori, semita kereskedőhajó rakományában a Földközi-tenger keleti medencéjének áruit tárták fel a víz alatt 6100 munkaórát dolgozó bűvárrégészek és segítőik. Úgymint: 24 db kőhorgonyt,

kánaáni amfórákat (bennük tömjén, fajszenz- és borostyánkő gyöngyök voltak), hegyikristály gyöngyöket, ciprusi és mykenei edényeket, kék és türkiz színű szíriai és egyiptomi üveg öntecseket (175 db, kb. 2 kg/db, összesen kb. 350 kg), elefántcsontból készült madarat, 14 db vízilófogat, struccotjást (ebből luxus edényt készí-

4./1. ábra: szíriai „követség” tagjai keftiu-tömböket szállítanak, egyiptomi (Théba) sírábrázolások

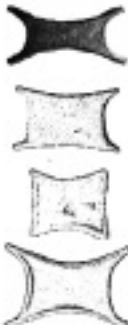
tettek), kisázsiai eredetű ón- és ciprusi ökörbőr, valamint cipó alakú réz öntecseket, ólomlemezeket, karika alakú aranyöntecset, Puntból, azaz a mai Szomáliából származó ébenfát, továbbá fegyvereket (pl. itáliai típusú kardot). E nyersanyagok és

4./2. ábra: agyagtáblák lineáris B írásjelei a knossosi királyi palotából keftiubarrennel és mérleggel (C. I. Popa 2015 nyomán)

presztízs tárgyak mellett azonban természetesen *súlyokat* (149 db) is találtak. Mégpedig: hematitból készült kettőskónikus (amerikai foci labda) formájúakat. Közülük némelyik ólomból (?) készített függesztővel is rendelkezett (7. ábra). Továbbá bronzból öntött állat alakúakat (bika, tehén, borjú, oroszlán, kacsa, béka: 3. C. ábra) is találtak. A súlyok az ugariti *sékel* (9–9,9 g) illetve az ugyanilyen standardot használó ciprusi és a decimális alapú egyiptomi *deben* rendszerrel vethetők össze. Ezek után nem meglepő, hogy a roncsból egy bronz mérlegserpenyő párt is kiemelték.

Számunkra most az ökörbőr alakú réz- és ón öntecsek, azaz nyersanyag tömbök (4–5. ábra) az érdekesek. A Levantei-tenger térségében máig több mint négy tucat ép és töredékes szárazföldi (Ciprustól Krétán és Szardínián, valamint Szicílián és a Lipari-szigeten át Mykeneig és Szozopolig) példányt és két elsüllyedt hajóroncsból (Uluburun: a bronzkori társadalom elitje által ellenőrzött és a kb. fél-egy évszázaddal fiatalabb Cape Gelidonya: amelyet szabad vállalkozóhoz köthetünk) több száz darabot ismerünk. Az uluburuni hajó fő rakományaként 348 darabot szállított (kb. 24–25 kg/db = kb. 8362 kg = kb. 325–348 talentum). Ezeket a formákat a Kr. e. 16–15. századtól ismerték és használták, de tömegesen a késői 14. század végétől a

	Mediterranean Basin	Central and South-Eastern Europe				
		Bulgaria	Croatia	Hungary	Germany	Romania
Large ingots						
Miniature ingots						
Representations						

5. ábra: Nagy- és kisméretű ökörbőr alakú öntecsek és ábrázolásuk presztízs tárgyakon az Égeikumból és a kontinentális Európából (C. I. Popa 2015 nyomán)

korai 12. századig kedvelték. Újabban közölték a Haifai-öbölben és attól délre feltárt hét késő bronzkori hajó anyagát is. Például a Hishuley Carmelnél elsüllyedtben 18 db kőhorgony, 15 db ón ingot (kb. 206 kg) és 2 db (16,5 és 22 kg) réz ökörbőröntecs volt.

A bronzkori, ún. „barbár” Európából, azaz a szárazföld belsejéből a mai napig mindössze egy helyről ismerjük a nagyméretű ingotot. A németországi Oberwilt-

6. ábra: Az Ókori Közel-Kelet civilizációinak szimbólumai, köztük a szarvasmarha / bika. Alsó sor: az urnamezős kori Kárpát-medencéből (H. Müller-Karpe 2001 összeállítása)

lingenben (Baden-Württemberg) talált, a Kr. e. 13. századnál alig későbbre keltezhető urnamezős kori kincsleletben 4 db réz ökörbőröntecstörredék volt.

Ilyen előzmények után különösen megörültem, amikor 2011-ben egy újabb, e témakörhöz sorolható emlék *Ménfőcsanak*–Széles-földeken az ásatásomon előke-rült. A Sándor Lajos fémkeresős munkatársam által begyűjtött közel 7000 fémtár-gya között az Urnamezős kultúra Magyarországon egyedülálló (?) emlékét, egy *ólom*⁶ mérlegsúlyt (1. ábra 5–6) fedeztem fel. Az 5,5 cm magas és 4,4 cm átmérőjű tárgy súlya 384,82 g. Vasból készült akasztóját csapolással rögzítették. A JD-24 fel-tárási mezőből 40 cm mélységből került kiemelésre. Ugyanebben a 20 x 20 m-es fel-tárási mezőben egy 12 sírból álló urnamezős kori temető két sírját (10. és 11.) doku-mentáltuk. A 10. sírt, amely egy 20–30 éves, talán nő hamvait rejtette, a földműve-léssel korábban részben elszántották, igaz hajdani fedőtálját az urnába szakadva megtaláltuk. Talán ebből a sírből származik az ólomsúly? Biztos választ a kérdésre persze nem adhatok.

Különösen érdekessé válik a ménfőcsanaki ólomsúly, ha megemlítem, hogy a 11. temetkezés urnájából egy *kőgolyó* (1. ábra 7) is előkerült. Az urna egy 20–x éves ember kalcinátumait tartalmazta, akit mellékletei alapján (pl. bronz díszű, bronz-

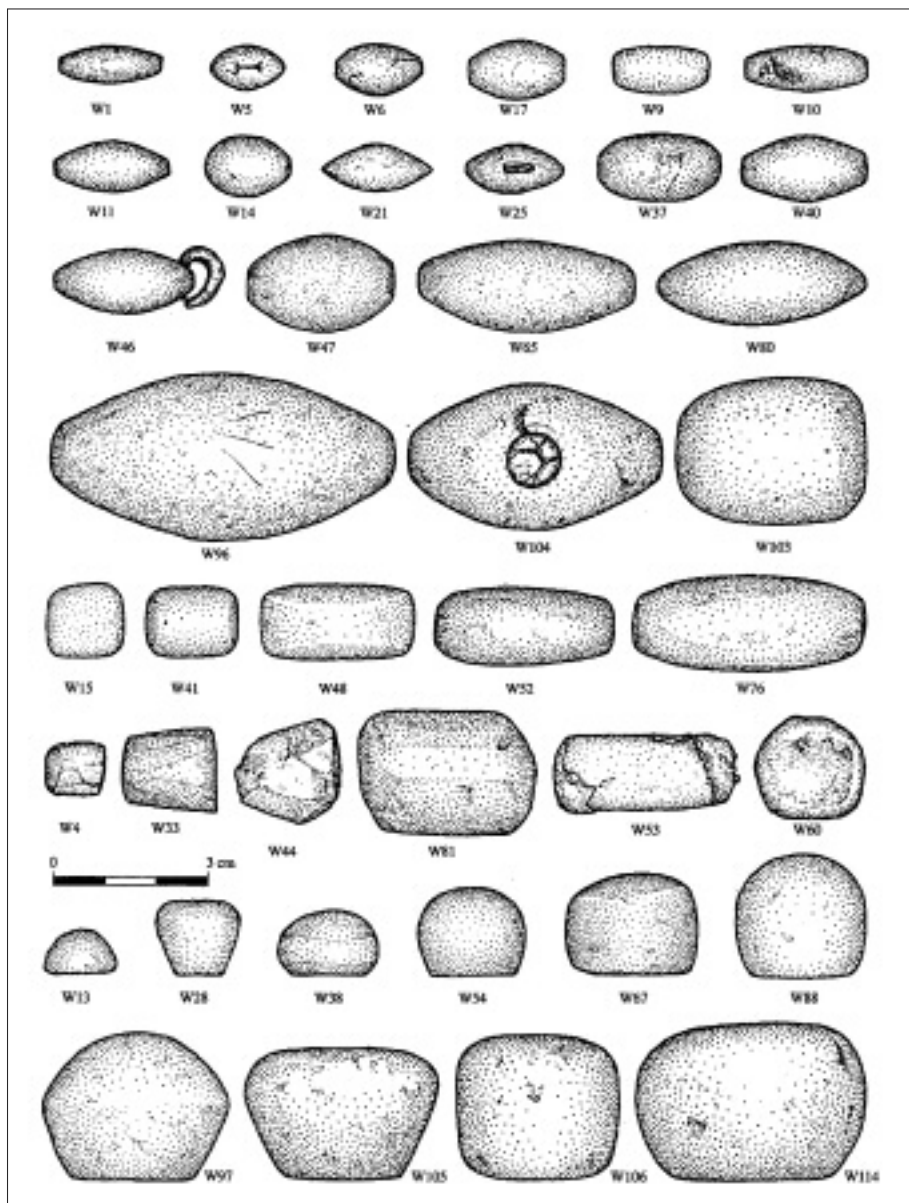
kés markolattöredéke) rangos nőnek gondolok. Számunkra most érdekes mellékletének leírása: megégett, kvarcitkavics „*kőgolyó*”. Világosszürke, tojásdad, sima felszínnű, megmunkálatlan, használati kopásnyomok nélkül, egy hajszálrepedéssel. Az urnaként használt mély tálból származik. Méretei: 30 x 29 x 18 mm. Súlya: 23,38 g.

Több hasonló *kőgolyó*t ismerünk pl. a velemi település anyagából, amelyek – a közismerten itt folyó fémfeldolgozás miatt is – akár ehhez a korhoz is sorolhatók. A kvarcitkavics súlyok problémakörével Predrag Medović a bordjoši (Borjas, Szerbia, Bánát) település egyik gödrében feltárt sorozat (16,950 – 51,180 – 54,370 – 55,700 – 62,720 – 86,720 – 122,170 – 183,700 g) kapcsán értekezett. Nem elképzelhetetlen, hogy a ménfőcsanaki sír példánya a Renato Peroni által leírt A1 érték-mérő standard (26 g körül) egyik helyi darabja. A borjasi gödörben egyébként egy csont mérlegkart is találtak.

Az uluburuni akasztófüles kő súlyokat fent már említettem. A korabeli Kárpát-medencei súlymérés szempontjából nagyon fontos, hogy akasztófüles bronz (vagy ólom?) minisúlyok a késő bronzkori urnamezős kori lengyeltóti IV. és az egykorú mároki kincsből is ismertek. Mindkettő⁷ a ménfőcsanaki példányhoz (1. ábra 5–6) hasonló, azaz kettőskónikus formájú és akasztóval rendelkezik. Itt kell megemlíteni azt az adatot, hogy egy pár magyarországi lelőhelyű mérlegserpenyőről van tudomásunk, amelyek a zürichi Régiségygyűjtő Társaságtól kerültek a mainzi Römisch-Germanischen Zentralmuseumba.

A vaskori súlyok 2007. évi összefoglalását készítő Lorenz Rahmstorf és Christopher Pare munkájukban az előzményekre is kitértek. Az általuk közzétett anyagban számomra két érdekes formai párhuzam van. A svájci colombieri (390 g) és a franciaországi forbach-i (71 g) darabok szintén ólomsúlyok és a csanakihoz hasonlóan kettőskúposak. A forbach-i példány jól keltezhető, késői urnamezős (Ha A2–B3) környezetből származik. Az itáliai Terramare kultúra bismantovai településéről ismert példány súlya (390–392 g) pedig a csanakihoz figyelemre méltóan közeli. A Renato Peroni által megrajzolt – a bronzkori Európában feltételezett – négy premonetáris súly- és értékrendszerből a 63 g körüli alapegységűbe (= B1) illeszkedik a csanaki súly. Mégpedig az alapegység hatszorosa (B6). A B1 súly- és érték alapegysége a már említett borjasi 8 db kő súly (folyami kavicsok) közül az 5. számú említendő a csanaki kapcsán, amely 62,720 g-ot nyom.

Christopher Pare tanulmányaiban részletesen tárgyalta a bronzkori, így az urnamezős kori „pénzhez hasonlóan működő súlymérési rendszert” (Weighed Currency), ami a Kelet-Mediterráneum – Égeikum – Itália – közép- és észak-európai koinerà terjedt ki az arany, réz, ón és borostyán, valamint – tegyük hozzá – a só kereskedelme kapcsán. Megállapítása szerint e nyersanyagok kereskedelmét ellenőrző helyi társadalmi elitek egyik „közös nyelve” volt a kelet-mediterraneumi sekelre (9 g körül), mint alapegységre visszavezethető súlyrendszer. A csanaki súly ennek 42,757-szerese. A súly- és értékmérés jól kitapintható egységes – és a régiók között konvertálható! – bronzkori rendszere tehát a kapcsolatok nagy területen történő érvényesülésének újabb bizonyítéka.

7. ábra: Különböző formájú kő súlyok, köztük akasztósak is az Uluburun-i hajóroncsból
(Pulak 2000 nyomán)

A késő bronzkori értékmérésnek és a „pénz” használatának azonban egy újabb Vas megyei eredménye is van, igaz előkerülése korábbi, mint az ismertett ménfőcsanaki daraboké. A tárgyról ugyan tudtam, de részletes feldolgozásába csak 2013 tavaszán kezdtem.

2006 őszén *Vát* határában, a Bodon-tábla területén (a 86. sz. főút új nyomvonal) útépitést megelőző feltárásán egy megszólalásig hasonló darabot (1. ábra 3–4) talált Farkas Csilla.⁸ A tárgy az urnamezős kori település egyik gödréből (199. számú) származik. A *súly öntőformájának* leírása: a hasáb alakú forma egyik, keskenyebb vége alaktalan az eredeti, kihasított kőzet miatt. A forma téglalap alakú öntvény számára készült, beömlőnyílással. Az öntvény negatívjának egyik pereme sérült, talán már a faragáskor lepattant. A negatív sík lapja lyukacsos, rücskös, de az egyik vége közelében egy szabályos furat mélyed a kőbe. A forma egyik oldalán illesztőjel van. Anyaga: tömör, grafitos zöldpala. Hőhatásra utaló használati nyomok nincsenek rajta, azaz valószínűleg soha nem használták. Hossza 87 mm, szélessége 30–35 mm, vastagsága 23–25 mm. A keletkező öntvény méretei: 40 x 25 x 5 mm. A furat átmérője: 5 mm, mélysége: 11 mm. Az öntvény számított súlya – 80% réz (Cu) és 20% ón (Sn) esetén, ahogy a góri formánál is számoltam⁹ – $\approx 43,16$ g + a nyúlvány ($\approx 1,86$ g), azaz mindösszesen: ≈ 45 g. Az illesztőjeltől azonban kétrészes formaöntésre is következtethetünk, s ez esetben a keletkező ingot súlya ≈ 90 g. A váti öntvény lehetséges súlya (≈ 45 vagy 90 g) 2 g eltéréssel azonos, azaz közelíti a közel-keleti standardot és a „pannoniai – égeikumi” egységet (9 g) is, hiszen utóbbi 5, illetve 10-szerese. Elképzelhető, hogy az öntvény hengeres nyúlványa egy másik súlyba történő illesztésre – lásd a góri öntvényen keletkező két lyukat! – szolgál, azaz két súly stabil egymásra helyezésére? A mérleg serpenyőjének mérete ugyanis véges.¹⁰

Az öntőformákban keletkező öntvények téglatest formája és a rajtuk megtalálható praktikus (?) jelzések (bemélyedés, lyuk, hullámvonal: 1. ábra 1–4; 2. ábra 9–10) véleményem szerint összefüggésbe hozhatók az urnamezős elterjedési területről ismert súlyokkal.

EPILÓGUS

1992. évi tanulmányommal kapcsolatos, Kalla Gábor által jegyzett kritikára reagálva megjegyzem: a góri és a váti súlyok szinte teljes formai egyezése – véleményem szerint – már több mint véletlen, több mint általános formai azonosság.

Úgy gondolom, hogy a fentiekben a kavics/kő- és fém súlyok elterjedési, egyúttal határterületének kérdésköréhez néhány újabb adalékkal is szolgálhattam. A kavics- és kő súlyok ugyanis – a kutatás mostani állásfoglalása szerint – keleti, a fém súlyok nyugati eredetűeknek tűnnek. Elképzelhetőnek tartom, hogy a két régió feltetelezhető határ-/átmeneti területe – ahogy annyiszor a történelem során – a Kárpát-medence lehetett. Ezt a határterületiséget jól igazolják a borjasi kő súlyok, a góri és váti formákban elkészített bronzöntecsek, valamint a ménfőcsanaki 11. sír kő súlya és a fémkeresőzésből származó akasztófüles ólomsúly.

A kérdéskör további számos vetülete közül csupán egy kiemelésére szorítkozom. Vajon véletlen-e az a tény, hogy mindkét fent bemutatott ménfőcsanaki temetkezés hamvai nőre utalnak? Milyen – esetleg kiemelt – szerepük lehetett a korabeli hölgyeknek a cserében, kereskedelemben? Az ilyen általános megközelítésen túl azonban tudjuk, hogy az értékes textil előállításában kulcspozícióban voltak. A textilt pedig részben ma is súlyra vásároljuk a boltokban.... A feldolgozás közben felmerült kérdések száma, amelyre választ kellett volna adnom, így eggyel bizonyosan gyarapodott.

Kijelenthetem viszont, hogy a szerbiai Borjas csontból készített mérlegkarja és kőszűlyai, a horvátországi Makarska és Kloštar Ivanić (Kr. e. 12–11. század) mini keftiubarrenjei és a szlovéniai Kanalski Vrh I. kincsének tárgyai, valamint a fent bemutatott magyarországi adatok egy a Balkánon és a Caput Adriae-n vezető innovációs utat rajzolnak meg a Földközi-tenger és a kontinentális Európa között.

A kérdéskört összegezve megállapítható, hogy a kutatás, mind az ókori Közel-Keleten és az Égeikumban, mind az urnamezős kori kontinentális Európa területén értékmérő egység tartományokat / provinciákat körvonalazott. Ez a következtetés tehát megerősíti a késő bronzkori társadalmak regionális szerveződéseinek feltételezett létezését. A régiós alap mértékegységek (Ny-Európa: 48,8 és/vagy 104 g; Közép-Európa: 61,3 g) között azonban összefüggéseket, közös egységeket is kimutattak. Az értékmérő egységek a különösen értékes áruk (pl. borostyán, festék, fűszer/só, arany, ezüst) cseréje kapcsán meghatározó fontosságúak voltak. Az égeikumi szisztémát a késő bronzkorban először Itáliában (Terramare) adaptálták, majd onnan került az Alpoktól északra. A Kárpát-medence ilyen szempontú alapos vizsgálata és megismerése – a fent már idézett kezdetek és e tanulmányom ellenére – még a jövő kutatásának feladata. Bár, az első lépéseket megtéve a 9 g körüli többszörösök azonossága az Égeikum, Itália és a Kárpát-medence súlyainak esetében – a Rigsee-periódusban vagy egy fázissal későbbtől (Ha A) – és a mi régiónk vonatkozásában esetleg más forráshelyről (Ciprus) és más (Caput Adriae) úton igaz, nem nagy területeket közvetlenül összekapcsolva, ahogy korábban azt Mozsolics Amália (az egyiptomi k.dt = 9,1 g) és jómagam is gondoltam – elfogadhatónak tűnik. Összességében tehát egy, a bronzkori Európában létező, az értékes áruk cseréjét is lehetővé tevő egységes súly- és értékmérő rendszerről beszélhetünk, ami majd a vas korban esik szét, és alakul át.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Az említett jelenségek feldolgozásában munkatársaim voltak: T. Biró Katalin (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest) – könyversanyag meghatározás, Ughy István (Pápa) – a góri öntőforma rajza, Radics András – a ménfőcsanaki sírok *in situ* bon-tása és a váti öntőforma rajza (Dozmat), Takács Tibor – műtárgyfotók (Körmend), Tóth Gábor (Nyugat-magyarországi Egyetem SEK, Szombathely) – antropológiai meghatározás, Hertelendi Ede († Debrecen, MTA ATOMKI) – góri radiokarbon mérések.

A TÉMA VÁLOGATOTT IRODALMA

- ALBERTI, Emanuela (2003): Weighting and Dying between East and West. Weighting materials from LBA Aegean funerary context. In: *Aegaeum* 24. (Liège) 277–284. + Pl. LVI–LVIII.
- BARTOSIEWITZ, László (1996): Bronze Age animal keeping in Northwestern Transdanubia, Hungary. *Pápai Múzeumi Értesítő – Acta Musei Papensis* 6. 31–42.
- BÖKÖNYI Sándor 1978: „Vadakat terelő juhász....” Budapest.
- EIWANGER, Josef (1989): Talanton. Ein bronzezeitlicher Goldstandard zwischen Ägäis und Mitteleuropa. *Germania*, 67: 443–462.
- FORENBACHER, Stašo (1995): Trade and Exchange in Late Bronze Age und Early Iron Age Croatia. In: Hänsel, B. (Hrsg.): *Handel, Tausch und Verkehr im bronze- und früheisenzeitlichen Südosteuropa*. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, Band 11, München–Berlin, 269–282.
- GALILI, Ehud – GALE, Noel – ROSEN, Baruch (2011): Bronze Age Metall Cargoes off the Israel Coast. *Skyllis*, 11/2: 64–73.
- GROENMAN-VAN WAATERINGE, Willy (1992): Analyses of the hides and skins from the Hauslabjoch. In: *Die Gletschermumie. Vom Ende der Steinzeit aus den Ötztal Alpen*. Sonderdruck aus Jahrbuch der Römisch-Germanischen Zentralmuseums 39: 114–128.
- HÄNSEL, Bernhard 2009: Frühformen des geldes im bronzezeitlichen Europa. *Godišnjak* (Sarajevo), 36: 23–35.
- ILON Gábor (1992): Keftiubarren/ingot from Urn-Grave culture settlement at Gőr–Kápolnadomb (C. Vas). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 44: 239–259.
- ILON Gábor (1996): Beiträge zum Metallhandwerk der Urnenfelderkultur – Gőr (Kom. Vas, Ungarn). In: Jerem, E. – Lippert, A. (Hrsg.): *Die Osthallstattkultur*. Akten des Internationalen Sym. Sopron, 1994. Budapest, 171–186.
- ILON Gábor (2001): Pénzrendszer a bronzkorban? Währungssystem in der Bronzezeit? In: Dani J. – Hajdú Zs. – Nagy E. Gy. – Selmeczi L. (Szerk.): *ΜΩΜΟΣ I*. „Fiatl Óskoros Kutatók” I. Összejövetelének konferenciakötete. Debrecen, 217–224.
- KALLA Gábor (2000): Megjegyzések a Kárpát-medencei „Keftiu-tömbök” és az őskori „pénz” kérdéséhez. *Ősrégészeti Levelek – Prehistoric Newsletter* 2: 83–87.
- KISS Ferenc (1859): A karikapénzről. *Archaeologiai Közlemények*, 1: 174–215.
- KOVÁCS László (2010): Mire használta a római hadsereg az állati eredetű nyersanyagot a Kr. u. évszázadokban? In: Gömöri J. – Körösi A. (Szerk.): *Csont és bőr. Az állati eredetű nyersanyagok feldolgozásának története, régészete és néprajza*. Budapest, 165–174.
- KRISTIANSEN, Kristian (1998): *Europe before History*. Cambridge.
- LASSEN, Hanne (2000): Introduction to weight systems in the Bronze Age East Mediterranean: the case of Kalavassos–Ayios Dhimitrios. In: Phare, Ch. (Ed.): *Metals Make the World Go Round. The Supply and Circulation of Metals in Bronze Age Europe*. Oxford, 233–246.
- LENERZ-DE WILDE, Majolie (1995): Prämonetäre Zahlungsmittel in der Kupfer- und Bronzezeit Mitteleuropas. *Fundberichte aus Baden-Württemberg*, 20: 227–327.
- MÁRTON Lajos (1907): A féregyházi őskori aranyelet. *Archaeologiai Értesítő*, 27: 57–68.
- MEDOVIĆ, Pedrag (1995): Die Waage aus der frühhallstattzeitlichen Siedlung Bordjoš (Borjas) bei Novi Bečej (Banat). In: Hänsel, B. (Hrsg.): *Handel, Tausch und Verkehr im*

- bronze- und früheisenzeitlichen Südosteuropa*. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, Band 11, München – Berlin, 209–218.
- MISKE Kálmán (1908): *Die prähistorische Ansiedelung velem St. Vid. Band I. Beschreibung der Raubbaufunde*. Wien.
- MOZSOLICS Amália (1984): Ein Beitrag zum Metallhandwerk der ungarischen Bronzezeit. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission*, 65: 20–72.
- MOZSOLICS Amália (1985): *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely*. Budapest.
- MÜLLER-KARPE, Hermann (2001): Religionsgeschichtliche Komponente der mediterran-mitteleuropäischen Kontakte von der Bronzezeit bis zur Spätantike. *Anados. Studies of the Ancient World* (Trnava) 1: 127–141.
- PAULÍK, Jozef (2003): Príspevok ku kultu doby bronzovej II. *Zborník Slovenského Národného Múzea Archeológia*, 13: 35–92.
- PARE, Christopher (2013): Weighing, Commodification, and Money. In: Fokkens, H. – Harding, A. (Eds.): *The Oxford Handbook of The european Bronze Age*. Oxford, 508–527.
- POPA, Cristian, Ioan (2015): Representation of a *Keftiu* Type Ingot on a Bronze Belt Plate from Transylvania and Its Connections. In: Rîșcuța, N. C. – Ferencz, I. V. – Bărbat, O. T. (Eds.): *Representations, Signs and Symbols. Proceedings of the Symposium on Religion and Magic*. Cluj-Napoca, Editura Mega, 187–214.
- POPA, Gabriela (2008): Leder, Fell und Haut – wichtige Rohstoffe für den prähistorischen Bergbau. In: Kern, A. – Kowarik, K. – Rausch, A. W. – Reischreier, H. (Hrsg.): *Salz – Reich. 7000 Jahre Hallstatt*. Wien, 102–105.
- PRIMAS, Margarita (1997): Der frühbronzezeitliche Depotfund von Arbedo – Castione (Kanton Tessin, Schweiz). In: Becker, C., Dunkelman, M-L., Metzner-Nebelsick, C. et alii (Hrsg.): *Χρόνος. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel*. Espelkamp, 287–296.
- PULAK, Cemal (2000): The balance weights from the Late Bronze Age Shipwreck at Uluburun. In: Phare, Ch. (Ed.): *Metals Make the World Go Round. The Supply and Circulation of Metals in Bronze Age Europe*. Oxford, 247–266.
- RAHMSTORE, Lorenz – PARE, Christopher (2007): Zu Gewichtssteinen der Späthallstatt- und Latènezeit. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, 54: 265–295.
- SZABÓ Géza (1995): Adatok a késő bronzkori pénzforgalom kérdéséhez. In: Újváry Z. (Szerk.): *Tanulmányok és Közlemények*. Debrecen–Szolnok, 49–56.
- SZABÓ Géza (1996): The manufacture and usage of Late Bronze Age rings: two new ring hoards. In: Kovács, T. (Hrsg.): *Studien zur metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen. Festschrift für Amális Mozsolics zum 85. Geburtstag*. Budapest, 207–230.
- TERŽAN, Biba (2004): ‘Obolos – mediterrane Vorbilder einer prämonetären “Währung” der Hallstattzeit?’. In: Hänsel, B. (Ed.): *Parerga Praehistorica. Jubiläumsschrift zur Prähistorischen Archäologie – 15 Jahre UPA*. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 100. Bonn, 161–202.
- TURK, Peter (2001): The weight of objects in Late Bronze Age hoards in Slovenia and possibilities for determining weight standards. *Arheološki vestnik*, 52: 249–279.
- YALÇIN, Ünsal – PULAK, Camel – SLOTTA, Rainer (Hrsg.) (2005): *Das Schiff von Uluburun. Welthandel vor 3000 Jahren*. Bochum.

VARGYAS Péter (2010): A pénzhasználat és az árak speciális problémái a Kr. e. 2. és 1. évezredben Asszíriában és Babilóniában. In: Csabai Z. (Szerk): *A pénz története Babilóniában a pénzverés előtt és után*. Pécs–Budapest, 191–215.

JEGYZETEK

- 1 A minimális (1-2 g) eltérések nyilván abból adódnak, hogy az öntőforma méreteiből és az átlagos bronz összetétel (80% réz + 20% ón) alapján történt a góri és a tanulmány végén a váti egy és két-részes formában készített öntvények lehetséges súlyának kiszámítása. Így törvényszerűen van és lehet is eltérés a spekulatív és a tényleges tárgyak súlyának összevetése esetén.
- 2 Erre a lehetőségre Nagy Marcella régész hívta fel a figyelmemet, amit e helyütt is köszönök.
- 3 A felsorolt formák mindegyike megtalálható pl. a velemi Szent Vid-hegy bronzkori leletanyagában. (Miske 1908, cipó alakú: Taf. XX. 1, rud: Taf. XX. 9–15, karika: Taf. XX. 31–33, Taf. XXXXIII–XXXXIV, mandula alakú: Taf. LV. 17, kváder alakú öntvény töredéke: Taf. XX. 6–7, és öntőformája: Taf. XXVII. 2, balták: Taf. XVI., sarlók: Taf. XIV. 42–43, XV. 39–40; Miske 1928, 82, Abb. 4)
- 4 A rézkori Ötzi ruházatának bőr alapanyagai: barnamedve (sapka), gímszarvas + őz + zerge + kőszáli kecske + jávorszarvas (köpenye), borjúbőr (a legging tartóeleme), gímszarvas (legging), házi kecske (ágyékvisellete). A lábbeli őz és gímszarvas. A nyíltegez kőszáli kecske vagy őz bőréből készült. (Groenman-van Waateringe 1992, 122–123, 126–128, Fig. 3a). Hallstatt bronz- és kora vaskori sóbányájában a konzerválódott bőrök az alábbiak: juh (70,5%), kecske (21,5%) és szarvasmarha (8%) (Popa 2008, 105)
- 5 Egy XV. századi thebai (Egyiptom) falfestményen pajzskészítőket is ábrázoltak, ahol a megnyízott állatbőr is látható.
- 6 Döbröntey-David Szilvia (Budapest) önzetlen, anyagi ellenszolgáltatás nélkül, az ólomsúlyon elvégzett fémösszetétel vizsgálatáért (XRF) külön is elismerésemet fejezem ki.
- 7 Személyes tanulmányozásukra sajnos még nem volt módom és elemi összetételük sem ismert.
- 8 Szívességét Neki és a lelőhely késő bronzkori anyagát feldolgozó Nagy Marcellának, hogy a tárgyat közlésre átengedték, ezúton is köszönöm.
- 9 Ezek szerint jól, hiszen a korabeli súlyokban 16–25% ónt (Sn) mértek (PARE 2013, 518)
- 10 Erre a lehetőségre Nagy Marcella hívta fel a figyelmemet, s ezért itt is köszönetemet fejezem ki.

NAGY MARCELLA – SÜMEGI PÁL

„Kulcs” egy 2500 éves vaskori időkapszula felnyitásához

TERMÉSZETTUDOMÁNY A TÁRSADALOM-
TUDOMÁNY SZOLGÁLATÁBAN

Írásunkban olyan régészeti leletegyüttest mutatunk be olvasóinknak, amely nemcsak a régészeti feltárások és feldolgozások fontosságára mutat rá, hanem az életünkről, a világunkról alkotott elképzeléseinkről is elgondolkodásra készítet bennünket.¹

A RÉGÉSZETI FELTÁRÁS HELYE ÉS JELENTŐSÉGE

A szombathelyi Savaria Múzeum munkatársai – Nagy Marcella régész-muzeológus vezetésével – Ikervár határában, a 2010–2011-ben épülő Szélerőműpark beruházá-

1. ábra: A régészeti lelőhely elhelyezkedése

sához kapcsolódóan mintegy 17 ezer m²-nyi területet tártak fel. A területen több száz objektum került elő. A leletek (1–2. ábra) a Rába-folyó üledékkel fedett teraszának Gyöngyös patak felőli dombszerű peremén helyezkedtek el. A sárgásbarna színű, 2 méter vastagságú, löszszerű üledék alatt mindenütt a vízfolyások által a jégkor idősebb szakaszában felhalmozódott sárga és vörös színű kavicsos – homokos üledékanyag található. A löszszerű üledék felszínét a földművelés hatására erősen átalakult barna erdőtalaj fedi. A vaskori objektumok ebből a talajszintből indulva mélyültek az alapkőzetbe.

Az ásátás során egy kútszerűen kiképzett gödörből (3. ábra) egy öt kilogramm össz tömegű bronzkincs

került elő. A tárgyak régészeti tipokronológiai elemzése a Kr. e. 6. századot valószínűsítik. A kincsben lévő fibulák analógiáinak vizsgálata a 2500 évvel ezelőtti elrejtést teszi egyértelművé és a vaskori Hallstatt időhorizonthoz és kultúrához köti. A

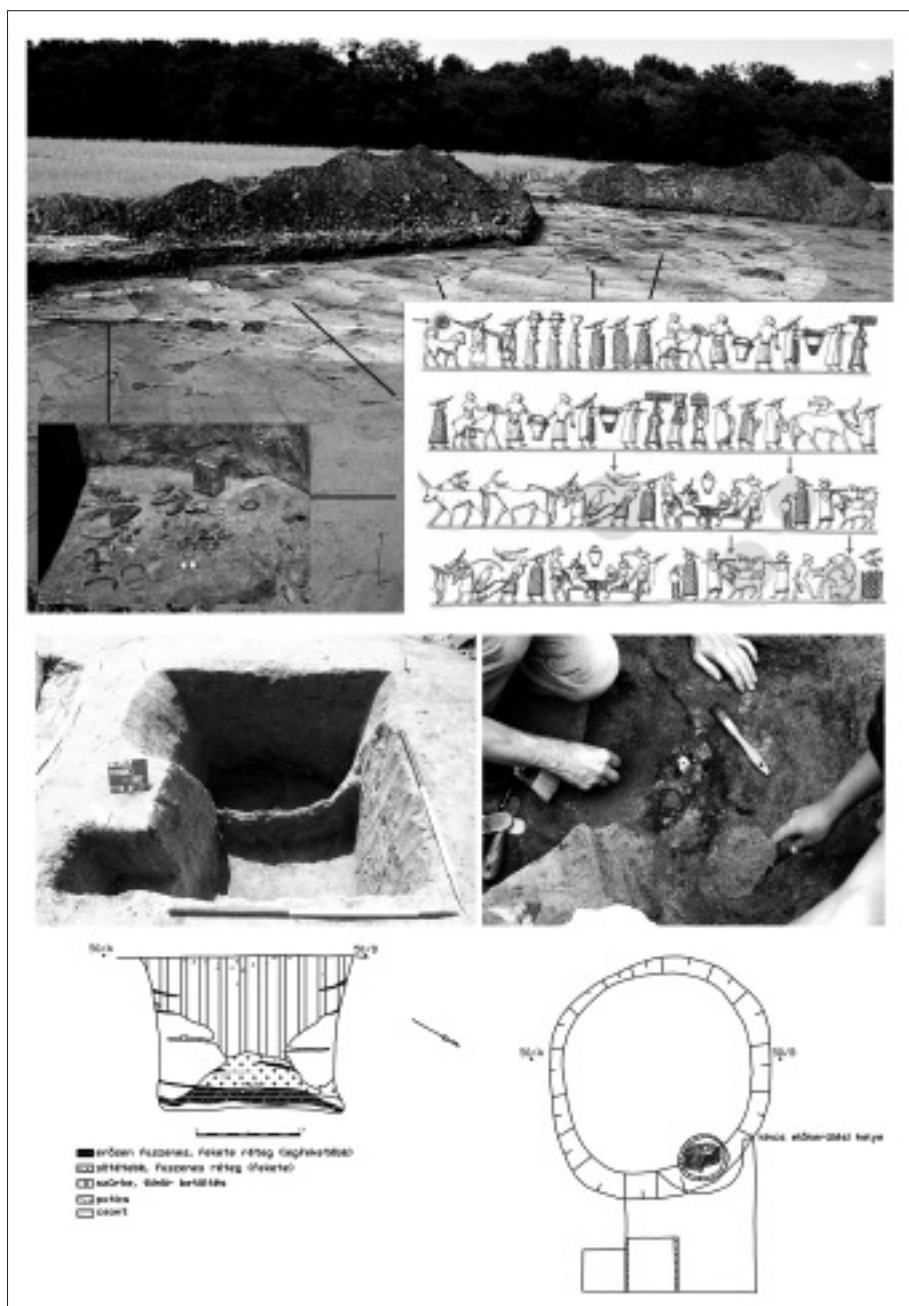
bronzkincs kora az itáliai etruszk civilizáció archaikus korszakának kezdetével, valamint az ókori görög poliszok, az ún. „klasszikus ókori görög civilizáció” korával párhuzamosítható. A kincs *in situ* előkerülése és kontextusa miatt is egyedülálló Magyarországon. A bronzkincshez kapcsolódó hiedelmekről, művészeti és vallási elképzelésekről, szertartásokról, a tárgyakon megfigyelhető egykori eszmeiséget kifejező szimbólumokról már írásos forrásokkal is rendelkezünk, annak ellenére, hogy az alpi térségről, benne az Alpok előterében lévő lelőhelyünkről és környezetéről alig szólnak az írott emlékek.

A kincslelet ásatási környezetében végzett elemzések rámutattak arra is, hogy milyen fontos a nagyobb felületű feltárás az egykori kultúrák szokásainak, életének rekonstruálásában, egy-egy régészeti lelet megértésében. A kincset rejtő kútszerű gödör körül ugyanis 900 méter hosszan, folyamatosan követhető volt a vaskori lelőhely térbeli szerkezete és elkülöníthetőek voltak a tisztán lakófunkciójú területek, a temetkezési helyek, valamint egy 300–400 m² kiterjedésű ún. szertartási/rituális közös-

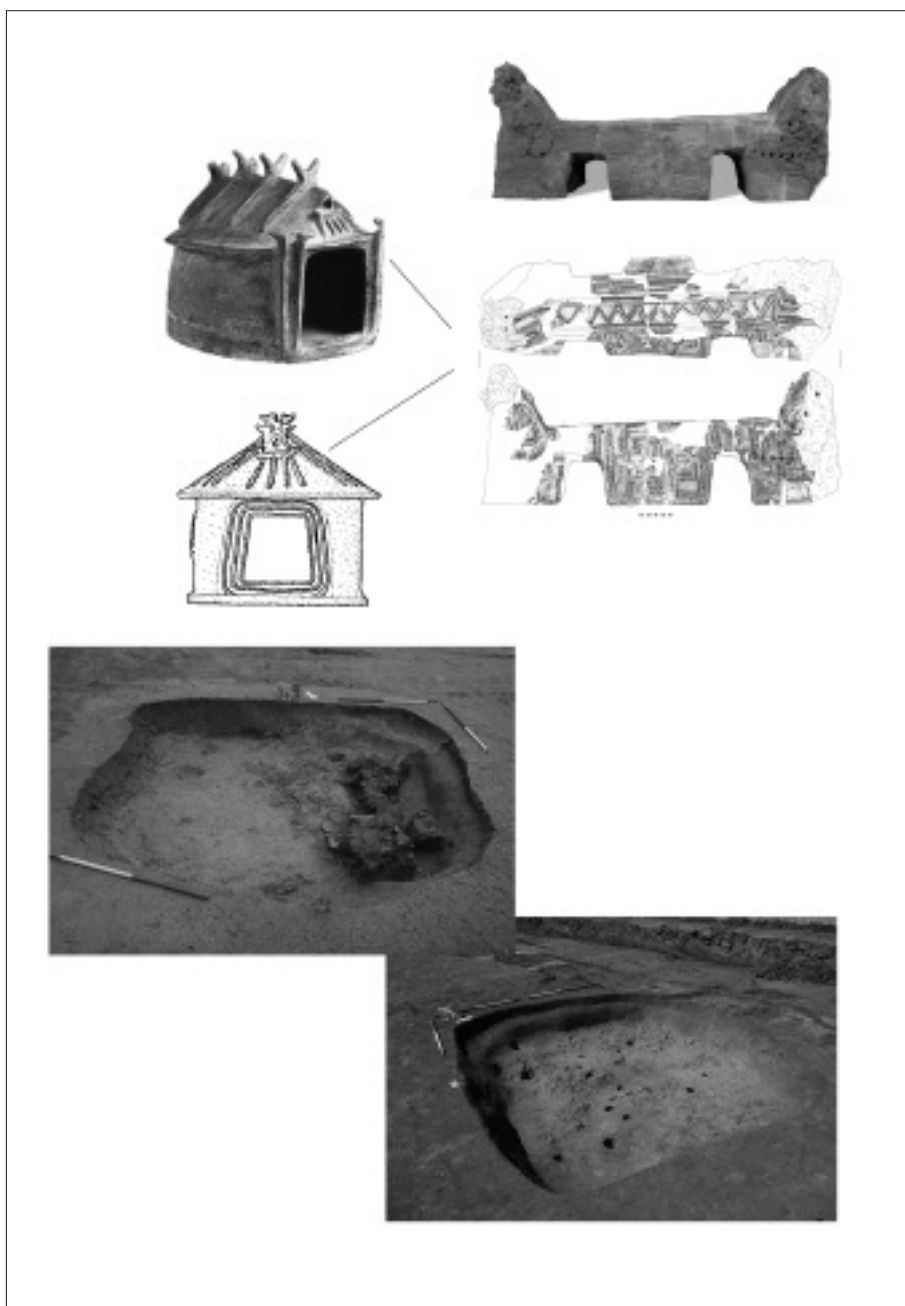

2. ábra: A feltárás helyszíne

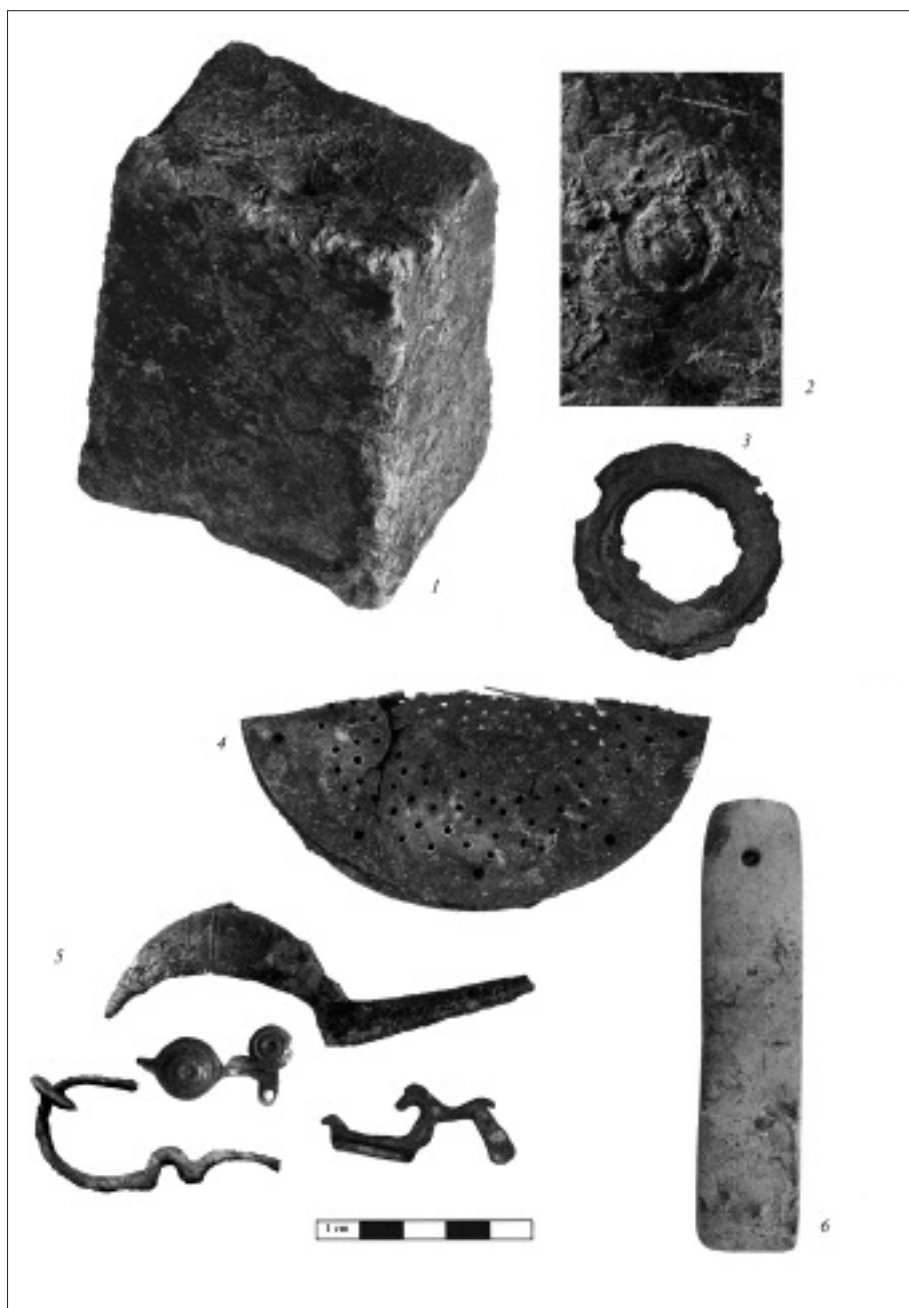
ségi terület. Ezt a teret a régészeti vizsgálatok alapján különböző, tudatosan egy sorba rendezett, ugyanolyan formájúra és méretűre kialakított objektumok övezték. Ezek a következő – már első pillanatra is sok izgalmat magában rejtő – leletanyagokat tartalmazták az alábbi sorrendben: szarvasagancs, bronzkincs, nyúlcsontváz, sertésállkapocs, tűzrakó hely. Jelen írásunkban csak a kincs vizsgálatával és lehetséges értelmezésével foglalkozunk. A különleges objektumok által körbezárt teret így szent területként értelmezhetjük. Ezt támasztják alá a szakrális tér körül kialakított, leginkább sírpítményekre („halottak házaira” 4. ábra) emlékeztető épületek is. Ezen építmények leletei között főleg nagyon finoman megmunkált díszkerámiák voltak, mellőlük agancseszközök, vas- és bronzkések, valamint kisebb csont- és fém-tárgyak kerültek elő. A kincslelet egy egykori rítus szerves része lehetett, amelynek segítségével bepillantást nyerhetünk egy vaskori szertartási ünnepbe, ezáltal pedig a világról alkotott vaskori elképzelésekbe.

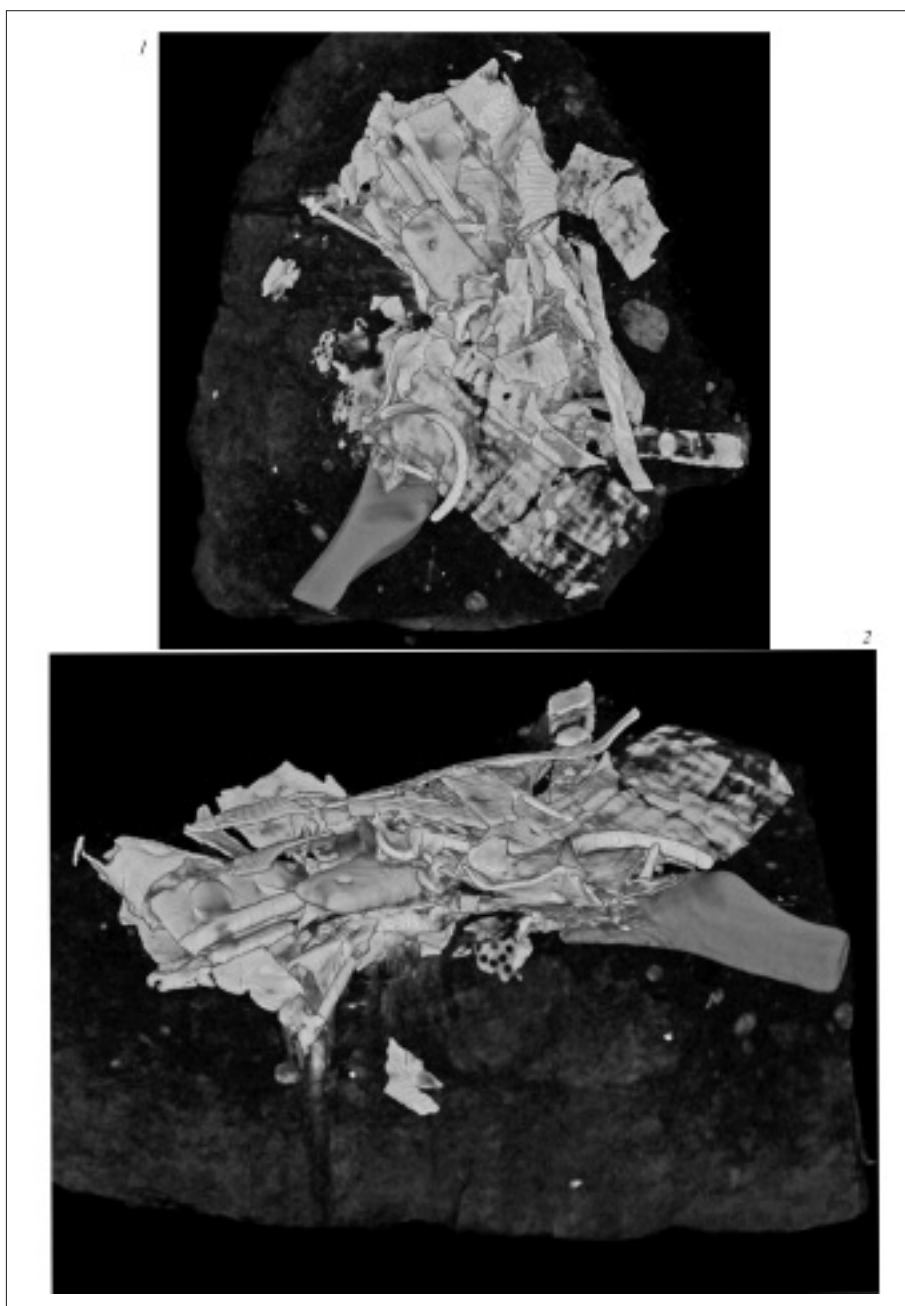
3. ábra: A szertartási/közösségi teret övező gödørsor és a kincset rejtő kútszerű gödör

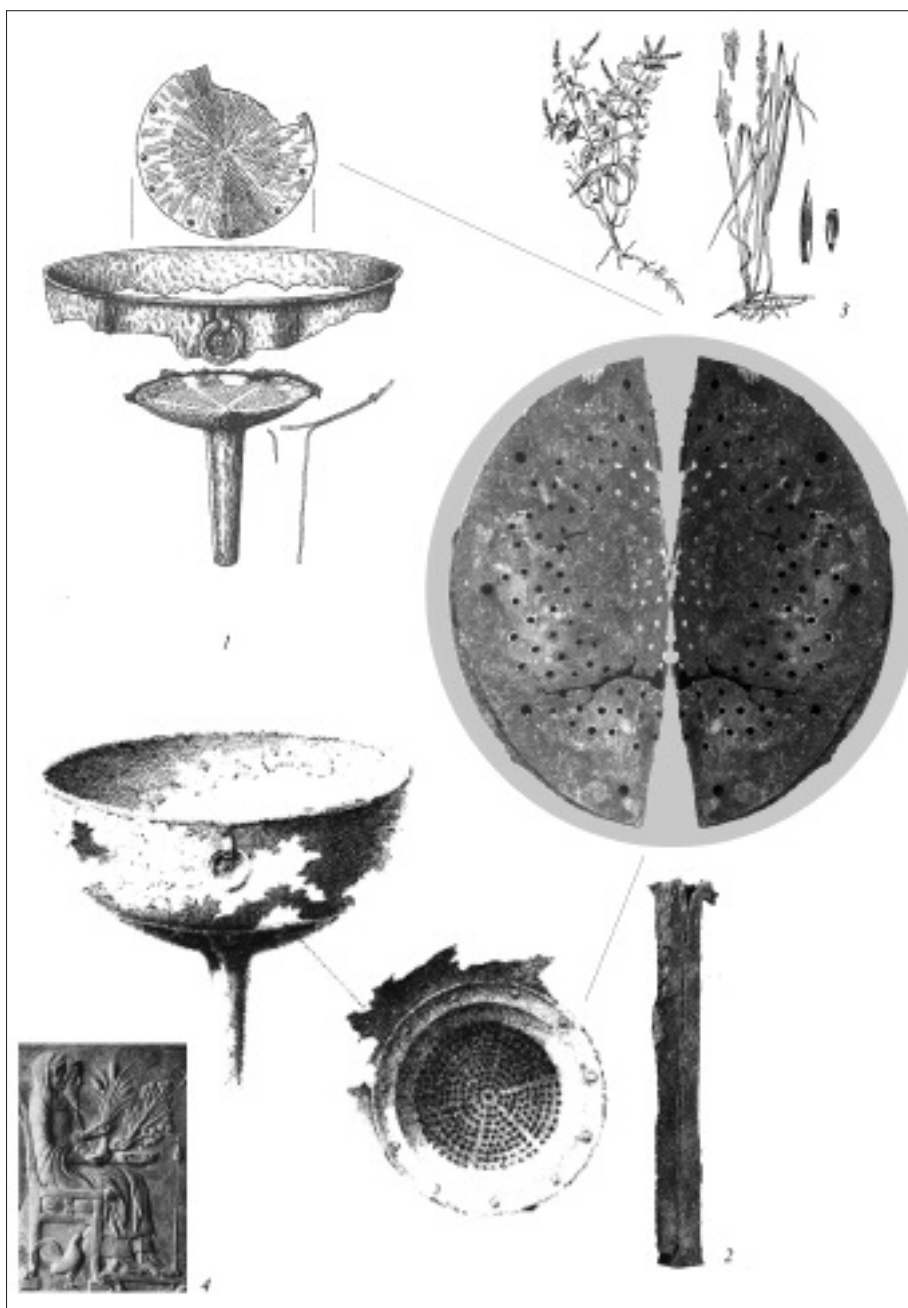
4. ábra: A „halottak házai”. Itáliai házmodell agyagból, épületdész Vátról és a feltárt építmények Ikervárról

5. ábra: A vaskori bronzkincs legjellegzetesebb tárgyai
 1 = bronzüllő, 2 = a bronzüllő mesterjegye, 3 = lószerszám/kocsialkatrész, 4 = szűrőlemez,
 5 = csónak alakú fibula, kígyós testű fibula, ló alakú fibula, kétgombos hátú fibula,
 6 = csiszoló/fenőkő

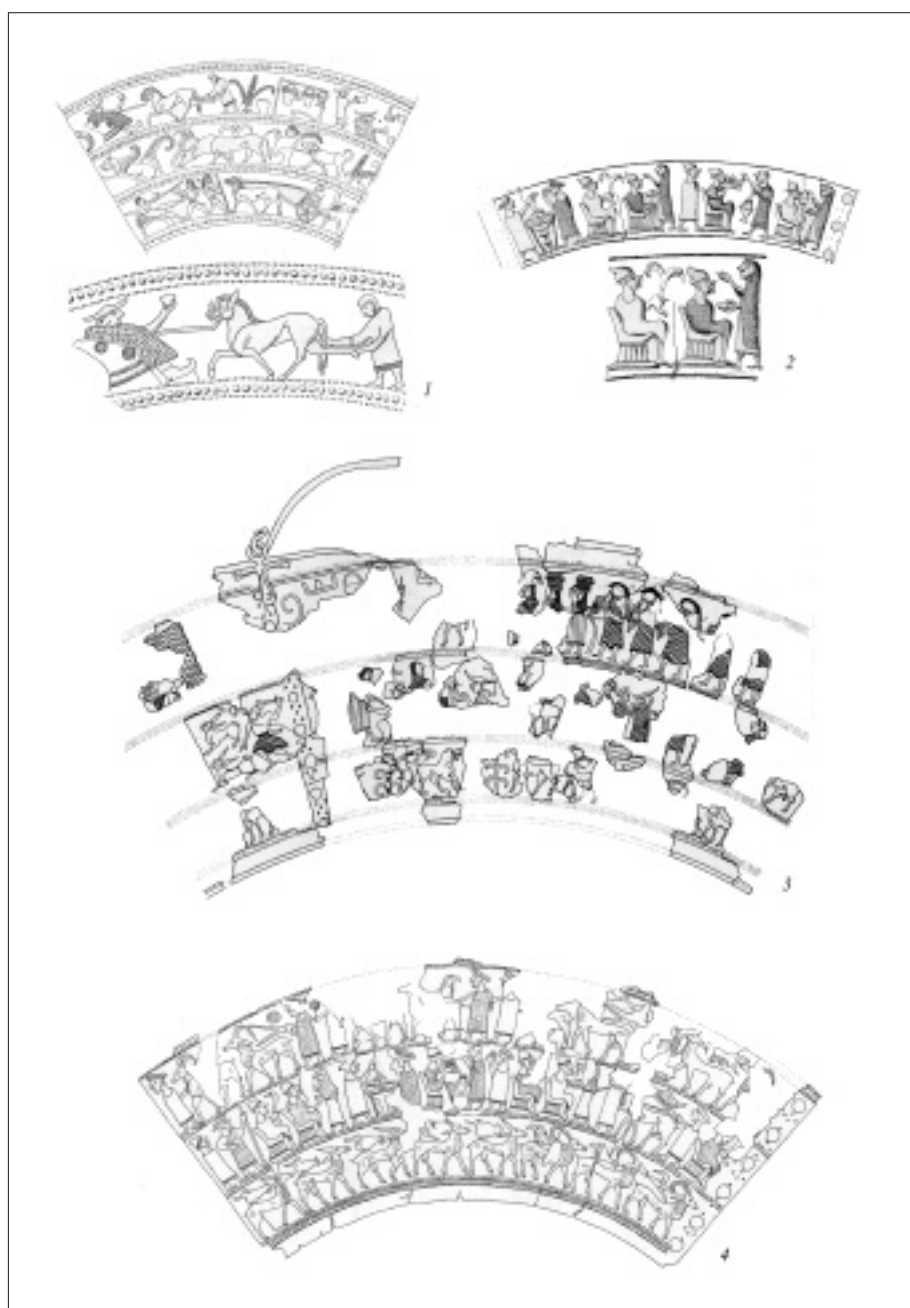

6. ábra: A kincsről készített 3D-s CT-felvétel

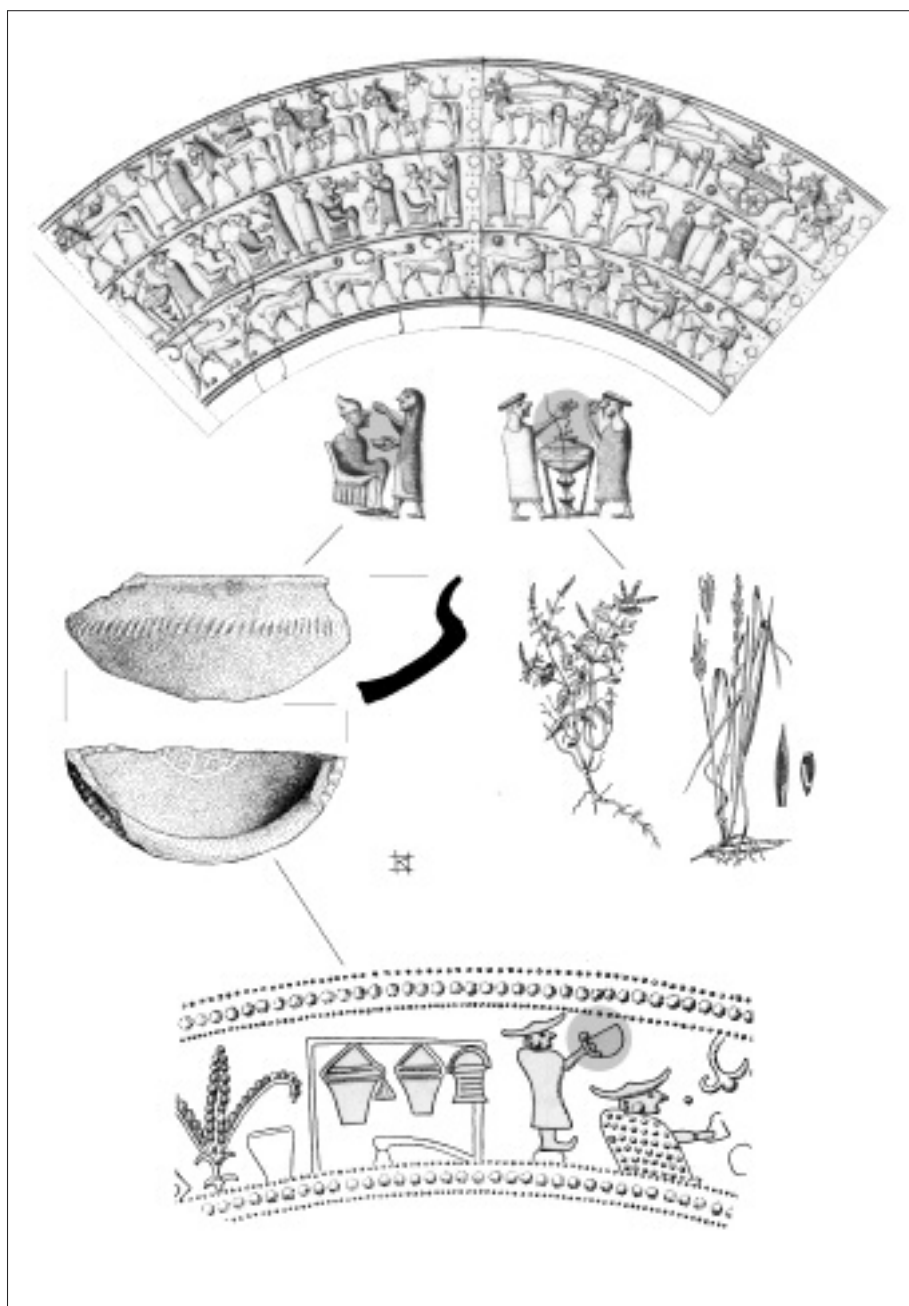

A KINCS

9. ábra: A szűrőtölcsér és rekonstrukciója. Perszephoné és Hádész ábrázolása a búzával és a mentával egy Krisztus előtti 480–450 között készült ógörög márvány reliefen, Nemzeti Múzeum, Reggio Calabria (Olaszország)

10. ábra: Vaskori szitulaművészet, italozási jelenetek ábrázolásával

11. ábra: Vaskori szitulaművészet, italozási és gabonaszórési jelenet ábrázolásával

A kincs mintegy 25–30 cm átmérőjű és 6–10 cm vastagságú, megközelítőleg 300 tárgyból álló, nagyjából 5 kg súlyú kompakt, zárt csomagot alkotott. A kiemelt tárgyak felszínén lévő anyagokon, a beágyazó üledéken üledékföldtani, geokémiai, szerves geokémiai, a növényi opalitokra (fitolitokra), szenült famaradványokra, archeobotanikai maradványokra, virágporszemekre nézve teljes körű vizsgálatokat végeztünk a Szegedi Tudományegyetemen. A lelet egyik unikális darabja a trapéz alakú, 4 kg súlyú bronzüllő.

A kincset tartalmazó gödör alján szenült famaradványokban gazdag szint húzó-dott, amelyben a túlégett, meghatározhatatlan hamus törmelék mellett jegenye- és borókafenyő-, tölgy-, szil-, gyertyán- valamint kőkenyimaradványokat lehetett meghatározni. Bár ez a szenült famaradványokban gazdag réteg átégett, a bronzkincsen nem lehetett égésnyomokat látni. Feltételezzük ezért, hogy a kincs elhelyezése előtt az üregben tüzet gyújtottak, így tisztítva meg annak a helyét. Ezzel a megtisztulással vehette kezdetét az ünnep, a ceremónia.

A kincslelet külső részén vörösbarna színű, a belső területek felé éles peremű, helyenként bőrszerű rajzolat, vasas bekéregzés látható. A szerves geokémiai vizsgálatok alapján egyértelműen olyan, kincset körbefogó bőryanag maradványa lehet, ami a talajvízből kiszűrte a vasas oldatokat, amelyeknek köszönhetően fennmaradhatott a bőr rajzolata és a bőr eredeti anyagának maradványa. A kincset tehát egy közelebről már meg nem határozható, bőrből készült zsák vette körül az elrejtésekor, amelyben bronzékszerek, díszített bronz övlemez, bronz szűrőtölcsér, bronz-edény, ötvös kovácsüllője, a lemeztárgyak alakításánál alátétként használt nyírfaszurok, itáliai csónak és állat alakú, valamint gombos hátú fibulák, és más ötvöstárgyak voltak (5–6. ábra).

HONNAN TUDJUK, HOGY KIK, MIÉRT ÉS MELYIK ÉVSZAKBAN REJTETTÉK EL A KINCSET? (7–8. ábra)

A bronztárgyak felszínén igen jó megtartású növényi és textilmaradványokat találunk a kincs szétbontása közben. A bronzüllő felszínén pedig egyszemű búza (*Triticum monococcum*) és közönséges búza (*Triticum aestivum*) szalmatöredékeit. A gabonából magvakat nem, csak pelyvát, illetve szalmaszár-töredékeket lehetett kimutatni. A kicsévelt gabonát használhatták fel az üllőt körülfogó szalmatekercsként. A termesztett köles (*Panicum mileum*) néhány magja is előkerült. A mag nélküli gabonaszalma gabonaaratás után keletkezik. Az aratás június végére utal, bár a kora vaskori hűvösebb és csapadékosabb időjárás mellett az eltolódó gabonaérés nyomán nem zárható ki a július közepén–végén jellemző búzaaratás sem. A köles érése viszont augusztusra tehető. Valószínű ezért, hogy a kincset nyár végén rejtették el, de sajnos ezek a beágyazási idő szempontjából nem mértékadó adatok, mivel a kölesszemek akár évekig is jól tárolhatók. A kincs belső részéből sokmagvú és fehér libatop (*Chenopodium polyspermum* és *album*), lapulevelű keserűfű (*Persicaria lapathifolia*), beléndek (*Hyoscyamus niger*) és tarackbúza (*Agropyron repens*) gyomnövények töredékei kerültek elő. E gyomok virágzási ideje május/június – szeptem-

ber/október, tehát a magvak kialakulási ideje ez utánra, július – október közötti időszakra tehető. Az előkerült haszon- és a gyomnövények együttes valloása alapján a kincs elrejtése a nyár második felére tehető. Sajnos a haszon- és gyomnövény-maradványokból, a tudatos, illetve passzív tárolás következtében nehéz meghatározni az elrejtés pontosabb idejét. Így a kincs földbe kerülése szempontjából ezeknek az anyagoknak az értékelése problematikus, viszont a kincs felületére tapadt pollen- és fitolit-maradványokkal kiegészítve már segíthetnek az elrejtési időszak lehatárolásában.

A legfontosabb régészeti növénytani adatokat a szűrőedény felületéről sikerült kinyerni, amelyet rendkívül finom szövésű textil, a vizsgálatok alapján gyapjú és len kevert szálaiból álló, borított. A kimutatott növények a következők: közönséges búza, tarackbúza (*Agropyron repens*), kecskebúza (*Aegilops*), lómenta (*Mentha longifolia*), fekete üröm (*Artemisia vulgaris*), közönséges gyújtóvirág (*Linaria vulgaris*), tisztesfű (*Stachys*), lándzsás útifű (*Plantago lanceolata*), orvosi ziliz (*Althae officinalis*), hosszú zsurló (*Equisetum ramosissimum*), cickafark (*Achillea*), csormolya (*Melampyrum*), hagyma (*Allium*) és perjeszittyó (*Luzula*). Ezen növények virágzása döntően a nyár második felében történik, tehát a kincs elrejtésének idejét július második felétől az augusztus közepéig/végéig tartó időszakra tehetjük. Mivel e növények zöme vesekőhajtó, gyulladáscsökkentő gyógyteák alkotója, elképzelhető, hogy gyógyított készítmények belőlük. Vagyis a bronzkincs talán a gyógyításhoz is kapcsolható. Sajnos nem zárható ki, hogy a kincs elrejtése során spontán, és nem a használat miatt tapadtak ezek a virágporok és spórák a vizsgált felszínre. Viszont tudatos használatot sejtetnek a tömegesen előkerült közönséges búza, kecskebúza, lómenta és tarackbúza maradványai.

A kincsből kinyert anyag ezen része, és a bronztárgyak összetétele adta a „kulcsot” a vaskori időkapzula felnyitásához és a kincsbe rejtett üzenet feltöréséhez. Az ikervári bronzkincs használati nyomokkal tarkított üllője minden bizonnyal egy ötvös hagyatéka. Oldalsó felszínén mesterjegy is látható. Szintén fémművesre utalnak a sorja, vágásnyom vagy elnagyolt kialakítású félkész bronztárgyak. Így érdemes felvillantani a kincssel szinte egyidős homéroszi eposzok ide vonatkozó részeit. Például Télemakhosz követői közül az ötvöst, aki „*eljött, hozva eszközeit, művének végbevívóit*” az üllővel és a kalapáccsal, azaz ötvös szerszámaival (Homérosz: Odüsszeia, III. 430–450. Nestor áldozata Pylosban, Devecseri Gábor fordítása), aki egyben aktív résztvevője az áldozat-bemutató ceremóniának. Valószínűleg az ötvös javainak legértékesebb részével („*zsengeáldozatával*” = nyersanyagok és félkész tárgyak!), mint az esetleges áldozati szertartás levezetője, szertartásmestere volt jelen a kora vaskori ceremóniális eseményen.

VASKORI ÜNNEPLÉS, CEREMÓNIA ÉS ÁLDOZÁS

(9–11. ábra)

Az Ikerváron tetten ért vaskori ceremónia a régészeti és természettudományos eredményeink összevetése alapján egy temetési szertartással összefüggő, földi, a föld mélyén rejtőzködő isteneknek bemutatott áldozati cselekménnyel, ún. „*zsenge-felajánlással*” hozható kapcsolatba, mégpedig a gödör Déméter és/vagy Persephoné istennők tiszteletére évente megrendezett szertartással, illetve ünnepkörrel. Déméter a föld istennője. Mítosza a kenyéráldással, a gabonatermeléssel, a termékenységgel függ össze, haja aranyszőke, mint az érett gabonakalász. Persephoné Déméter lánya, az örökkévalóság, az éves gabonatermés istennője, aki Zeusz jóváhagyásával Hádészal élhetett az alvilágban, a föld alatt. Déméter a döntést követően „*szépleplű leánya miatt vágyódva kesergett*” és haragos lett Zeuszra. Haragjában nem is ment az Olymposzra az istenek közé, ahogy ezt a homéroszi Déméter-himnuszban is olvashatjuk. Déméter lánya elvesztése okozta mély bánatba zuhant egy kút mellett.² Déméter búslakodása miatt veszélyben forgott az évi gabonatermés is, ennek elkerülése érdekében Zeusz megkegyelmezett Persephonénak, és úgy döntött, hogy a lány időről időre ismét visszatérhet az életbe – így anyjához is.

Eleuszisz a Déméter és Persephoné tiszteletére rendezett ógörög misztériumok színhelye volt. Témája a halál titkai voltak, a cselekmény középpontjában pedig Persephoné, mint a termékeny föld leányának, az alvilág ura általi elrablása és ciklikus visszatérése állt. A beavatottnak Persephoné földbe („*Hádész házába*”) kerülést, halálát, átvitt értelemben a mag elvetését, majd a tavaszi újrászületést, az új élet ígértét, a kisarjadzást jelenti. Az eleusziszi ünnep időpontja nyár második felére esett, és több napig tartott. Kiemelendő, hogy ugyanilyen eredményre vezetett a természettudományi analízis is. Minden napra más és más előírt cselekménysorozattal jellemezhető maga az ünnep. A rituálék kezdete alapos, rítusos kézmosással indult. Homérosz eposzában jelenik meg ez Nestór áldozatbemutatásánál, amikor „...*hozta a virágos edényben Arétosz mosdóvizüket, s másik keze fogta árpadarás kosarát... Nestór; az öreg hős kezdte a mosdást és a darahintést...*”.

Az eseménysorozat másik napján sertésfelajánlással áldoztak a résztvevők, melynek feltétele, hogy szopós malac legyen a feláldozni kívánt állat. (A kincset tartalmazó gödörben egy sertés állkapcsát is megtaláltuk, éppen a kincs szintjét lezáró égett réteg tetején!) A Déméter-kultuszhoz kapcsolódott ez a véres áldozati esemény, amelyet a *Tesmophoria* kifejezés takar. Ekkor asszonyok jöttek össze és Déméter szent szakadékaiba, például egy mély gödörbe, kútba (!), malacokat, kalácsot, fenyőágakat dobtak. Az eleusziszi ceremónia magába foglalta a böjtölést, megtisztulást, az alvilággal való találkozást, és a visszatérést is egyben. Az ünnep negyedik napja a megpihenésé volt, ekkor mindössze egy ún. *kükeon/kykeion* nevű speciális italt fogyaszthattak. Ennek az italvásznak az eredete onnan származik, hogy amikor Déméter bánatában az eleusziszi királynő, Metaneira házában járt, vigasztalásul a királynő borral kínálta. De ő nem ihatott bort, helyette „*lány mentát, vizet és lisztet*” kért italáldozatul (Homérosz: Déméter-himnusz: 188–211, Hegyi 2003 nyomán).

Így vált ez az ital az eleusiszi szertartások részévé. Érdekes adalék az áldozathoz kapcsolódó misztérium értelmezésénél, hogy Persephoné éppen mentává változtatta a Hádészt elcsábító Menthe nevű nimfát. Jó példája ennek a történetnek az az ókori relief, amin Persephoné az alvilágban érett gabonaszálakat tart kezében, míg Hádész levelekkel teli mentaszárakat fog (5. ábra).

Az ikervári kincs természettudományos vizsgálata itt fonódik össze legjobban a régészettel és a történeti forrásokkal, mivel a kükeon/kykeion gabonalisztból, vízből és friss mentalevél főzetéből készül. Mint az a pollen- és fitolitvizsgálatokból is kiderült, éppen ezek az alapanyagok voltak kimutathatók a bronz szűrőtölcsér szűrőrészén. A kincs elrejtési ideje, így maga a szertartás mindenképpen az aratás befejezéséhez, a közösség egészét tápláló, a vetéshez, a következő év élelmiszerkészletének alapját jelentő gabonataralék kialakításához, a természet ciklikus rendjéhez, és az ehhez alkalmazkodó, a természet rendjét felismerni, elfogadni és azt haszonnal használni képes emberi közösségekhez kapcsolódik. Éppen ezért Déméter és Persephoné jellemzői közül kihagyhatatlan a gabonakalász, amit mindig az egyik kezükben tartanak. A szertartás során a kalász, a gabona, mint titkos és szent tárgy felmutatása is szuggesztív része volt a ceremóniának. S bár az egész áldozat a halálhoz, földbe temetkezéshez, az aratást követő ciklushoz, a vetés előkészítéséhez kapcsolódik, mégis az élet megújulásába, termékenységre vetett hithez, következő évi terméshez, a Föld egyik legnagyobb csodájához, az élet tavaszi ébredésének és kiteljesedésének az előkészítéséhez kötődik.

A KINCS ÉRTÉKELÉSE, AZ IDŐKAPSZULA ÜZENETE

Elmondhatjuk tehát, hogy az ikervári kincs egy vaskori, itáliai és ókori görög kulturális, művészeti hatásokat, kapcsolatokat tükröző hallstatti időhorizont rituális, áldozati cselekménysorozat „*időkapszulája*”-ként értelmezhető. A Krisztus előtti 6. század folyamán tudatosan elhelyezett, a nyár második feléhez, egy rituális cselekménysorozathoz kapcsolódóan földbe helyezett vaskori emlékanyagról van szó. A kortárs írott és képi források alapján feltehetően Déméter és/vagy Persephoné tiszteletére bemutatott áldozat kapcsán került a kincs a földbe. Mindezek mellett nem kizárt a gyógyítással összefüggő gyógyító kovács áldozata sem, mivel a vizsgált gödörből előkerült legtöbb növényi maradvány helyben termő gyógynövényekből származott. Az sem zárható ki, hogy ezek az elemek összekapcsolódtak, mivel a vaskori közösség központi alakja, a ceremóniát levezető, a nyers ércekből a kor legjelentősebb, mondhatni csúcstechnikai megoldásaival vasat, bronzot előállítani és alakítani, illetve gyógyításra egyaránt képes kovács alakja bontakozik ki a kincs hátterében. Viszont ez a korabeli csúcstechnikai megoldásokat és újításokat hordozó férfialak sem takarja el a rendkívüli fémtisztaságú, különös gonddal készített, és becsomagolt kincsnek a termékenységhez, a megszületendő, jövőbeli életéért felajánlott, az új életet kihordani, megszülni képes, az élet folytonosságát biztosító női nemnek adott áldozati jellegét.

A kincs európai jelentőségű, mert rendkívül ritka tárgyakat tartalmaz. Ilyen a szűrőbetétes bronzedény, amit az ún. „*kükeon/kykeion*” nevű böjti italáldozat készítéséhez használtak, a ló alakú fibulák, a nagyméretű díszített csónakfibulák, vagy a díszített bronz övlemez. Ide sorolhatjuk az ötvöstárgyakat, a bronzüllőt, a félkész bronztárgyakat. A kincs egyediségét tovább erősítik a nagy mennyiségű, jó megartású bőr-, szurok- és textilmaradványok, és az ezekből nyert jelentős eredmények.

Így a régészeti és természettudományi kutatások kombinációjával sikerült ezt a földbe zárt üzenetet felnyitnunk, és rajta keresztül a Hallstatt időszak közösségeinek rítusába, világfelfogásába, mondhatni lelki mozgatórugóiba bepillantnunk. Sajnos csak remélni tudjuk, hogy a ma embere, az emberi közösségek vezető egyéniségei is megértik majd ezt a több mint 2500 éves üzenetet, hogy életünk legfontosabb célja, központi eleme, minden technikai vívmányunk és sikerünk ellenére az élet mítoszának és magának a ciklikusan megújuló élet folyamatosságának fenntartása, és kiteljesítése lehet csak. Ugyanakkor a kincs rávilágít arra is, hogy az ember az ön maga alkotta, közösségeire jellemző tradíciók, mítoszok, és ezek általuk vezérelte tevékenységek (morál, hit, álom, illúzió, művészet), és az ezeket szabályozó ceremóniák nélkül egy szerkezet nélküli világban élő, lélektelen lény lenne csupán, amelynek céljai közül csak a termelés és fogyasztás, a pusztá biológiai önfenntartás maradhatna meg. Így az ember- és természetközpontú tradícióknak, és az ezekből kifejlődő mítoszoknak a mai racionális, és jövőbeli, feltehetően még racionálisabb világban is helye, szerepe van.

Az igen magas színvonalú fémművességet tanúsító kincs, és a hozzá kapcsolódó komplex ceremónia, valamint az ebből visszatükröződő egykori, de mégis teljes életet élő, a világot haszonnal használni képes vaskori ember kapcsán el kell gondolkodnunk azon, hogy az elmúlt 200 évben, amikor sokak véleménye szerint a ráció vezérelte világ lassan felváltotta a mítosz vezérelte világot, az ipari társadalom kialakításának és fejlődésének árát milyen elképesztő módon terheltük rá a környezetünkre. Mivel a mítoszok vezérelte emberi társadalom több ezer éven át fennmaradhatott anélkül, hogy visszafordíthatatlan változásokat okozott volna a környezetében, és anélkül, hogy lehetetlenné tette volna a következő, belőlük sarjadó generációk életét, önkéntelenül is adódik a kérdés: Vajon a napjaink „ráció” vezérelte ipari társadalmunk is elmondhatja-e ezt? Ugyanis a feltárt kincs rámutatott arra is, hogy ma, amikor több mint 7 milliárd ember sorsa függ a mezőgazdasági terményektől, akkor semmilyen gazdasági okokra hivatkozva sem hagyhatjuk magára a Földünket, az új életek lehetőségének hordozóját.

A feltárt kincs és a benne rejlő üzenet nyomán itt az ideje elgondolkodnunk azon is, hogy valóban úgy élünk-e, hogy ezeknek a céloknak megfeleljünk, és vajon életünk utolsó pillanatában milyen általunk is alakított világot, hozzá kapcsolódó tudást, és milyen mítoszokat hagyunk az utánunk jövő, belőlünk sarjadó generációra, és milyen világ képét vesszük magunkkal az utolsó földi útra?

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A kincs feldolgozásában nyújtott segítségért Ilon Gábor régésznek, a témában megjelent korábbi cikkek lektorálásáért dr. Horváth László († 2015) régésznek, a lelőhely feltárásában a szombathelyi Savaria Múzeum munkatársainak, köztük Farkas Csilla, Pap Ildikó Katalin régészeknek, Hekli Hajnalka, Horváth András, Horváth Dorina, Horváth Péter, Isztin Gyula, Kelbert Krisztina, Kenesei Ágnes, Kőszegi Ádám, Lukács Gábor, Vágusz Milán és Vámos Péter régésztechnikusoknak és geodétáknak, valamint Kiss Ernő Csaba és Udvardi Balázs restaurátoroknak mondunk köszönetet. Hálával tartozunk a szombathelyi Markuszovszky Egyetemi Oktatókórház Radiológiai Osztály – CT diagnosztikai csoportja munkatársainak önzetlen segítségükért. A kincs természettudományos feldolgozásában Bodor Elvira, Gulyás Sándor, Herbich Katalin, Kukovecz Ákos, Marton Erzsébet, Náfrádi Katalin, Páll Dávid Gergely, Persaits Gergő, Sándorné Kovács Judit, Töröcsik Tünde vettek még részt. Munkájukat, vizsgálati eredményeiket ezúton is köszönjük.

IRODALOM

- FEKETE Mária (1999): Kora vaskori kincsleletek, mint vallástörténeti források. *Specimina Nova* (Pécs), 15: 35–51.
- HEGYI Doloresz (2003): Görög vallástörténeti chrestomathia. Budapest, Osiris Kiadó
- Homérosz összes művei* (Devecseri Gábor fordítása), Iliász, Odüsszeia, Homéroszi költemények. Helikon Kiadó, Budapest, 1960
- ILON Gábor – SÜMEGI Pál – NÁFRÁDI Katalin – TÖRÖCSIK Tünde (2011): Temetkezési időpont meghatározása a zanati urnamezős korú temetőben pollenanalitikai módszerrel. In: Kvassay J. (Szerk.): *Szombathely–Zanat késő urnamezős korú temetője és a lelőhely más ős- és középkori emlékei. Természettudományos vizsgálatokkal kiegészített anyagközlés.* Kulturális örökségvédelmi kismonográfiák, VIA 2. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum – Nemzeti Örökségvédelmi Központ, 280–285.
- JEREM, Erzsébet – POROSZLAI, Ildikó (Eds.) (1999): *Archaeology of the Bronze and Iron Age.* Budapest, Archaeolingua Kiadó
- KNOLL József (2010): *Az emberiség jövője. A társadalomteremtő agykérgi mechanizmusok elemzésére épített jövőkép.* Budapest, Semmelweis Kiadó és Multimédia Stúdió
- PALLOTTINO, Massimo (1980): *Az etruszkok.* Budapest, Gondolat Kiadó
- SZILÁGYI, János György (1989): Transdanubien und Italien im 6-5. Jh. In: Aigner-Foresti, L. (Hrsg.): *Etrusker nördlich von Etrurien.* Akten des Symposions von Wien-Schloss Neuwaldegg 2-5. Oktober 1989. Wien, Verlag der ÖAW, 219–234.

JEGYZETEK

- 1 A kutatások a szombathelyi Savaria Múzeum és az OTKA T-68343 téma támogatásával készültek. Jelen tanulmány a Természet Világa c. folyóiratban megjelent cikkünknek átdolgozott és rövidített változata.
- 2 A feltárt jelenség – melyből a kincs is származik – szintén kütszerű volt.

MLADONICZKI RÉKA

Római kori településhálózat Savaria territóriumának Vas megyei részén

Pannonia római birtokbavétele során rövidesen következett az első *colonia*, Savaria megalapítása. A városalapításra *Claudius* császár (Kr. u. 41–54) uralkodása alatt kerülhetett sor, azonban a pontos dátum nem ismert. Valószínűleg Kr. u. 46–50-re tehető. Alapításakor a város a *Colonia Claudia Savariensium* nevet kapta, azaz a savariaiak claudiusi coloniája. A városhoz tartozó földterületre (*territorium*) a *car-nuntumi legio XV Apollinaris* kiszolgált katonáit telepítették le. Ugyanis a 25 évet leszolgált veteránok nem pénzbeli „végielégítést” kaptak, hanem azonos értékű földterületet (*missio agraria*). A *colonia* alapítását követően az őslakosság feltehetően csak mint bérlő maradhatott a veteránok részére kiparcellázott területeken. A *legio XV Apollinaris* kiszolgált katonáit a Rába és a Répce közötti sík területre telepíthették le, mezőgazdasági szempontból viszonylag jó termőterületre. A veteránparcellák nagyságát pontosan nem ismerjük. A földosztás, azaz a *limitatio* során ugyanis nemcsak azonos nagyságú, hanem hasonló értékű birtokok kialakítására is törekedtek. Nem kerültek felosztásra a mezőgazdasági művelésre alkalmatlan vagy értéktelenebb területek. A veteránok letelepedését (birtokait) jelzik az újonnan érkező telepesek sírkövei (Dozmat, Ondód, Acsád, Salköveskút, Tanakajd, Gór). A feliratok alapján a territórium első lakói közül többet név szerint is ismerünk, mint *Lucius Naevius Rufus*t, aki Milánóban született, *Marcus Auerlius Romanus*t, aki Antiochiából származott és a *legio X Gemina* veteránja volt, továbbá *Sextus Uttiedius Celert* és *Publius Maecius Sabinus*t.

A városalapítást követően a római földmérők (*gromatici, agrimensores*) felmérték és felosztották a *colonia* területét, amely egy egységes derékszögű, négyzethálós rendszert alkotott. A felosztás alapegysége a *centuria* volt, amely egy kb. 709,5 x 709,5 m (azaz 2400 x 2400 római láb) oldalhosszúságú négyzet alakú területet jelölt. Savaria azon szerencsés város Pannoniában, ahol a *centuriatio*s hálózatot rekonstruálni lehet. Az utóbbi évek feltárásai alapján nemcsak a jól kiépített főút-vonalakat sikerült azonosítani, hanem kisebb, gyengébb kivitelezésű mellékutak nyomvonalai is napvilágra kerültek. Az ásatási eredmények alapján térinformatikai módszerekkel sikerült a savariai *centuriatio* tájolására egy olyan elméleti modellt felállítani, amelynek segítségével sokkal egyszerűbben lehet új lelőhelyeket azonosítani pl. a célzott terepbejárással, avagy a régészeti célú légifotózással.

Savaria territórium a viszonylag jól meghatározható. A territórium keleti fele Magyarország területére esik, a nyugati rész Ausztriához tartozik. Ma azonban a pontos keleti és nyugati határa még vitatott. Mivel nyugat felé több városi település nem volt a provinciában, így Savaria nyugati határa egyben a tartomány határa is, amely feltehetően az É–D i irányú Lafnitz (Lapincs) patak. A *coloniához* tartozó földterület keleti határa bizonytalan, valószínűleg a Rába jobb partján fekvő területekre is kiterjedhetett. De hogy meddig, ezt ma még nem tudjuk hitelt érdemlően bizonyítani. Északi és déli határa pontosan megadható, amelyet Scarbantia (ma Sopron) és Salla (ma Zalalövő) territóriumhatára jelöl ki. Észak felé a territórium a Répcéig terjedhetett, délen pedig a Rába folyó lehetett a határ.

A *colonia* és a *territorium* lakosságáról a fennmaradt feliratok alapján alkothattunk képet. A terület egykori lakói a fontosabb állami és magánesemények alkalmazásával köbe véssett feliratokat készítettek. A sírkövekről nemcsak az elhunyt nevééről értesülhetünk, hanem sok esetben származásáról, foglalkozásáról, tisztáseiről, életkoráról és családtagjairól is. A fennmaradt feliratok alapján a territórium egy részén egykor Italiából származó veteránok kaptak földet, de a telepesek közt találhatók italikus kereskedők és felszabadított rabszolgák, akik ipari tevékenységet is végeztek. A kelta eredetű neveket tartalmazó feliratok alapján a boi őslakosság a *centuriatiót* követően a város közvetlen környékéről kiszorult; birtokosként valószínűleg csak a territórium határainál, mezőgazdasági művelésre kevésbé alkalmas területeken maradhatott meg. Erre utalnak a Répceszentgyörgyön és a ma Ausztriában található településeken (Neumarkton, Raxon, Oberkohlstättenben) előkerült feliratok. Ezeknek a feliratoknak a körzetéből nem ismerünk villát vagy más római jellegű települést, ugyanakkor a noricum-pannoniai határterületek alsó harmadában nagy számban találhatók halomsírok. Magában a városban, Savariában, illetve annak környékén az őslakosság nem mutatható ki a feliratos emléktanyag alapján, ami annak köszönhető, hogy az italikus telepesekkel szemben háttérbe szorultak. Eddig mindössze egyetlen olyan feliratot ismerünk, amely alapján egy kelta nevű bennszülött is fontosabb szerepet tölthetett be, Atta Bataio fiát, aki *negotiator*, azaz kereskedő volt.

Tóth Endre kutatásai alapján a Dunántúl és Vas megye római kori úthálózatát viszonylag jól ismerjük. A katonai és civil (közlekedési, kereskedelmi és hírközlési) forgalom céljára egyaránt alkalmas utakon a római korban is útikönyvek, térképek segítettek az utazót. Az útikönyvek közül az *Itinerarium Antonini*, az *Itinerarium Burdigalense* és az *Itinerarium Hierosolitanum*, a térképek közül pedig a *Tabula Peutingeriana* őrződött meg az utókor számára.

Az *Itinerarium Antonini*t a 3. század végén állították össze, útvonalanként csoportosítva sorolja fel az útállomások és a települések közti távolságot. Először a több tartományon keresztülvezető, távolsági utakat írja le, majd a tartományi főutakat. A kisebb mellékutakról nem tesz említést, ugyanis azok a birodalmi adminisztráció szempontjából nem voltak fontosak. Az *Itinerarium Antonini* hét középkori másol-

latban maradt fenn: a legrégebbit a 7. században a legújabbat a 12. században készítették.

A *Tabula Peutingeriana* egy hosszú térképcsík. A *Tabula* kevesebb utat tüntet fel: Pannoniában az Italiából Carnuntumba vezető utat, az abból Poetovióban elágazó, Dráva és Száva között kelet felé vezető utat, valamint a limes táborait összekötő főutakat és az utak mentén található útállomásokat. Az utak a Rómát jelképező ülő nőalakból indulnak ki tizenkét irányba. Maga a *Tabula* korábbi császárkori források alapján készült, de II. Theodosius császár uralkodása idején, 435 körül még javítottak rajta. A *Tabula* kézírata egy 12–13. századi másolatban maradt fenn, amelyet ma a bécsi Nemzeti Könyvtárban őriznek. A tekercsről 1825-ben készült egy méretarányos másolatot, amely a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában található.

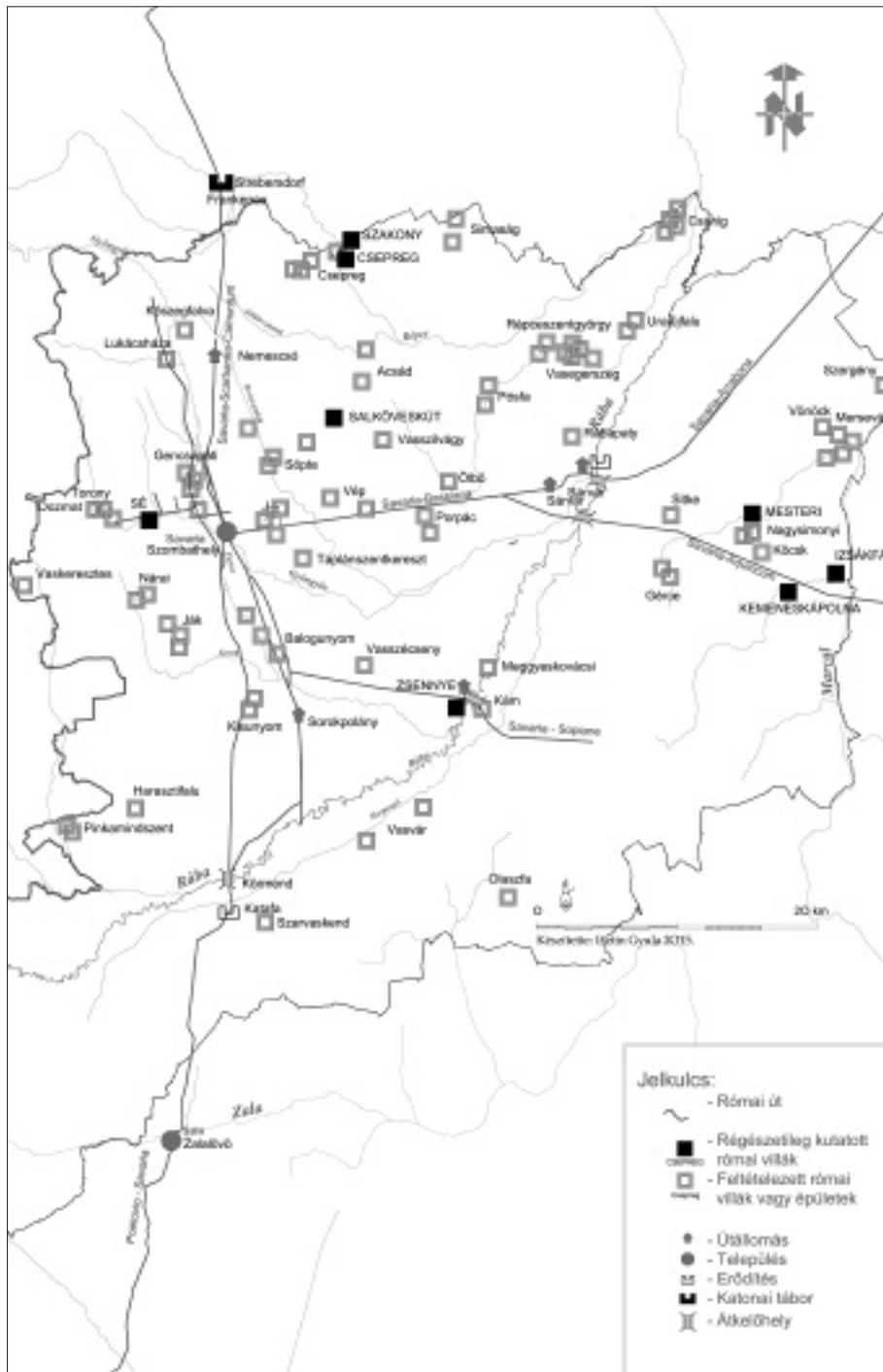
A territórium és egyben a város, Savaria fő tengelyét is az észak–déli irányú Borostyánkő út képezi, amely meghatározó szerepet játszott a terület gazdasági életében (1. ábra). Az út Aquileiától, Emonán (ma Ljubljana), Celeián (ma Celje), Poetovión (ma Ptuj), keresztül, Sallán, Savarián, Scarbantián át vezetett Carnuntumba (ma Petronell és Bad Deutsch-Altenburg települések mellett), ahol átlépve a Dunán folytatta útját észak felé egészen a Balti tengerig. A Borostyánkő út volt az első út Pannoniában – és Savaria territóriumán is természetesen –, amelyet már bizonyos szinten Tiberius császár uralkodása idején kiépítettek. Az út ekkor még a főként katonai jellegű településeket kapcsolta össze, funkcióját ezért elsődlegesen stratégiai jellegűnek tekinthetjük. Savaria territóriumára dél felől érkezett, a Rába folyón való átkeléssel. Az út a Rábát átlépve nyílegyenesen tart Magyarszeccsöd, Egyházashollós, Sorokpolány irányába, ahol a nyomvonal a mai 86. sz. főút alatt fut tovább. A *coloniát* dél felől a mai Rumi útnál éri el, annak nyugati házsora alatt fut. Az Iseum előtt a nyomvonala kiszélesedik, majd elér a déli városkapuhoz. A városfalon belépve 16°-os szögben megtörve nyugat felé halad egyenesen tovább. A Borostyánkő útnak Savariánál létezik egy várost elkerülő szakasza, amely már jóval a település lakott része előtt leágazott a főágról, majd a Savarias „folyó” (azaz a mai Perint-patak) és a nyugati városfal között haladt tovább észak felé, érintve a Romkertben található útelágazást. A Borostyánkő út Savariát elhagyva enyhén északnyugat felé fordul, majd Gencsapátitól északra északi irányban fut Gyöngyösfalu, Lukácsháza, Nemescsó és Horvátzsidány települések mellett. 2009–2010-ben az Osztrák Régészeti Intézet munkatársai végeztek geofizikai méréseket Tóth Endre és Cserményi Vajk által már kutatott, Nemescsónál található útállomás környékén, amelyek alapján az útállomástól délre 70 m-re a Borostyánkő út kettéágazott és a két nyomvonal több száz méteren át egymás mellett párhuzamosan haladt. Horvátzsidány után az út egyenest a Répce folyónak tartott, ahol átlépve a határt Frankenaun át Strebersdorf mellett vezetett Scarbantia felé. Terepbejárásokkal sikerült lokalizálni a Borostyánkő útnak a Gyöngyös paraktól nyugatra futó másik ágát, amely a Gyöngyös-völgyében található villákat és településeket kötötte össze (Szombathely, Gencsapáti, Perenye, Lukácsháza, Kőszegdoroszló, Kőszegfalva).

A római korban a közlekedési táblák funkcióját az utak mentén állított mérőföldkövek látták el. A római mérőföldkövek egy négyszögletes talapzaton álló henger alakú, felső részén vésett felirattal ellátott kövek, amelyek a települések egymástól való távolságáról tájékoztatták az utazót. Egy ilyen mérőföldkő került elő Szombathely belvárosában, amely valószínűleg a Borostyánkő út mentén állhatott. Ez a mérőföldkő azért különleges, mert nem Savariának a szomszédos városoktól mért távolságát mutatta, hanem a Rómától mért távolság, azaz 675 mérőföld = 1000,01 km szerepel rajta.

A *coloniából* kelet felé kivezető út a város keleti kapujától indulva egyenesen vezetett a Szent Márton-templom déli oldalának irányába. A mai városból kiérve a római út végig szántóföldeken halad, így vonalát szétszántott, de így is jól látható kavicscsík jelzi. A római út Sárvár térségéig nyílegyenesen fut, majd nyomvonala többször megtörik. A Rábát Sárvár–Végh malomtól északra éri el, ahol egy útálló-más található, majd Bassianán, Mursellán (ma Mórighida-Kisárpás) keresztül ér el Brigetióba (ma Szöny). A Savaria–Aquincum (ma Óbuda) út nyomvonala Sárvár térségéig megegyezik a Savaria–Brigetio út vonalával. Az elágazás Sárvár előtt található, valószínűleg ott, ahol a Savaria–Arrabona (ma Győr) út keresztezi a mai Vát–Sárvár 88 sz. főutat. Az északi ág, Sárvártól északra a Végh malom irányába tart, még a déli ág egy ideig a 88. sz. főút alatt halad Sárváron át, majd az északi átkelőtől 3,5 km-re délre lépi át a Rába folyót. A hidat mederbe levert facölöpök tartották, amelynek közeit bazaltkövekkel erősítették meg. A híd két pillére ma is megvan a mederben.

Savaria territóriumán futó harmadik főútvonal a Savaria–Sopianae (ma Pécs) út. Az útvonal Savariából kiinduló szakasza megegyezik a Borostyánkő út vonalával, arról Savariától délre, 12–13 km-re, a Sorok-pataktól északra lehetett letérni a Sopianaeba vezető útra. Ettől a ponttól K-DK-i irányban, egyenest a Rábához vezetett az út, majd a Rumnál található útálló-más érintésével Kám felé, DK-i irányba kanyarodott.

Savaria territóriumán található kisebb utak nyomvonala már nem ennyire egyértelmű, mivel ezek azonosításához sem a *Tabula Peutingeriana*, sem az *Itinerarium Antonini* nem nyújt segítséget. Ezek a kisebb helyi utak a domborzati és vízrajzi viszonyokat kihasználva a villákat és *vicus*okat kötötték össze és sok esetben illeszkednek a *centuriatiós* hálózathoz. Nyomvonalaik jobbára csak feltárások során ismerhetők meg pontosan illetve néhány útnál megfigyelhető, hogy később a középkorban is használják. Ilyen mellékutakat tárt fel Ilon Gábor és Farkas Csilla a Szombathely és Zanat közötti területen. Az ásatások során két K–Ny irányú út és rájuk merőleges két É–D irányú út szakaszát sikerült megismerni. Az ilyen *via rustica* feltárás nélküli azonosítása igen nehéz, ugyanis az úttest nem rendelkezett szilárd (habarcsos kavics) burkolattal, csak egy sima földúttesttel és két oldalán árokkal. A K–Ny irányú utak párhuzamosan futottak a Savaria–Bassiana–Arrabona illetve Aquincum úttal, a délebbi mellékút attól pontosan egy római mérőföldre (1478 méterre) északra haladt. Az útkereszteződéstől északról érkező út pedig a

Borostyánkő úttól keletre fekvő villákat kötötte be a Savaria – Bassiana útra. Ezzel a főúttal párhuzamos K–Ny-i mellékutat tárt fel Dobozi Ágnes Vép határában és Ilon Gábor Nemesbódnél. A mellékutak környékéről több villát és olykor temetőjüket (pl. Zanat, Nemesbőd) is ismerjük, amelyeket e mellékutak kötöttek össze a Bassianába tartó főútvonallal. Ugyancsak mellékutak rendszerét sikerült megfigyelnie Ilon Gábornak Szombathely északnyugati részén, Olad városrészén a Szelkerék lakóparkban és Torony határában, az Arany-patak teraszára tervezett lakópark területén. K–Ny irányú mellékút került elő a lukácsházi árvízcsúcs csökkentő tározó területén Horváth Ciprián feltárásán, amely a Borostyánkő út Gyöngyös-völgyi szakaszába csatlakozik.

A római kori utazók az utazás viszonyosságait meghatározott távolságokban (15–25 km) épített út menti állomásokon (*stationes*) pihenhették ki. Miért éppen ilyen távolságokban építettek a rómaiak útállomásokat? Azért, mert nagyjából ilyen távolságokra tudott eljutni egy árukkal megrakott ökrös szekér, amely napi 8–10 római mérföldet, azaz 12–14 km-t tudott megtenni. Gyalogosan nagyjából 20–25 mérföldet, azaz 30–37 km-t lehetett egy nap alatt legyalogolni. Manapság is változatos kifejezésekkel különböztetjük meg az eltérő osztályú szállodákat, éttermeket, kocsákat, falatozókat, büféket, így az antik források alapján ezeknek az útállomásoknak is felszereltségükből kifolyólag különböző típusai léteztek. A *taberna* egy egyszerű fából készült bódét jelentett istállókkal. Igényesebb épületet jelölt a rangosabb utazók számára a *praetorium*; a *hospitum* pedig egyértelműen szálláshelyet is biztosított. Még a kevésbé tehetősebb, szegényebb utazók, a kocsisok, hajcsárok pihenő- és szálláshelye a *stabulum* volt, addig a *deversorium* egy közép és felső kategóriájú út menti fogadót jelölt a civil utazók számára. A 4. században új kifejezések jelennek meg az út menti állomásokra: a *mansio* és a *mutatio*. A *mansio* egy olyan épületegyüttes volt, amely szállást is kínált az utazóknak és rendelkezett fogadó résszel, ahol meleg ételt és italt vehetett magához a fáradt utazó, továbbá rendelkezett raktárépületekkel és istállókkal az utazáshoz használt háta- és igásállatok elhelyezésére. A *mutatio* egy alacsonyabb rendű állomást jelölt, amely főként arra szolgált, hogy az utazók lovat váltsanak, és némi ételt-italt vegyenek maguknak a rövid pihenő alatt. Ezeket az útállomásokat lóváltásként térítésmentesen csak a császári postaszolgálat tagjai használhatták. Kivételt képezett egy-egy igen magas rangú római előkelőség, aki évi egy-két alkalommal, császári engedéllyel, magán célra igénybe vehette a lóváltás lehetőségét. A Savaria territóriumán található út menti állomásokat Cserményi Vajk és Tóth Endre kutatásainak köszönhetően viszonylag jól ismerjük, különösképp igaz ez a Borostyánkő út mentén. Ugyanis, a Borostyánkő út nyomvonalának felderítése céljából számos terepbejárást, az utóbbi években pedig geofizikai felméréseket is folytattak. A Borostyánkő út mentén útállomásokat Savariától 12,6 km-re (azaz 8,5 római mérföldre) délre Sorokpolánynál, északra pedig Nemescsónál ismerünk. Az útállomások nemcsak azonos távolságban épültek Savariától, hanem méretük és alaprajzuk is szinte megegyezik. Alaprajzuk szimmetrikus, a bejárat mindkét oldalán két-két kisebb, nagyjából négyzet alakú

helyiség található. Az útállomások legnagyobb egységét egy központi udvar képezte, amelynek közepén négy faoszlop alapozását lehetett megfigyelni, így ez az egység részben fedett lehetett. Az ásatások során a leletanyag túlnyomó többségét a szürke házikerámia, az egyszerű konyhai áru (tálak, tányérok, poharak, korsók, fazekak) teszi ki, amely tükrözi az állomások egyik fő rendeltetését: az utazók meleg étellel való ellátását. A feltárások csak kevés díszkerámiát hoztak felszínre, és a fémanyag (érmek, fibulák, tükrök és egyéb fém használati cikkek) is elég szegényes. A leletanyag alapján a Savariához közeli két útállomást valószínűleg a 2. század közepén emelhették, viszont 260/270 táján felhagyhatták. Feltehetően a *colonia magistratusa*, amelynek feladata lehetett az útállomások fenntartása, anyagi erőforrások hiányában nem tudta biztosítani üzemeltetésüket. Útállomásokat ismerünk még Savariából kelet felé vezető Savaria–Arrabona út szakaszán Sárvár térségében. Az egyik útállomás a Végh malom lelőhelyen a Rába nyugati oldalán található, ahol a Gyöngyös patak a Rábába torkollik. Az útállomást Gabler Dénes tárta fel, a régészeti kutatások több éven keresztül folytak. Az útállomás egy stratégiailag fontos átkelőhelynél épült egy korábbi falusi jellegű település épületei felett, az 1. század végén – 2. század elején. Még a Végh malomnál létesített útállomás esetében a hely stratégiai fontossága játszott szerepet az útállomás építésénél, addig a nemescsói és a sorokpolányi útállomás esetében pedig inkább az egymástól egyenlő távolságban kialakított, tervezett pihenőhely kialakítása. Közös azonban az útállomások felhagyási ideje: ugyanis a Sárvár Végh malomnál feltárt útállomás is 260/270 táján pusztul el végleg. Ez az útállomás is kő alapokkal és vályog felmenő fallal rendelkezett és itt is megtalálható a négy köpilléres udvar, ugyanúgy, mint a többi útállomásnál. Így pl. Kiss Péter által ugyancsak Sárvár határában, a 88. sz. főút elkerülő szakaszán feltárt *praetorium*nál. Útállomás épülete került elő Rum községtől északra lévő rábai átkelőhelynél a Savaria–Valcum (ma Fenékpusztá) (Savaria–Sopianae) út mentén. Ez az épület alaprajzilag különbözik a fent leírt állomásoktól: mindössze 12 x 15 m alapterületű, középfolyosós, többhelyiséges épület. Ez az állomás a rábai átkelőhely őrzésének feladatát láthatta el, ugyanúgy, mint a Katafánál (*Ad Arrabonem*) emelt őrállomás, amely a Borostyánkő út forgalmát ellenőrizte a Rábán való átkelésnél, mielőtt dél felől Savaria territóriumára érkezett. Az utóbbi feltárások szintén Cserményi Vajk és Tóth Endre nevéhez köthetők.

Az előkelőbb római lakosság a városokon kívül villákban, a kevésbé tehetősebb, egyszerűbb emberek pedig kisebb-nagyobb falusi jellegű településeken (*vici*) éltek. A vidéki életről, a villagazdaságok szerepéről, a földművelés és az állattenyésztés módjáról számos ókori író művéből értesülhetünk. Ezek közül a legfontosabbak Marcus Portius Cato: *A földművelésről (De Agri Cultura)*, Lucius Iunius Moderatus Columella: *A mezőgazdaságról (Rei rusticae libri XII)* és Marcus Terentius Varro: *A mezőgazdaságról három könyvben (Rerum rusticarum libri tres)* írt tanulmányai. A római kori villa a jelenkori jelentésétől eltérően, nem építészeti kategória, hanem gazdasági szempontból megjelölt épületegyüttes. Sosem egyetlen épületből áll, hanem magába foglalja egy mezőgazdasági egység üzemeltetéséhez szükséges gaz-

dasági és lakóépületek együttesét: a különböző gazdasági egységek épületeit, a birtokon dolgozók lakóházait és a tulajdonos városi kényelemmel ellátott rezidenciáját. Ennek megfelelően a villagazdaságon belül megkülönböztetünk egy gazdasági részt – amelyhez hozzá tartoznak a dolgozók szálláshelyei – (*villa rustica*) és a tulajdonos olykor kiemelt luxussal rendelkező (padlófűtéssel és fürdővel felszerelt, mozaikpadlóval és falfestményekkel díszített) lakóházát (*villa urbana*). *Columella* a két kategórián kívül még megnevez egy harmadikat is: a termények raktározására szolgáló részeket (*villa fructuaria*). Az antik szerzőktől azt is megtudjuk, hogy eredetileg a gazdasági funkciót tartották fontosabbnak, a *villa urbanát* pedig mindenki saját anyagi lehetőségeinek mérten építette fel. A villákhoz szorosan hozzá tartozott a földbirtok, azaz a *fundus*. Méghozzá olyan mértékben, hogy *fundus*nak akkor neveztek egy földterületet, ha azon villa állt. Ilyen birtoktesteket kaptak azok a leszerelt katonák, akiket Savaria territóriumára telepítettek le, a *colonia* alapítást követően. A villák sűrűsége eltérő, amelyet nagyban befolyásol azok földrajzi helyzete (városokhoz, főbb utakhoz való közelsége), a felparcellázott földterület minősége, ezáltal nagysága, és természetesen a tudományos kutatottság foka. Savaria territóriumának Vas megyei részén közel 80 villát vagy épületet feltételezünk.

Az 1960-as évekig csak néhány villagazdaságról tudtunk. A villák számának ugrásszerű növekedése elsősorban a '70-80-as években kezdődött talajjavítási munkálatokkal, valamint a mélyszántással függ össze, amelyből kifolyólag számos terepbejárást végeztek a Savaria Múzeum munkatársai. Ezzel párhuzamosan nem kevés villa azonosítása kapcsolódik a római utak felderítéséhez. A villa illetve más jellegű települések megkülönböztetése ásátások híján nem könnyű feladat. Ugyanakkor a korai, 1. századi, valószínűleg fából épült villák sokszor még a feltárások során is nehezen figyelhetők meg. Savaria territóriumán a villagazdaságok döntő többsége terepbejárások által lett azonosítva a felszínen talált nagy mennyiségű csatári kő, tegula töredékek illetve falfestmény, mozaik, kerámia és fémleletek alapján. Teljes felületű feltárás eddig egy villában sem történt. Leletmentő ásatásból ismerjük a zsenneyi, a csepreg-szentkirályi, a szakonyi, az izsákfai és a salköveskúti villagazdaságot. Egy középkori temető illetve egy késő neolitikus telep feltárásakor kerültek elő római villák alapfalai Mesteriben illetve Sében (2. ábra).

Ezek között kiemelkedő luxussal, reprezentatív belső dekorációval eddig csak a Buócz Terézia által feltárt zsenneyi épület rendelkezik, amely a Savariából Sopianae-ba tartó útvonal mentén épült. A villának csak egy kis részletét lehetett kutatóárkokkal feltárni. Az egyik helyiségben 20 négyzetméter alapterületű mozaikpadló-részlet került elő, a másikban pedig rombusz alakú padlótegőlából épített padozat. A villa közelében előkerült néhány sír is, ugyanis a római villák lakói a gazdaság területén temették el halottaikat, így minden családnak külön temetője volt, amelyeket századokon keresztül használtak.

A csepreg-szentkirályi villagazdaság egyik épületének részlete leletmentés közben került elő. A falakból a villa alaprajzát nem lehet meghatározni, az azonban biztos, hogy a villa több periódusú és a 2. és az 5. század között volt használatban.

Több villát is ismerünk a Ság hegy környékéről. Ezek létalapját a korszakban már bizonyosan művelt Ság hegyi szőlők jelentették. Ezek közül háromban folyt némi kutatás. Mesteri–Intaháza lelőhelyen a római villa épülete felett a középkorban temető létesült. A villából mindössze néhány helyiséget – ezek között padlófűtéses is van – sikerült feltárni, ugyanis a középkori temetőn kívül a villa területén ma is használatban lévő temető van. A Kemeneskápolna határában folytatott terepbejárás során a szokásos leletek mellett falfestmény töredékek és mozaikkockák is kerültek elő a villa területéről. A lelőhelyen hét vakolat- és épülettörmelékes, tegulás folt különíthető el, amelyek az egykori épületek helyeit sejtetik. Az Izsákfától K-re található villában Buócz Terézia végzett kisebb ásatást. A villa falai rossz állapotúak voltak, sok helyen már csak a kiszedett fal maradványai kerültek elő. Többé-kevésbé feltárták a szakony–békástói villát, amelynek előzménye a 2. század közepéig nyúlik vissza. A villa azonban 4. századi, azon belül is inkább a század második felére keltezhető. A salkövesküti villagazdaság épületét az erózió és a földművelés jelentősen megrongálta és az épület egykori járószintjei szinte maradéktalanul megsemmisültek. A leletmentés során egy kisméretű padlófűtéses fürdőhelyiséget tárt fel Sosztarits Ottó. A villa udvarát egykor cölöpökből álló kerítés kerítette. Valószínűleg római villák gazdasági részei (alapárkok, gabonatarolók építmények, gazdasági épületek, cölöplyukak, kemence, kutak) kerültek elő Sosztarits Ottó illetve Farkas Csilla ásatásán, Szombathelytől keletre. Savaria territóriumán található többi villagazdaságot terepbejárások alapján feltételezzük. Így azok pontosabb meghatározása (pl. nagysága, épületei, működési időszaka) nem lehetséges.

Hasonló a helyzet a különböző típusú kisebb-nagyobb falusi jellegű telepekkel, amelyeket még kevésbé ismerünk, mert lokalizálásuk jobbra csak felszíni nyomok alapján történt. A terepbejárások során száznál is több olyan felszíni telepnyomot sikerült megfigyelni, amelynek helyét római leletek jelzik a szántóföldeken, azonban ezek egyikén sem történt még kisebb felületű régészeti kutatás sem. A korai falusi telepek jellemző háztípusa az enyhén földbemélyített, négyszögletes alaprajzú, lekerekített sarkú gödörlakás, amelynek tetőzetét két, a gödörlakás hosszabbik tengelyébe állított ágasfákra szerelt szelemengerenda tartotta. Belső osztófaluk ritkán van, ahogy tűzhely sem mindig található bennük. A Római Birodalom nyugati provinciáiban a gödörházakat inkább a földfelszíni lakóépületek mellék- és gazdasági épületeként interpretálják, a keleti provinciákban egyértelmű, hogy a gödörlakások jelentős hányada lakófunkcióval is rendelkezik. Nagyobb kiterjedésű falusi jellegű telepeket tártak fel Győr-Moson-Sopron megyében Ménfőcsanakon és Aquincum territóriumán (Érd, Budaörs, Páty). Ilyen gödörházat ismerünk az utóbbi évek feltárásaiból Vas megyéből Pósfáról és Sárvárról. Egy kora római telep kisebb részletét tártak fel Szombathely–Olád városrésztől északra, ahol egy könnyűszerkezetes lakóház, és hozzá tartozó műhely és gödrök kerültek elő. A leletanyagban a helyi készítésű kerámiák mellett szép számban képviseltetik magukat az import tárgyak, mint a *terra sigillaták*, az észak-italiai vékonyfalú poharak és még egy bordás falú üvegtál (*Rippenschale*) töredéke is előkerült a feltárás során. Szombathelyen a

Minerva lakópark területén végzett ásatások során pedig egy késő római oszlopszerkezetes-alapárkos ház került elő. Kora római birtokot tártak fel Nemesböd határában az M86-os főút megelőző feltárásán, ahol villagazdasághoz vagy telephez (vagy tanyához) tartozó cölöpszerkezetes tárolókat azonosítottak. De jelentősebb településekkel kell számolni Balogunyom, Kisunyom, Nemesböd és Vép környékén. A 2. század végétől a telepeken is teret hódít a római életforma, megfigyelhető a kő vagy kőalapozású házak megjelenése. Sajnos Savaria territóriumának Vas megyei részéről nem ismerünk ilyet, amely elsősorban a kutatás hiányával magyarázható. Ugyanis előfordulhat, hogy a terepbejárások során a felszínen található csatári kő törmelékek alapján villagazdaságként interpretált épület valójában egy *vicus*hoz tartozik. Ezek pontosítása a jövőbeni kutatásának feladata. A nem villa jellegű falusi települések ugyan mindenhol megtalálhatók, még Savaria közvetlen környékén is, mégis gyakrabban figyelhetők meg a territórium peremvidékén, ott ahol a villák száma kevesebb (Horvátzsidány, Pinkafeld, Dobersdorf, Lutzmannsburg, Wörterberg, Mitterpullendorf, Neckenmarkt). Talán nem véletlen, hogy a késő kelta kerámia római leletekkel való együttes előfordulása szinte ugyanezek a területeken figyelhető meg (Unterwart, Wörterberg). Feltételezhető, hogy a római foglалás előtti birtokviszonyok, a bennszülött faluközösségek inkább itt maradhattak fenn egy ideig a római korban is. A Pinkától nyugatra villa eddig nem került elő, ugyanakkor egyedül Pinkafeld határából 150 halomsírt ismerünk, ezen a villák szempontjából fehér foltnak tekinthető területen. Ezek a halomsírok valószínűleg a bennszülöttek előkelő rétegével hozhatók kapcsolatba. Ugyanakkor azokon a területeken, ahol a villák gyakoriak, alig található halomsír.

Britanniai párhuzamok alapján korai, fából készült villát nem ismerünk Vas megye területéről, amely betudható a teljes felületű feltárások hiányának, a szárazabb környezeti adottságoknak illetve annak, hogy a jó földrajzi adottsággal rendelkező villákat – a *colonia* közelében és a Borostyánkő út mentén – gyorsan átépíthették. Savaria territóriumáról számos 1. századi sírfeliratot ismerünk, amelyek viszont korai villákat sejtetnek. A nem csupán felszíni nyomokból ismert (régészetileg kutatott) villagazdaságok az ásatáson előkerült leletanyag alapján a 2–3. században éltek virágkorukat, de a villák nagy részében megtalálható a 4. századi fennállásra utaló késő római leletanyag is. Nem úgy, mint az útállomásoknál, amelyeket kivétel nélkül 260/270 táján felhagytak. Kimondottan 4. századi villagazdaság került elő Szakonyban, amely méretéből kifolyólag egy középbirtok lehetett. Míután egyetlen villában sem volt nagy felületű feltárás, így a villák közül csak a szakonyi épület használati idejét lehet pontosan meghatározni. Azonban a rendelkezésre álló adatok alapján, arra a kérdésre, hogy hogyan változtak a *centuriatio* során kialakult birtokviszonyok a századok során és megfigyelhető-e birtokkoncentráció a késő római időszakban, nem lehet pontos választ adni. Noha, annyi bizonyos, hogy Pornóapátián előkerült egy sírfelirat, amely szerint a 4. században Savaria territóriumán jelentős császári birtok (*saltus*) is létezhetett.

A TÉMA VÁLOGATOTT IRODALMA

- BÍRÓ Szilvia (2005): Római villához tartozó temető Szombathely-Zanat határából. *Savaria*, 29: 53–72.
- BÖDÖCS András (2014): Földmérők Savariában. Javaslat a savariai *centuriatio* újabb elméleti modelljére. In: Balázs Péter (Szerk.): *Firkák* III. Fialat Római Koros Kutatók III. konferenciakötete. Szombathely, 361–372.
- BUDAI BALOGH, Tibor (2009): Pannonische Grubenhäuser. Abriss der römischen Geschichte der eingetiften Wohnhäuser. In: Bíró Szilvia (Szerk.): *Ex officina... Studia in honorem Dénes Gabler*. Győr, 77–110.
- BUÓCZ Terézia (2006): Római kori villa Zsenyén. *Savaria*, 30: 47–92.
- CSAPLÁROS, Andrea – MLADONICZKI, Réka – SOSZTARITS, Ottó (2010): Ein topographischer Überblick der Bernsteinstraße zwischen Salla und Scarbantia. *Ikarus*, 6: 111–131.
- CSERMÉNYI, Vajk – TÓTH, Endre (1979–80): Eine römische Straßenstation und die Straßenstrecke zwischen Salla und Arrabona. *Savaria*, 13–14: 171–203.
- GABLER, Dénes (1971): Römerzeitliche Villa in Szakony–Békástó. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* (Budapest) 2: 57–86.
- GABLER, Dénes (1991): Römische Straßenstation in der Gemarkung von Sárvár. *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, 39–84.
- GABLER, Dénes (1994): Die ländliche Besiedlung Oberpannoniens. In: Bender, Helmut – Wolff, Hartmut (Hrsg.): *Ländliche Besiedlung und Landwirtschaft in der Rhein – Donau Provinzen des römischen Reiches. Passauer Universitätschriften zur Archäologie*, 2: 377–419.
- GROH, Stefan – SEDLMAYER, Helga – ZALKA, Csenge Virág (2013): *Die Straßenstationen von Nemescső und Sorokpolány an der Bernsteinstraße (Pannonien, Ungarn)*. Wien.
- ILON Gábor (2000): Egy valódi „via rustica” Savaria területén. *Savaria*, 25/3: 69–82.
- ILON Gábor (2006): A velemi Szent Vid környékének településtörténeti rekonstrukciója a régészeti leletek tükrében. *Savaria*, 30: 107–143.
- ILON, Gábor (Dir.) (2015): *The Early and Late Roman Rural Cemetery at Nemesbőd (Vas County, Hungary)*. Oxford.
- KISS, Péter – SOSZTARITS, Ottó (1996): Ein besonderer Meilenstein aus Savaria. *Savaria*, 23/3: 101–113.
- MÁTYÁS Szilvia (2006): Egy kora római település Savaria területéről. *Savaria*, 30: 159–197.
- MÓCSY András (1965): Savaria utcarendszerének rekonstrukciója. *Archaeológiai Értesítő*, 92: 32–35.
- NÉGYESI Lajos (1997): A Borostyánkő út kettős vonalvezetése. *Lapok Szombathely történetéből*. 51. szám, Panniculus Ser. C. No. 69.
- SIMON Bence (2014): Nemesbőd–Irtásdűlő: Egy kora római birtok Savaria területén? In: Balázs Péter (Szerk.): *Firkák* III. Fialat Római Koros Kutatók III. konferenciakötete. Szombathely, 327–342.
- SZABÓ Miklós – BORHY László (2015): *Magyarország története az ókorban: Kelták és rómaiak*. Budapest.
- TÓTH Endre (1977): A Savaria–Bassiana útszakasz. *Archaeológiai Értesítő*, 104: 65–75.
- TÓTH Endre: Savaria az ókorban (1998). In: Kiss Gábor – Tóth Endre – Zágórhidi Czigány Balázs: *Savaria – Szombathely története a város alapításától 1526-ig*. Szombathely, 8–67.
- TÓTH Endre (2006): *Itineraria Pannonica. Római utak a Dunántúlon*. Budapest.
- TÓTH Endre (2011): Lapidarium Savariense. Savaria római feliratos kö emlékei. *Savaria* 34/2.

HORVÁTH CIPRIÁN

Kora Árpád-kori temető a szombathelyi Kisfaludy Sándor utcában

A mai belváros keleti peremén, a Kisfaludy Sándor, a Szent Márton és a Kis utcák által közrefogott területen található egy – részben még ma is feltáratlan – kora Árpád-kori temető. Első sírjai 1965 februárjában kerültek elő. Ekkor a Kisfaludy utca 72. számú telkén, a városi Ingatlankezelő Vállalat átvonulóházának építési munkálatai során az épület pincéjének helyét kiásó munkások találták meg az első sírokat. Sajnos a munkaterületükre eső kb. 10 temetkezést (*1. ábra: 1–10. sír*) azonban csaknem teljesen megsemmisítették. A tárgyi emlékek közül mindössze néhányat őriztek meg, melyek aztán szerencsés módon a Savaria Múzeumba kerültek. Noha régészeti feltárássra nem került sor, az azonban már ekkor is kétségtelenné vált, hogy itt egy kora Árpád-kori temető helyezkedik el. A lelőhely első, úgynevezett hitelesítő ásatását – vagyis annak vizsgálatát, hogy maradtak-e érintetlen vagy részben bolygatott sírok a területen – 1988 novemberében Kiss Gábor, a Savaria Múzeum régésze végezte el. Munkája eredményeként 3 temetkezést (*1. ábra: 11–13. sír*) sikerült feltárni, mely igazolta, hogy a területen a temető további sírjainak előkerülése várható. Újabb kutatásra azonban a 2000-es évek elejéig nem került sor. Ekkor a város önkormányzata által a Szent Márton u. 67–69. számú telkekre tervezett bér-lakások építését megelőzően, 2001 márciusában Ilon Gábor a temető további 14 sírját (*1. ábra: 14–27. sír*) mentette meg. Két évvel később, 2003–2004-ben a Kisfaludy Sándor u. 70. szám alatt található lakóház építése előtt Pap Ildikó Katalin további 99 temetkezést dokumentált (*1. ábra: 28–126. sír*). A sírkert máig ismert utolsó 9 sírját (*1. ábra: 127–135. sír*) ugyancsak Ilon Gábor tárta fel, 2006 áprilisában a Kis u. 1. számú ingatlanon. Ezzel a temető ismert sírjainak száma 135-re emelkedett.

A terület ma a város középpontjától kissé távolabb, egy nagyban beépített részen található, melyen azonban a X–XI. század folyamán természetesen még nem álltak épületek. A terület beépítése során a felszín egyenetlenségeit mára nagyrészt elegyengették. Emiatt ma már csak kismértékben érzékelhető az eredeti állapot, amely egy a környezetéből kissé kiemelkedő domb volt, amit megközelítőleg a mai Szent Márton utca–Zanati út vonalában egy 60–70 méter széles, vízjárta völgy határolt. 1000 évvel ezelőtti felszínét legfeljebb bizonytalan jellegű növénytakaró boríthatta, valamint vélhetően még megfigyelhetők lehettek egy római kori temető nyomai is. Ugyanis az antik Savaria keleti temetője itt, és vizsgált sírkertünkől Ny–

DNy-i irányban helyezkedett el (2. *ábra*). Természetesen nem a felszínen megfigyelhető római kori sírokra kell gondolni, hanem az azokra utaló kő- vagy téglatöredékekre, esetleg kisebb tárgyakra. Ezzel magyarázható, hogy a XI. században megásott sírok esetenként a felszín alatt megbúvó római kori temetkezésekre voltak rá-, vagy egyenesen beleásva, így megbolygatva vagy elpusztítva azok egy részét.

Valahol a sírkert környezetében és közelében élhettek az emberek. A temető helyének kiválasztásakor ugyanis bizonyára fontos szempont volt, hogy a közösség lakóhelyének közelében helyezkedjen el. Ugyancsak megfigyelhető gyakorlat volt a X–XI. század folyamán, hogy temetkezési helyül lehetőség szerint a környezetéből kiemelkedő kisebb magaslatokat választottak. A terület tehát mindkét említett feltételnek megfeleltethető; azonban azt, hogy hol helyezkedett el a település, legfeljebb találgathatjuk.

Az ilyen temetőekben feltárt sírok rendkívül fontos adatokkal szolgálnak az egykor élt emberek mindennapjait illetően, hiszen gyakorlatilag ez az egyetlen információforrásunk arra vonatkozóan, hogy egy ezredévvel ezelőtti őseink mindennapjai milyen rendben zajlottak. Természetesen elsőre meghökkenítő lehet, hogy egy temető alapján próbáljuk meg elképzelni a mindennapi életet, hiszen annak a korabeli települések voltak elsősorban a színterei. Noha ismereteink szerencsés módon egyre bővülnek ezekről a tanya- és faluszerű, részben földbe ásott épületekkel rendelkező élőhelyekről, azonban ez csupán a mindennapi élet egy részére enged következtetni, s alig valamit árul el viszont az öltözködéséről, a különleges alkalmakkor viselt ékszerekről vagy akár a hajviseletről. Mivel ezekről sajnos sem korabeli képi ábrázolásokkal, sem megfelelő leírásokkal nem rendelkezünk, azonban feltételezhetjük, hogy az elhunytakat életükben is használt – talán legszebb – ruházatukban, ékszereikkel, használati eszközeikkel temették el, így a földben megőrződött leletek fontos – de sajnos csupán korlátozott mértékű – információt hordoznak. Ezek rekonstruálásához így különösen fontosak a feltárás közben tett aprólékos megfigyelések, a legkisebb részleteknek is megfelelő alapossggal történő dokumentálása. A viseleti rekonstrukció mellett pedig bepillantást nyerhetünk a temetkezési szokások körébe is.

Elsőként engedjék meg, hogy röviden ismertessem a 132. számú sírt (3. *ábra*), majd ezen keresztül próbáljak bepillantást engedni a temetőt használó közösség életébe.

A téglalap alakú sírgödörbe egy 20–23 éves korában elhunyt, fiatal nőt¹ temették el, egy ugyancsak téglalap alakú deszkakoporsóban. Ruházatán kívül ékszerekészlete díszítette, melyek bronzból készült elemei szerencsés módon megmaradtak a földben eltöltött egy évezred során. Ezeket megközelítőleg olyan helyzetben figyelhették meg a feltárás során, mint ahogy azok a temetés során elhelyezkedtek, így fekvésükből jó eséllyel következtethetünk azok egykori viseleti helyzetére. A sírból az alábbi leletek kerültek elő:

1. A csontváz koponyájának jobb oldalán, a halántékcsontról alsó részénél feküdt 1 db bronzhuzalból készült, ún. S-végű karika. Méretei: 2,5x2,2 cm (3. *ábra* 1)

2. A koponya bal oldalán, alatta helyezkedett el 1 db bronzhuzalból készült, ún. S-végű karika. Méretei: 1,8x1,2 cm (3. *ábra* 2)

3. A jobb alkarcsontok középrészén volt 1 db sodrást utánzóan öntött, zárt, ún. állatfejes bronzkarperec, állatfejes részével a váz csontjai irányába mutató helyzetben. Az állatfejek nyakánál és azok érintkező részén mindkét oldalon rovátkolást utánzó díszítések láthatók. Méretei: 7,1x7 cm (3. *ábra* 3)

4. A jobb kéz egyik ujjpercén – melyet a fémtárgy korróziója zöld színű patinával borított – 1 db rombusz átmetszetű, nyitott, hegyesedő végű bronzgyűrűt figyeltek meg. Átmérője: 2,6 cm (3. *ábra* 4)

A sírt gyakorlatilag beleásták az évszázadokkal korábban ugyanide megásott 15. számú római kori temetkezésbe. A régészeten ezt a jelenséget szuperpozíciónak nevezik, utalva arra a kivételes helyzetre, mely így a kutatást végző régész elé tárul, egyértelműen megmutatva, melyik sír a korábbi. Ennek különösen az egy korszakba sorolható temetkezések esetében van nagyobb jelentősége, hiszen így értékes adatokkal szolgálhat a sírokból előkerülő tárgyak időrendjét illetően.

A fentiek alapján nézzük meg, mit tudhatunk meg az elhunyról és szűkebb környezetéről. Arról sajnos nem tartalmaz információt a sír, hogy a fiatal nő halála után mennyi idővel került sor a temetésre, s a ravatalnál, a gyász folyamán milyen cselekmények történtek. Vélhetően nem voltak előre kijelölt sírhelyek, így csak az illető halálát követően kerülhetett sor a temetőben annak kiválasztására. Az azonban feltételezhető, hogy rokonai közelsége ezt befolyásolhatta. A téglalap alakú, hossztengetyével a Ny–K-i irányhoz igazodó sírgödör megásása és a deszkalapokból ácsolt fakoporsó elkészítése néhány napot vélhetően igénybe vett, így a temetésre – az ahhoz kapcsolódó további események miatt is – csak bizonyos idő elteltével kerülhetett sor. Az elhunyt fiatal nőt valószínűleg megfelelő ruhába bújtatták, talán épp ünnepi alkalmakkor viselt öltözkédét adták rá, s természetesen nem tagadták meg tőle ékszereit sem, esetleg még ki is egészítve azokat egy-egy olyan darabbal, melyekben tükröződött a hozzátartozók gyengéd gondoskodása szeretett halottjukról. A koporsóba hanyatt fektették, s azt úgy helyezték a sírgödörbe, hogy feje annak Ny-i végébe került, vagyis arca, tekintete a felkelő nap irányába nézett. Sajnos a temetési szertartás során lezajlott cselekményekről nem árul el semmit a sír, de aligha az egykori valóságtól elrugaszkodott annak feltételezése, hogy a sírt díszíthették pl. virágokkal, valamint behantolása után jelölhették is azt valamivel. Ma sírköveket, fejfákat állítunk, egy ezredévvél ezelőtt talán valamilyen földbe szúrt jel helyettesíthette ezt.

A sírból nem került elő kifejezetten a hitvilági cselekmények körébe utalható tárgy, szemben azokkal a temetkezésekkel, melyekbe az elhunytakkal együtt döntően korabeli pénzürméket, ún. halotti obolusokat helyeztek (4. *ábra* 1). Ez már jelezte, hogy a korábbi természeti értékeken alapuló értékmérést fokozatosan felváltotta a pénz alapú csere, melynek kiindulópontja az I. István (1000–1038) trónra lépésével meginduló önálló magyar pénzverés volt. Az érmek így előbb-utóbb minden, a Magyar Királyság alattvalójának számító közösséghez eljutottak, így sírba helyezésük lehetősége adott volt. A temetőből I. István érmei mellett Orseolo Péter

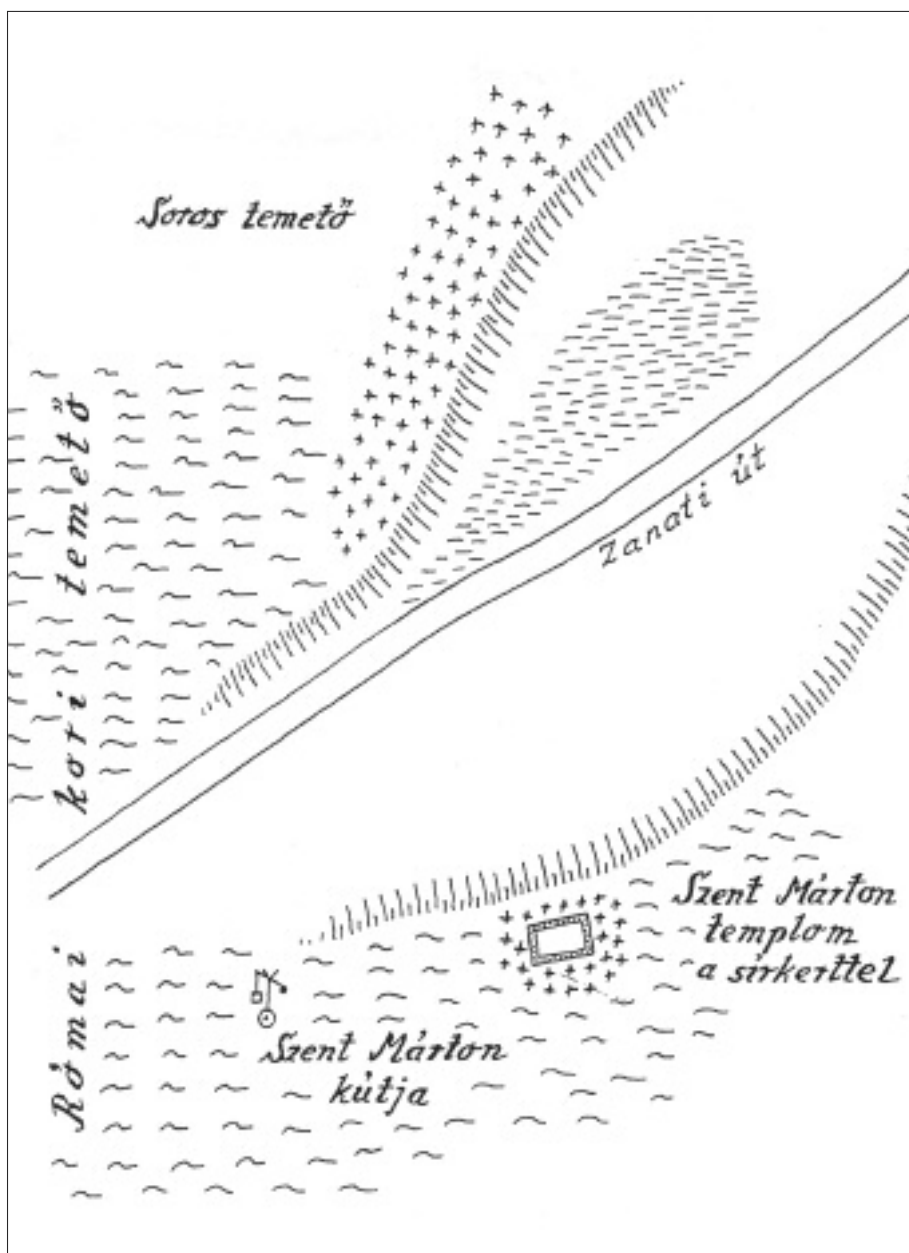
(1038–1041, 1044–1046), Aba Sámuel (1041–1044) és I. András (1046–1060) veretei kerültek még elő, a sajnos rossz állapotuk miatt meghatározhatatlan és a – bizonyára a környéken talált – római kori érmek mellett. A kora Árpád-kori érmek különös jelentőséggel bírnak a korszak kutatásában, hiszen segítségükkel egy-egy temető keltezése többé-kevésbé biztos alapokra helyezhető. Arra ugyan nem alkalmasak, hogy éves, évtizedes pontossággal megtudjuk belőlük, mikor került sor az adott sír megásására, de azt az időpontot jelzik, hogy mi előtt nem kerülhetett sor erre. Árpád-házi királyaink uralkodási idejét ismerjük, így legkorábban az adott uralkodó trónra lépést követően kerülhetett sor pénzverésének megindulására, majd miután érmei elterjedtek, kezdődhetett csak meg azok sírba helyezése. Természetesen ez is csupán egy hozzávetőleges időpontot határozhat meg, hiszen azt nem tudjuk, hogy az érme a verését és kibocsátását követően mennyi ideig volt forgalomban, s azt mikor helyezték a sírba. Az Első Szent Király esetében pedig még azzal a nehézséggel is meg kell küzdenünk, hogy pénzverésének megindulási dátuma és érmeinek elterjedési ideje is csak hozzávetőlegesen határozható meg. Az érmeket az elhunyt fejére, szemére, szájára/szájába, vagy felsőtestére helyezhették. A szokás magyarázatát az elhunyt számára a túlvilági útra biztosított fizetőeszköz adásában kell keresnünk.

Sajnos az egykori ruházatból a talajban lezajló kémiai folyamatok hatására szinte semmilyen töredék nem maradt meg, Vas megye talajviszonyai rendkívül kedvezőtlenek ebből a szempontból: a szerves anyagok nagy része nyomtalanul elenyézik. A viseletre tehát csaknem kizárólag annak megmaradó fém elemeiből következtethetünk: egy-egy felbukkanó csatból az övre, egy fém ruhadíszből az egykori díszes öltözékre vagy egy késből, árból a derékon viselt kisebb tarsoly meglétére. Ritka kivétel a 126. sírban a csontváz nyakcsigolyáinál megfigyelt, egymást keresztező, cikk-cakk alakban elhelyezkedő gyapjúsálak alkotta minta, melyek valószínűleg az elhunyt gyermek ruhájának nyaki részét díszíthették. A temetőben ritkaságnak számítanak a fém övcsatok, ezért bizonyára a ruházat megbecsült darabja volt az az öv, mely a 44. sírban volt egykor. Ennek zárását szolgálta az a formája alapján líra alakú csatnak nevezett, bronzból öntött darab, melyet előoldalán még bekarcolt fenyőmintát utánzó díszítéssel is elláttak (4. ábra 9). A fémcsatok hiánya vélhetően arra utal, hogy a közösség csak kevésbé bőrből készült, csomóval nehezebben összefogható, s sokkal inkább egyszerű, textilből készült öveket használt. Ezek megléte azokban az esetekben is feltételezhető, mikor arra csak azok a tárgyak utalnak, melyeket egykor arra erősítettek fel, s azok így az elhunyt derekára helyezett övvel együtt kerültek a sírba. Ilyenek a derék bal oldalán tokban vagy tarsolyban viselt kések, vagy ugyancsak kisebb zacskóban – akár a késekkel együtt – felerősített csíholók, de övre utal a 135. sírból az elhunyt bal combcsontjának külső oldalán megfigyelt római kori érme is, mely valószínűleg ugyancsak egy övön függő kisebb zacskóban, tarsolyban volt.

A temető legnagyobb számban előkerült leleteit a különböző ékszerek alkotják. Ezek között is az ún. hajkarikák, melyek elsősorban bronz- vagy ezüsthuzalból

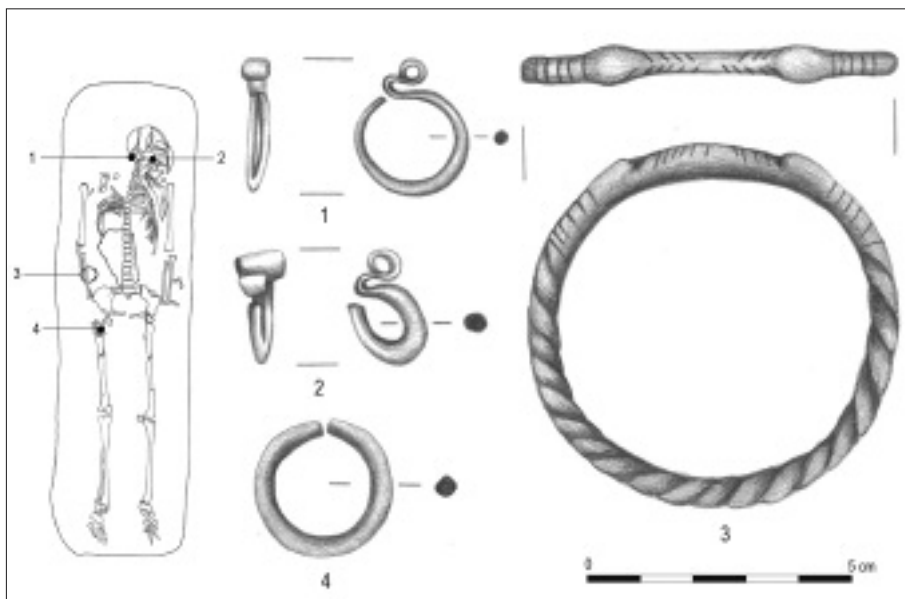

1. ábra: A szombathelyi Kisfaludy Sándor utcai temető feltárt sírjai

2. ábra: A római kori Savaria keleti temetője, a kora Árpád-kori soros és a templomkörüli temető viszonya (Kiss G. rekonstrukciója, 2005)

készülhettek. Nevüket onnan kapták, hogy általában a hajfonat díszeként szokás meghatározni funkciójukat. Jó eséllyel feltételezhető azonban az is, hogy ezek nem minden esetben abba voltak kapcsolva, így a semlegesebb fejékszer megnevezés talán pontosabb. A korszakban többféle változatuk ismert, a sima, nyitott végű, egyszerű huzalkarikáktól (4. ábra 3) az egyik végükön különböző alakúra formált darabokig. Ez utóbbiak közé tartoznak a bemutatott sírból előkerült, ún. S-vég karikák (3. ábra 1-2) is. Megnevezésük már a XX. század elején általánossá vált, melyet

3. ábra: A soros temető 132. sírja és tárgyai (Rajz: Kenesei Á.)

a karika egyik végén található, változó mértékben ellapított, végén visszapödrött, de összességében mégis leginkább fekvő S-alakot formázó elem inspirált. Ezekből a temetőben többségében 1-1 db került elő a koponya két oldalán, a halánték vagy az állkapocs valamely részének magasságában. Noha utóbbiak helyzete akár a fülbevalóként történő felhasználás lehetőségét is felvethetné, a vastagabb huzalból készült, vagy összenyomott végű karikák esetében ez mégsem valószínű. Ugyan magába a hajfonatba akasztott viseleti forma sem lehetetlen, mégis helyesebb arra gondolni, hogy ezeket valamilyen textilből vagy bőrből készült szalaghoz kapcsolták, melyet aztán befonhatta a hajba, avagy valamilyen fejfedőhöz, fejpánthoz is erősíthettek. Ugyan fülbevalóként hívjuk azokat az ékszereket, melyek szintén megtalálhatók a temetőben, köztük az 50. sírból egy ún. szőlőfürtdíszes, bronzból öntött példány került elő, mely megnevezését a szőlőfürthöz hasonló alsó feléről kapta (4. ábra 2), mégis, ennél is helyesebb arra gondolni, hogy egykor valamilyen fejkendőbe, fejpántba stb. akasztva hordta azt tulajdonosa. Erre utal az is, hogy a sírból a koponya másik oldalán, előbbi ékszer magasságában 2 db S-végű karika került elő, mintegy a

4. ábra: Válogatás a soros temető emléktárából (Rajz: Mátyus M.)

szőlőfürtdíszes ékszer párpait alkotva, mely utóbbiak fülbe akasztása ugyancsak elvethető.

A nyak ékszerei között mintegy 9 sírból kerültek elő különböző üvegből készült gyöngyök (4. ábra 4-5). Ezek alakja a gömb alakútól a hengeresig többféle lehetett. Utóbbi darabok között több esetben is megfigyelhető volt, hogy a gyöngyök oldalán, egy lemezyedő részben ezüstfólia borította csaknem annak egész testét. Funkciójuk szerint elsősorban felfűzve, a mai használatnak megfelelően a nyakban lehetnek. Ugyancsak a nyakban viselték azokat a különböző vastagságú, három vagy négyfelé hajtott, végeiken hurkot, illetve kampót formáló sodrott bronzékszereket is, melyeket a nyakperecek közé sorolhatunk (4. ábra 6). Nyakában viselhette életében csörgőjét a 126. sírba temetett gyermek is, melyet bizonyára gyöngysorába illesztve fűzött (4. ábra 8). A tárgynak azonban a gyermek számára való játék mellett vélhetően praktikus oka is volt: hangjával talán jelezhette a szülőknek, gyermekül merre jár.

A temetőből mindössze egyetlen karperec került elő, ez azonban a mai Vas megye területén különleges darabnak számít (3. ábra 3). A 132. számú sírban a váz alkarcsontjainak középrészén feküdt a bronzból öntött, egy-egy szembeforduló állatfejben végződő karperec, melynek testét az öntőmintában úgy alakították ki, hogy a több, különálló huzalból sodrott karpereceket utánozza. A temetést végzők elhunyt iránti gondoskodása itt is megmutatkozott: a karperec állatfejekben végződő része egykor az alkar szemből legjobban látható részére került, mintha csak életében viselte volna.

A közösség tagjai gyakran hordtak életük során különböző gyűrűket, 18 sírból összesen 25 db ilyen ékszer került elő. Többségük kerek vagy rombusz átmetszetű, nyitott, végei irányában hegyesedő huzalgűrű volt, ritkák azonban a foglalattal ellátott és a karikagyűrűk, a temető egyetlen pántgyűrűjét pedig a 4. ábra 7. számú rajza szemlélteti.

Az övek kapcsán már említettem, hogy azokhoz különböző használati és munkaeszközök kapcsolódhattak, melyek természetesen a halott öltöztetésekor is általában a megszokott helyükre kerültek. A temetőből a kések kétféle típusa ismert, melyek besorolása méretük alapján lehetséges. A kisebb, keskenyebb pengével rendelkező és a nagyobb, szélesebb, ám vékonyabb pengéjű változat, ez utóbbit ábra is mutatja (4. ábra 10). Úgy tűnik, a közösség csak férfiak mellé helyezte sírba ezeket az eszközöket. Sajnos arra vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal, vajon a kétféle típusú kés utalhat-e valamilyen speciális munkafolyamatra, melyek elvégzéséhez ezeket használták, s így közvetve az eltemetettek egykori foglalkozására. A közösség sírjaiból nem került elő más, gazdasági tevékenységre utaló nyom sem, így a korban általános munkák feltételezésén túl mást sajnos nem mondhatunk.

Részben már említettem a temető időrendi besorolását, melynek megfelelő pontossággal történő meghatározása minden feltárt jelenség esetében a régészet egyik legfontosabb feladata. Erre már a fentebb említett érmek is utalnak, de ennek meghatározása során a sírok leletanyaga, valamint természettudományos módszerrel

végzett kormeghatározás eredménye is segítségünkre lehet. Mindezeket figyelembe véve úgy gondolom, hogy a temető első sírjait valamikor az ezredforduló táján, vagy a XI. század elején áshatták meg, míg záró periódusa a század 60-as, 70-es éveire tehető. Belső időrendjét tekintve a legkorábbi sírok annak középső részén, a Kis utca vonalában találhatók, majd a temető innen terjedhetett ki északi és déli irányba. Úgy tűnik, hogy a déli, Szent Márton utcánál lévő részén egy idő után csaknem teljesen felhagytak a temetkezésekkel, míg az utolsó sírokat a Kisfaludy utca 70-es számú telkének északi felén áshatták meg. Sajnos a temetőt használó egykori közösség létszámát nem tudjuk meghatározni, jellege alapján azonban egy kevésbé tehető, falusias közösség képe rajzolódik ki. A kereszténység tanításainak ismerete talán már elérte őket, ennek ellenére azonban még a sírba helyezték az elhunytak egy-egy használati és munkaeszközét is. A korabeli pénzforgalomban való részvételre utalnak a sírokból előkerült érmek, s valamilyen mértékű távolsági (?) kereskedelmi kapcsolatok bizonyítéka lehet a temető néhány – pl. az említett szőlőfürdőszes – ékszere.

Szűkebb és tágabb környezetének korabeli temetőit tekintve legközelebb a mintegy 100 m-re található Szent Márton-templomnál feltárt sírkert helyezkedik el (2. ábra). A kettő elemzését, összevetését Kiss Gábor végezte el. Vizsgálata alapján a templom körüli temetőt használó közösségben egy tehetősebb keresztény közösséget, míg a soros nyughelyen temetkezőkben egy szegényebb, a kereszténység tanításaival csupán ismerkedő népcsoportot láthatunk. Érdekes, hogy miért nem ásta, vagy áshatta tagjainak sírjait ez utóbbi közösség a templom mellé, aminek reális magyarázata lehet, hogy valóban tiltott volt számukra ennek használata.

A megközelítőleg hasonló távolságra elhelyezkedő és valószínűleg a Kisfaludy utcai temetővel részben párhuzamosan használt Ják–Bencés apátsági és Sorokpolány–berekaljai temetők közül utóbbival szemben több különbség is felismerhető: eltérő a használati- és munkaeszközök aránya, Sorokpolányon szinte alig került a sírba kés vagy egyéb használati tárgy. A gazdasági és részben talán kronológiai okokkal is magyarázható karikaékszerek viseletének változatosságában azonban Sorokpolány felé billen a mérleg nyelve: a Szombathelyen eltemetettek életükben legfeljebb 5 db karikát viseltek, míg Sorokpolányon akár 11 db-ot is. A Kisfaludy utcában kisebb számban került csak elő olyan tárgy, melyet a korabeli kereskedelemmel kapcsolhatnánk össze, szemben Sorokpolány több ilyen ékszerével, melyek az északi irányú áruforgalommal hozhatók összefüggésbe, pl. karneolgyöngy vagy vékony fémszálból fonott nyakperec. Ennek oka bizonyára utóbbi közösség nagyobb gazdasági erejében is keresendő, hiszen a sírjaikból több mint fél kg súlyú ezüsttárgy ismert. Ják–Bencés apátság korabeli temetője kezdetben vizsgált temetőkhez hasonló, ún. soros jellegű sírkert volt, melyre azonban a későbbiekben templom és a hozzá igazodó temető települt. A soros temetőt használó közösség pogány gondolatisága tükröződik azonban még a 838. sírból előkerült lócsontban, melyet valószínűleg ételmellékletként helyeztek a sírba. Ehhez hasonlóan egy korábbi soros temetőre települt későbbi templom körüli sírkerttel számolhatunk Csepreg–Szentkirály

esetében is. Ettől nem messze, egy kissé távolabbi körben északi irányban találjuk Szakony–Tsz-major temetőjét, melynek sírszáma vélhetően alacsonyabb volt, leletanyagát illetően azonban a hasonlóságok mellett a különbségek is markánsan megmutatkoznak. Ez a sírkert valószínűleg a csepregi templom felépülését és az ottani temetkezőhely megnyitását követően szűnt meg, mikor a közösség az előírásoknak megfelelően már felszentelt földbe temette halottait. A nagyobb sírszámú temetők között még ugyancsak a közelben elhelyezkedő, jellegét tekintve azonban eltérő Ikervár–Virág utca sírkertje, melynek későbbi szakasza, vagy vége lehet párhuzamos a Kisfaludy utcai temető korábbi részével. Ebben a temetőben még megtalálhatók azok az elemek, melyeket a X. századi magyarság jellegzetességei közé sorolhatnánk, mint a lovas temetkezések vagy a sírba helyezett fegyverek. A temető Vas megye egyik legkorábbi sírkertje lehet, melybe az első halottakat a X. század második felében temethette el a közösség. Bármennyire is valószínű azonban, hogy a IX. századtól folyamatos lakottsággal számolhatunk a mai Szombathely területének egy részén, mégis úgy tűnik, hogy a IX. század végén/X. század elején megjelenő magyarság a honfoglalást követően itt még nem telepedett meg, sírjait, temetőit ugyanis ebből az időből eddig még nem ismerjük. Anyagi kultúrájuk nyomai csak a század második felétől bukkannak fel, mikortól nagyobb létszámban jelenhettek meg a területen. Legközelebbi biztos nyomaikra Kőszeg–Kőszegfalvi-rétek területén, a víztározó építését megelőzően napvilágra került 4 sírban bukkanhatunk, mely azonban talán csak a temető egy része lehet. A X. század második felében, végén eltemetett személyek egyikének sírjából a megye területéről mindmáig csupán innen ismert, a honfoglaló magyarságra jellemző fülbevalópár került elő. Sajnos a további X. századi leletek értékelése körül meglehetősen sok a bizonytalanság, így csupán megemlítem, hogy lovas sírokra utaló nyom a már említett ikervári temető mellett Celldömölk–Zsidó temetőből ismert, míg X. századi temetkezések emlékei is lehetnek a Pinkaóváron és Vasasszonyfa-Meszleni határában előkerült, X. századi Kárpát-medencén kívül vert érmek. Az a klasszikus régészeti leletanyag, melyet a honfoglaló magyarság egyes csoportjainak sírjaiból ismerünk – melyek kiállítások rendkívül látványos részét alkotják – Vas megye területéről mindeddig nem kerültek elő. Földrajzilag a legközelebbi ilyen temető 1961-ben Szakonyban, a Vas és Győr-Moson-Sopron megyei határhoz közel, de már utóbbi területéről vált ismertté, mint ahogy a hasonló leletanyagot tartalmazó további sírok, temetők is ebben a megyében található a Ny-Dunántúlon. Ebből következően a X. század első felében tehát csak a Nyugat-Dunántúl északi részén számolhatunk a magyarság megtelepedésével, s majd csak a század második felétől kezdtek csoportjaik déli irányba húzódni. Ekkortól azonban lassanként mind jobban eltűnnek sírjaikból a régi világ jellemző tárgyai. Természetesen ez nem néhány hónap vagy év leforgása alatt mehetett végbe, hanem egy hosszú folyamat volt. A régi szokásokhoz való ragaszkodást mi sem mutatja jobban, minthogy a XI. század közepén még pogánylázadások tettek próbára az új hit és a fél évszázados Magyar Királyság erejét.

A bemutatott temető ma még feltáratlan része a Kisfaludy utca 68. és 72. számú telkén, továbbá részben az utca vonalában valószínűsíthető. Egy napon talán majd lehetőség nyílik az itt található sírok feltárására is, mely minden bizonnyal értékes adatokkal szolgál az ide temetkező közösség alaposabb megismeréséhez. Ehhez azonban elengedhetetlen, hogy a véletlen folytán előkerülő sírjaikkal is megfelelő módon bánjuk, hiszen az egykori valóságról évszázadokon át megőrzött információkból a legtöbbet előkerülésük pillanatában láttatják.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- GÖMÖRI János (2002): *Castrum Supron. Sopron vára az Árpád-korban*. Sopron.
- HORVÁTH Ciprián (2012): 10. századi sírok Kőszeg–Kőszegfalvi-rétek területén. *Savaria*, 35: 187–205.
- HORVÁTH Ciprián (2014): *Győr és Moson megyék honfoglalás és kora Árpád-kori temetői és sírjai*. Szeged.
- HORVÁTH Ciprián (2016): Kora Árpád-kori temető Szombathely–Kisfaludy Sándor utca területén. Szombathely, megjelenés alatt
- ILON Gábor (2002): Előzetes beszámoló a szombathely–szentmártoni kora Árpád-kori temető feltárásáról. In: Kisné Cseh Julianna (Szerk.): *Központok és falvak a honfoglalás és kora Árpád-kori Magyarországon*. Tatabánya, 183–202.
- KISS Gábor (2000): *Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei*. Szombathely.
- KISS Gábor (2002): Topográfiai megfigyelések Vas vármegye kora Árpád-kori központjaiban. In: Kisné Cseh Julianna (Szerk.): *Központok és falvak a honfoglalás és kora Árpád-kori Magyarországon*. Tatabánya, 255–272.
- KISS Gábor (2005): Két szomszédos, kora Árpád-kori temető Szombathelyen. In: Ritoók Ágnes – Simonyi Erika (Szerk.): *A középkori templom körüli temetők kutatása. a halál árnyékának völgyében járok ...* Budapest, 151–162.
- OBENAU, Martin 2010: *Arpadenzeitliche Gräberfelder und Grabfunde des 10. bis 12. Jahrhunderts in Österreich*. Eisenstadt.
- PAP Ildikó Katalin (2010): Koporsós temetkezések Szombathely–Kisfaludy Sándor utca kora Árpád-kori temetőjében. *Savaria*, 22: 93–117.
- PAP Ildikó Katalin (2012): Államalapítás kori temető Rábasömjén temploma mellett – Régészeti adatok Vas megye templom körüli temetőinek kialakulásához. *Savaria*, 35: 211–250.
- TÓTH Gábor–PAP Ildikó Katalin (2007): Szombathely–Kisfaludy Sándor utca kora Árpád-kori temetőjének embertani adatai. *Folia Anthropologica*, 6: 83–94.

JEGYZETEK

- 1 A temető embertani anyagának meghatározását Tóth Gábor (Nyugat-magyarországi Egyetem, Szombathelyi Képzési Központ) biológusnak e helyütt is köszönöm.

TÓTH GÁBOR

A középkor embere a mai Vas megye területén

KÖZÉPKORI NÉPESSÉGEK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

A Kárpát-medence területén az Árpád-kor és a késő középkor embertani képe jellemzően eltér egymástól. Az Árpád-kor időszakában a népesség 95-97%-a tisztán europid jellegű, a maradék néhány százalék pedig kevert europo-mongolid. Az európai típusok kétharmadának koponyaalkata hosszú – középhosszú, egyharmaduké pedig mérsékelten rövid koponyaformájú. E mellett az ország egyes tájegységein élők között kisebb különbségek is érzékelhetők. Keletről nyugati irányba haladva mérsékelten növekszik a koponya hosszúsági-szélességi jelzője (rövidebbé válik a koponya). Ezzel együtt azonban általánosságban kijelenthető, hogy a Kárpát-medencében (az avar kor emberével és a honfoglalókkal ellentétben) embertanilag egyöntetű formakörhöz tartozó népesség élt, akik között inkább csak a stratégiai pontokon – a határvidékeken – láthatóak más formakörű (csatlakozott nép)csoportok (így például Vas megye egyes területein a besenyők). A Nyugat-Dunántúl összehasonlításokba bevont embertani szériái regionális egységként elkülönülnek a dél-szlovákiai, Székesfehérvár környéki, illetve a Duna-Tisza közi és az erdélyi területektől; a Nyugat-Dunántúlon kimutathatóak az avar- és a honfoglaló csoportok egyes embertani sajátosságai is. Míg a Kárpát-medencére jellemző, hogy a honfoglalók és az Árpád-kori népesség jó része közt etnikai különbség lehet a helyben talált népesség hatásai miatt (a Kárpát-medencében az Árpád-kori népesség zöme nem tekinthető a honfoglalók leszármazottainak, tekinthető azonban évszázadok óta együtt élők közösségének), addig a Dunántúlon és Dél-Szlovákiában az avar kor, a honfoglalás kor és az Árpád-kor lakossága között általában mérsékeltabb az embertani különbség; a továbbélés valószínűbbnek látszik.

A késő középkorra már jellemző, hogy a népesség teljesen europid. Az Árpád-kor hosszú–középhosszú koponyaformájához képest ekkor a népesség koponyája valamivel rövidebb és szélesebb (oka lehet a honfoglalók szélesebb koponyaformájának érvényre jutása, vagy akár az Európa-szerte megfigyelhető és markánsan igazolható „rövidfejűsödési folyamat” trendje is). A késő középkori népesség magába olvasztotta a korábbi időszakok népességeit, a honfoglalók és az Árpád-kor mintáival is nagyfokú hasonlóságot mutatva. Míg a honfoglalók legtöbb csoportjának embertani jelleg-együttese (néhány tájegységtől eltekintve) nem mutatkozik meg az Árpád-kor időszakában, addig a késő középkor anyagában egységesül a népesség. A testmagasság viszonylag ekkor is homogén, a testmagasság lassú növekedése a jellemző.

A középkort lezáró török kori minták, amelyek balkáni eredetű népségek vizsgálatából származnak (Dombóvár, Zombor, Bácsalmás), különböznek valamennyi korábbi magyar leletcsoporttól, szemléltetik az ide került idegen elem embertani másságát; általában rác népcsoportokhoz köthetők. A közelharc, mint új harcmodor következtében a késő középkori és török kori sorozatokban jelentősen megsza-
porodnak a kard és szablyavágások nyomai a csontanyagon. Ezek a sérülések a koponyán és a végtagokon egyaránt megjelennek, illetve gyakran az ágyéki és a háti csigolyákon is megfigyelhetők.

Bartucz Lajos a honfoglalók és a mohácsi vést megelőző magyarság esetében a keveredések következtében kialakult azonos rasszbeli összetételt tudott meghatározni. Ennek oka, hogy a honfoglalók és a helyben talált népségek keveredése a honfoglalást követően sem állt meg. A magyar államiság kialakulása és a kereszténység felvétele után megindult a jövevények (hospesek) befogadása is. A XIII. századtól kezdve a tatárjárás következtében megürült élettérbe telepések (szászok, németek, szlovákok, románok és ruszinok) és menekülők (kunok, jászok, rácok) kaptak lehetőséget a letelepedésre. Így Magyarország nemzetiségei – nagyjából a peremterületeken élve – a mohácsi vész előtti időszakban a mintegy 4,2 millió lakosságnak kb. 20%-át alkották.

KÖZÉPKORI NÉPSSÉGEK A MAI VAS MEGYE TERÜLETÉN

Az időszak Vas megyei embertani emlékeit áttekintve azt tapasztaljuk, hogy néhány feltárt nagy sírszámú – részben középkori – temetőnk mellett (vizsgálatuk időrendjében: Sorokpolány, Csepreg, Mesteri, Ják) több kisebb temető(részlet) is ismert (például Szombathelyről, Kőszegről, vagy templomkörüli temetkezések Vasvárról), illetve egyes magányos sírok is feltárássra kerültek (például Gencsapáti kelta kori temetőjében). Antropológiai vizsgálatuk azonban a kisebb jelentőségűnek tartott síroknak általában esetlegesen történt meg, nagyobb szériáink eredményei is csupán részlegesen vagy részleteiben közöltek. A vizsgálatra kerülő kisebb szériák, temetkezések gyakran templomok (vagy romjaik) mellett, vagy pedig a belső renoválás kapcsán a padozat alól kerülnek elő. Ezek a sírok a helyi vezető réteg, a köznép és a szerzetesek maradványait egyaránt rejthetik. Általában a XII. századtól indultak meg a templomkörüli temetkezések. Az ilyen temetők szakszerű feltárása a régészt az ásatás során különösen próbára teszi, hisz az ilyen jellegű temetkezéseknél helyszűke miatt általánosnak tekinthetők a rátemetések, egymásra rétegződtek a sírok. A betemetések számát meghatározza, hogy mennyi időn keresztül éltek a templomhoz tartozó falu(k)ban. A késő középkorig használt temetők sok száz, vagy több ezer sírosak is lehetnek. A régészeti leletanyag a korszakon belül változó, általában szegényes – az embertani leletanyag gyakran keveredett, töredékes; vizsgálatukat ráadásul megnehezíti a megyénkre jellemző talajtípusok csontanyagot bontó savas kémhatása is.

Míg a középkorra vonatkozó régészeti kutatások közül a fontosabb eredményekről már P. Hajmási Erika is állított össze több évtizedes vizsgálatai alapján egy tema-

tikus ismertetést, addig a kor emberéről, mint társadalmi és biológiai lényről, a kárpát-medencei anyagtól jellemző kisebb mértékű különbözőségeen túl nem sokat tudunk. Ugyanez a gondolat fogalmazódik meg bennünk a Tóth Endre régész irányításával, szintén régészeti és történeti szempontok szerint íródott, teljességre törekvő, Szombathely történetét felidéző, csaknem két évtizede megjelent monográfia olvasásakor is. Nyilvánvalóvá vált, hogy a kor megismerésében felbukkanó hiányosságok pótlása egy fontos, lépésről lépésre leküzdendő adóssága a hazai antropológiának, mivel a régészeti és embertani kutatások együttműködése népszerűségi kérdések esetében elengedhetetlen.

VAS MEGYEI TEMETŐK

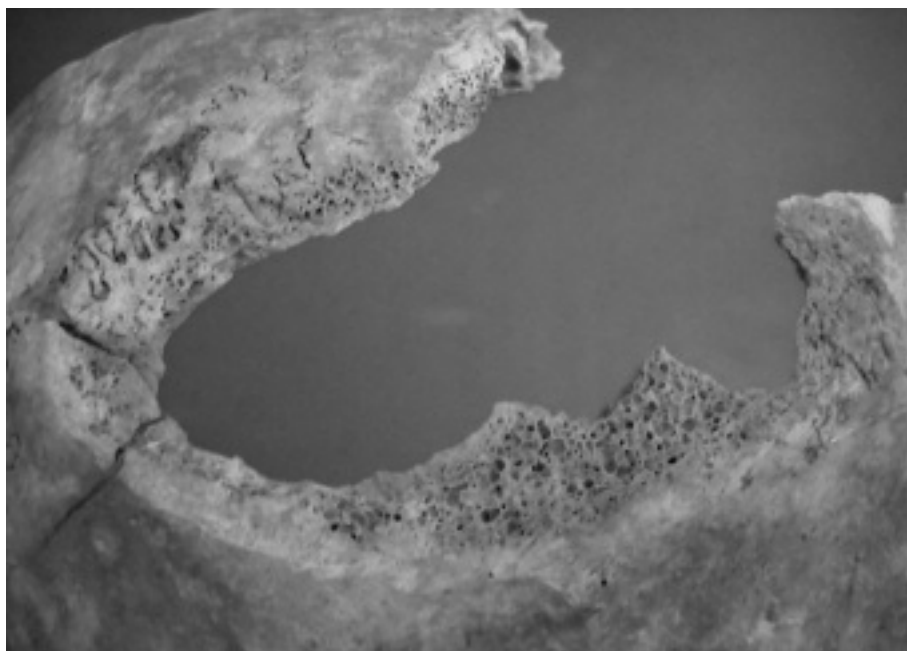
Az 1990-es évek elején nagy sajtóvisszhang kísérte a **Csepreg** határában, Szentkirály-major térségében, építkezés közben megtalált X–XVI. századi temető sírjainak feltárását, amelyet Sosztarits Ottó régész vezetett. Hamar tisztázódott, hogy nem az 1621-es csepregi mészárlás feltételezett tömegsírjára bukkantak, hanem egy X–XII. századi temetőrész soros temetkezésébe történtek a későbbi időszak templom körüli betemetései, ahol a középkori viszonyokra jellemző módon a születéskor várható átlagos élettartam meglehetősen alacsony volt: 36,54 év. Ennek egyik oka a magas gyermekkori és fiatalkori halandóságban kereshető. A kisszámú ép koponyalelet alapján jellemzőnek tekinthetők a pamíri típus elemei, amelyek a magyarság törökös rétegeivel hozhatók kapcsolatba. A temető 169 embertanilag is vizsgált sírja alapján a népességre jelentős férfitöbbség jellemző. A fizikai stressz és az ízületek kóros elváltozásainak gyakorisága egészségtelen életkörülményeket és fokozott fizikai terhelést feltételez, ugyanakkor meglepően alacsony a mechanikus traumák, sérülések száma.

Eddig a legnagyobb sírszámú részlegesen feltárt Vas megyei temetőnek tekinthető a **Ják** település templomdombján; a Szent Jakab- és Szent György-templom falain kívül fekvő temető. Az embertani elemzés alapján ez az anyag az Árpád-kori népességről hiteles képet ad, a többi időszakból a kor népességének teljesen véletlenszerű a megjelenése. A feltárások 1997–2003 között Valter Ilona és Hajmási Erika régészek irányításával folytak. A több mint 900 sír a XI–XVIII. század temetkezéseiből származik. Megállapítható, hogy a kezdeti, a XI–XIII. századi népesség, különbözik a térség VI–IX. századi lakosaitól. A koponya mérsékeltlen hosszú és mérsékeltlen széles XI–XIII. századi alkata a XVII–XVIII. századra fokozatosan rövidebbé és szélesebbé vált. A XIV–XVI. századi késő középkori koponyák szélessége azonban jelentősen meghaladta nemcsak a korábbi, hanem a későbbiek értékeit is. Ez arra utalhat, hogy a XIV–XVI. század folyamán, Jákon az addigi helyi népességtől eltérő külsejű egyének jelentek meg. A csontmaradványokon, életmódra utalva, gyakori az ízületi károsodás. A fertőző betegségek közül pedig a tuberkulózis és a szifilisz is nyomot hagyott egyes csontvázakon.

Mesteri–Intaháza térségében, Holéczy Zoltán amatőr régész 1939-es ásatásai óta ismert, hogy itt is egy temető sírjai találhatóak. A területen 2001 és 2006 között

*1. ábra: Túlélő koponyasérülés (Vasvár, Domonkos kolostor 54. sír, 25-35 éves férfi –
fotó: Tóth G.)*

*2. ábra: Halált okozó sérülés a koponyán (Vasvár, Domonkos kolostor II. árok, 30-40 éves férfi
– fotó: Tóth G.)*

Ilon Gábor szervezett az általa vezetett régésztechnikus képzés keretein belül tanácsadásokat, amelynek során tisztázta, hogy a temetőt az Árpád-kortól kezdve a kora újkorig folyamatosan használták, sőt egy része a mai napig használatban van. A közel 500 feltárt sír régészeti és embertani anyagának részleges feldolgozásával több szakdolgozat és kisebb közlemény is foglalkozik. Az összefoglaló monográfia elkészítése érdekében napjainkban történtek meg az első lépések. Így remélhetőleg rövidesen tisztázhatóvá válik a továbbélés vagy a betelepedés kérdésköre. Érdekesként megemlíthető, hogy a temetkezési, régészeti, néprajzi és embertani eredmények alapján a temető egyik sírjában nyugvó nő minden bizonnyal boszorkány volt – vagy annak tartották.

1941 júniusa óta ismert az a lelőhely **Sorokpolány** határában, ahol útépités közben bukkantak egy Árpád-kori temető néhány sírjára, amelyeket Nemeskéri János antropológus ásatása nyomán további, egyes feljegyzések szerint több mint 300 sír követett. A feltárt temetőrészlet ÉNy-i és Ny-i oldalán megtalálták az Árpád-kori település nyomait is: több egymás után következő földbe mélyített épület és tűzhely formájában. A temető feltárása a háború alatt félbeszakadt, feljegyzések, jelentések tanúskodnak a részben megsemmisült leletanyagról. Napjainkra a Magyar Természettudományi Múzeum Embertani Tárában mindössze 39 db koponya maradt meg, ami a teljes anyag kb. egytizedét teszi ki, s ebből részletes morfológiai és metrikus vizsgálatokra csupán 29 db koponya alkalmas. Mind Nemeskéri János előzetes embertani megállapításai mind pedig a leletanyag újabb vizsgálatait azt bizonyítják, hogy a sorokpolányi népesség embertani szempontból két részre osztható. Az első csoport az északnyugat-magyarországi Árpád-kori magyar lakossággal mutat rokonságot. A másik, egy a koponyaalkatában hosszúfejű csoport, a magyarságtól idegen elemeket hordoz, amelyek az elvégzett összehasonlítások alapján északi kapcsolatra utalnak. Az embertani anyag ezen részének párhuzamait a főként Európa északi részein elterjedt nordikus típusban találhatjuk meg, amelynek elterjedési területébe Lengyelország is beletartozik. Erről a környezetétől elkülönülő népességelemről régészetileg megállapítható, hogy tárgyi kultúrájának egyes darabjai szintén a lengyel területek felé mutatnak. A települést jelölő helynév, azaz „polák” legkézenfekvőbb etimológiája pedig az államszervező lengyel törzs, illetve a lengyel nép későbbi önmegjelölésében kereshető.

Szombathely középkori temetkezéseiből egy, a kora Árpád-kor idejére datálható soros temető területén, több leletmentés illetve feltárás is zajlott 1965 óta. Embéri csontmaradványok az 1998-as, Ilon Gábor által vezetett – majd a 2001–2006 közötti – Ilon Gábor és Pap Ildikó Katalin régészek által vezetett ásatások során kerültek elő. A részlegesen feltárt soros temetőtől 50-100 méterre délre található a Szent Márton-templom kora Árpád-kori templomkörüli temetője. A két egykorú temetőt egy mély, mocsaras-vizenyős rész választotta el egymástól, így bizonyítottan két eltérő rítusú (templomkörüli illetve soros), de részben minden bizonnyal egykorú temető létezett. Ez a jelenség a Kárpát-medencében, ismereteink szerint, egyelőre egyedülálló. Antropológiai szempontból érdekes lehet annak a régészeti

felvetésnek az igazolása vagy elvetése, hogy esetleg vallási-etnikai alapon döntöttek-e el, hogy ki melyik temetőbe temetkezzen. A templomkörüli Árpád-kori sírok hiányos-töredékes embertani anyaga (a temetőt az I. századtól a XX. század második feléig folyamatosan használták) alapján az eddigi vizsgálati eredmények még nem

3. ábra: Templomkörüli temetkezés sírja (Vasvár, Domonkos kolostor 35. sír, 18-20 éves férfi – fotó: Pap I. K.)

adnak lehetőséget ennek a hipotézisnek a megválaszolására. Remélhetőleg, további kiegészítő vizsgálatok után, ennek a felvetésnek a megválaszolása is lehetséges lesz.

Szintén templomkörüli temetkezéseket tárt fel **Vasvár** Domonkos kolostorának udvarában, 2009-ben, Pap Ildikó Katalin régész. A középkori temetőrészlet temetkezései nem a város állandó-, és a középkor folyamán is működő temetőjéhez tartoztak (az más helyszínen – a Szent Mihály-templom mellett lokalizálható). Ezért nem tudni, hogy pontosan kiket, és miért temettek a középkori Vasvár lakosai közül a Domonkos kolostor temploma mellé. A világi jellegű temető férfi-, női és gyermek sírjainak embertani vizsgálata alapján az ide eltemetettek antropológiailag, a magyar népességen belül, osztrák és német embertani kapcsolatokkal is bírhattak. Ez a kapcsolat a kereskedelem, a katonai mozgások és a hospesek betelepítése/betelepítése kapcsán is jellemző. Sérüléseik a korra jellemző harcmodorra utalnak; a koponyákon és vázcsontokon túlélte és halált okozó sebzések és törések nagy számban előfordulnak. Daganatos folyamatok és szifilisz okozta csontelváltozások is azonosíthatóak.

A fentiekén túl Vas megye középkori embertani képének jellemzéséhez várhatóan a **kőszegi** Szent Imre- és Szent Jakab-templomok között feltárt sírok leletanyagának vizsgálata is rövidesen hozzájárulhat.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BARTUCZ Lajos (1938): *A magyar ember*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 431–495.
- B. BENKHARD Lilla–PAP Ildikó Katalin (2010): Kőszeg, Jurisics tér. In: Kisfaludi Júlia (Szerk.): *Régészeti Kutatások Magyarországon 2009*. Budapest, KÖH–MNM, 255–257.
- CZEIZEL Endre (1990): *A magyarság genetikája*. Debrecen, Csokonai Kiadó, 21–27.
- ÉRY Kinga (1991): *Paleoantropológia, paleodemográfia*. Budapest, ELTE TTK, 40–44.
- ÉRY Kinga (1998): Összegző embertani tanulmányok a Kárpát-medence IV–XII. századi népességeiről. In: Tóth Gábor (Szerk.): *Szemelvények a magyar antropológia eredményeiből*. Panniculus, Ser. B. No. 2: 35–38. Szombathely.
- ÉRY Kinga (2001): Régi magyarokról – újból. *Anthrop. Közl.* 42: 17–28.
- ÉRY Kinga–BERNERT Zsolt (2009–2010): Török kori csontvázak a budai Várhegy keleti oldaláról. *Budapest Régiségei* 42–43: 151–180.
- ÉRY Kinga–MARCSIK Antónia (2012): Embertani vizsgálatok Ják 11–18. századi népességén. *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője*, 35: 13–97.
- HAJMÁSI Erika P. (1993): Középkori régészeti kutatások Vas megyében. In: Wirth Zsuzsanna–Tóth Kálmán (Szerk.): *A múzeum. A történettudomány forrásai I*: 73–79. Szombathely.
- ILON Gábor (2002): Előzetes beszámoló a Szombathely-szentmártoni kora Árpád-kori temető feltárásáról. *Tatabányai Múzeum Tud. Füv.* 6: 183–202.
- ILON Gábor (2004): Mesteri-Intaháza/Intapuszta. In: Kisfaludi Júlia (Szerk.): *Régészeti Kutatások Magyarországon 2002*. Budapest, KÖH–MNM, 239–240.
- KAJDOCSI LOVÁSZ Gabriella (2015): *A török hódoltság kori idegen etnikumok összehasonlító embertani vizsgálata*. PhD Értekezés, SZTE TTIK, Szeged.
- KISS Gábor (2000): *Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei*. Szombathely, 241–243.
- KISS Gábor–TÓTH Endre–ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs (1998): *Savaria–Szombathely története a város alapításától 1526-ig*. Szombathely.
- KISS Gábor–KUSTÁR Ágnes–ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs (1999): A sorokpolányi kora Árpád-kori temető és település etnikuma. In: S. Perémi Ágota (Szerk.): *Hadak Útján*. Veszprém. 179–204.
- KISS Gábor–KUSTÁR ÁGNES–ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS (2000): Sorokpolány-Berekalja, Kápolnai út. In: Kiss Gábor (Szerk.): *Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei*. Szombathely, 146 – 240.
- templom régészeti kutatása 1984–1992. *Comm. Arch. Hung.*, 175–199.
- PAP Ildikó Katalin (2010): Jelentés a Vasvár Domonkos kolostor belső udvarán végzett feltárásról. In: Kisfaludi Júlia (Szerk.): *Régészeti Kutatások Magyarországon 2009*. Budapest, KÖH–MNM, 377–378.
- SOSZTARITS Ottó (1993): Csepreg-Szentkirály. *Rég. Füv.* I. 45: 59.
- TÓTH Gábor (1996): Csepreg-Szentkirály X–XVI. századi temetőjének embertani vizsgálata. In: Dénes József (Szerk.): *Tanulmányok Csepreg történetéből*. Csepreg, 66–81.
- TÓTH Gábor (2003): Előzetes beszámoló a szombathelyi Szent Márton-templomban 1989–1991-ben feltárt sírok embertani vizsgálatáról. *Panniculus* Ser. C. 170: 1–3. Szombathely.
- TÓTH Gábor (2012): A középkori Vasvár embere. *Vasi Szemle* 66/2: 181–192.

- TÓTH Gábor–BUDA Botond–BÖTSCH Enikő–KOVÁCS Zsanett (2007): A Mesteri-intaházai temető egy rendellenes egyedének embertani vizsgálata. *Savaria, A Vas Megyei Múzeumok Értesítője*, 30: 291–299.
- TÓTH Gábor–PAP Ildikó Katalin (2007): Szombathely–Kisfaludy Sándor utca kora Árpád-kori temetőjének embertani adatai. *Folia Anthropologica*, 6: 83–94.
- VALTER Ilona (2001): Ják – volt bencés apátság. *Rég. Füzet.* I. 51: 147.
- ZOFFMANN Zsuzsanna K. (1982): *Az 1526-os mohácsi csata 1976-ban feltárt tömegsírjainak embertani vizsgálata*. Biológiai Tanulmányok 9. Budapest, Akadémiai Kiadó.

VÁRNAINÉ BALOGH BEÁTA

A Vasi Múzeumi Látványtár régészeti hasznosításának lehetőségei

A Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum legfiatalabb részlegének, a Vasi Múzeumi Látványtárnak egykori múzeumpedagógusaként szeretném bemutatni, hogy milyen komplex módon lehet kiaknázni a Látványtár régészeti szempontból is rendkívül értékes adottságait.

A VASI MÚZEUMI LÁTVÁNYTÁR PÁLYÁZATA

A jogelőd Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága közel 100 millió forintot nyert el a „Múzeumok iskolabarát fejlesztése és oktatási–képzési szerepének infrastrukturális erősítése” című pályázati konstrukció keretében támogatott TIOP-1.2.2-09/1-2010-0016 számú projekt megvalósítására. Ezt követően a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum használatában lévő Szombathely, Pásztor u. 2. sz. alatti Központi Raktárban a 2012-es év során kialakításra kerültek a fejlesztésbe bevont terek, valamint az azok rendeltetésszerű használatához elengedhetetlen kiszolgálóhelyiségek: maga a tárgyakat bemutató látványtár, a múzeumpedagógiai foglalkoztatóterem, a fogadótér, a raktárhelyiség, továbbá a hozzájuk kapcsolódó vizesblokk. Beszerzésre kerültek a szükséges berendezések is, és a műtárgyak is a helyükre kerültek a kiállítóterben.

A kétszer 250 m² alapterületű Látványtárban/Látványraktárban mintegy 5000 műtárgy kerül bemutatásra a régészet-, a történet-, a természet- és a néprajztudomány köréből. A projekt megvalósulásával egy új múzeumi egység, valódi közösségi tér jött létre és nyílt meg a látogatók előtt 2012 decemberében.

A projekt időtartama 2010. július 1.–2012. december 31., a támogatás összege: 93 887 540 Ft volt. A pályázó hivatalos képviselője dr. Nagy Zoltán megyei múzeumigazgató, projektmenedzsere Mecséri Annamária, a pályázat pénzügyi vezetője Vadász Dianna, szakmai felelőse dr. Illés Péter és a műszaki felelőse Kálmán György volt. A régészettudománnyal kapcsolatos tartalmi megvalósítás a gyűjteményekért felelős szakmuzeológusok és szakemberek, azaz Nagy Marcella, Farkas Csilla, Mladoniczki Réka, dr. Kiss Péter, Nyerges Anita, Pap Ildikó Katalin, dr. Kiss Gábor és dr. Tóth Gábor munkáját dicséri.

A Látványtár célja a megyei múzeum szakági gyűjteményeinek a kortárs társadalmi környezethez való intenzív visszacsatolása, egy olyan új viszony kialakítása, amely valóban hatékonyan újrapozicionálja a múzeumi ismeretbázis oktatási szempontú lehetőségeit.

A LÁTVÁNYTÁR SZAKMAI BEMUTATÁSA

A tárgyak oktatási szempontból történő elsődleges hasznosítása révén egy konkrét bemutatóhelyen reprezentálja a Savaria Múzeum mind a négy tudományos szakági gyűjteményét. Ennek révén sajátos interdiszciplináris megközelítésbe helyez régészeti, néprajzi, helytörténeti, természettudományos tárgyakat. Itt a műtárgyak elvileg

1. ábra: A Látványtár részlete

biztonságos műtárgytároló rendszerekben válnak felfedezhetővé, azaz a múzeumi raktározás szakszerű műtárgyvédelmi követelményeihez¹ igazodik a látogatói igények kiszolgálása. Így a tanulmányi raktár a jövőben beérkező restaurált és feldolgozott tárgyakat is könnyen integrálhatja. Ezt a célt szolgálja az egyszerűen kezelhető, nyitható polcrendszer, melyben a

tárgyak cserélhetőek, akárcsak a stabil elhelyezést és a többirányú láthatóságot is biztosító akasztós rácsfalak, dobogók, posztamensek.²

A bemutatóraktár az egymáshoz közelítő klímaigényű kő, kerámia, fa illetve üveg, bizonyos mértékben pedig fém anyagú tárgyak bemutatását teszi lehetővé, kényszerűen lemondva a textil és papír anyagú tárgyakról, melyek itt-tárolása sem műtárgyvédelmi, sem költséghatékonysági szempontból nem kívánatos.

Az alábbiakban a tárgyakat az anyagtípus, a tematika szerinti egységek és a főbb mennyiségi mutatók alapján mutatom be.

Az *I. Őskörnyezet* című kronológikus egység magába foglalja az őslénytani gyűjtemények tematikus főcsoportot, mely az ősnövény gyűjtemények (ősnövénylenyomatok – 180 darab, megkövült fatörzsdarabok – 74 darab, prefosszilis fatörzsrészek – 1 darab) és az ősszállatok tematikus alcsoportokból áll. Ezek mellett ebbe az egységbe tartozik még az ásvány- és kőzetgyűjtemény tematikus főcsoport (100 darab).

A *II. Őskor* régészeti kronológiai egysége a tárgykultúrák fejlődésének korai időszakába enged betekintést, mégpedig az őskori ember háztartása (nagy méretű tárolóedények, kerámia, őrlőkövek, szövőeszközök – 86 darab), a neolitik viseletek/ido-
lok (126 darab), a halottkultusz (sírokból 111 darab), a fémművesség (142 darab), a vallás és hitvilág (20 darab) tematikus főcsoportokhoz tartozó tárgyi emlékek bemutatásával. A Vas megyei leletek közül kiemelkedő a Sé, Malomi-dűlőn és a Szombathely, Oladi-platón található késő neolitikus települések figurális ábrázolá-

sai. Az agyagszobrocskák talán az akkori emberideált (?) jelenítik meg. A túlhangsúlyozott idomok, a zsírfarúság a női nemi jelleget hangsúlyozzák, de férfiábrázolásokat is ismerünk. Karcolással és festéssel díszítették őket, amelyek alapján rekonstruálható a hajviselet, a ruházat, az egykori divat. A Kr. e. 3. évezredben új történeti korszak vette kezdetét, amelyet bronzkornak hívunk. Elnevezése új nyersanyag és új fémműves technológia alkalmazásából ered. Az ezt megelőző rézkori évszázadokban csak rézből előállított kalapált, majd öntött eszközök és ékszerek ebben az időben már nem tisztán rézből készültek, hanem a réz+arzén/ón/antimon keverékéből. Így jóval tartósabb, de könnyebben alakítható bronz ötvözetet nyertek. A bronztárgyakat gyakran elrejtették, illetve különböző szertartások során feláldozták, azaz edények vagy más tárgyak társaságában földbe ásták, vízbe dobták. A Kr. e. 12. századtól a bronzeszközök használata mellett a vassfeldolgozás is egyre nagyobb szerepet kapott – már a Kárpát-medencében is – a mindennapokban. Így lassú átmenettel egy újabb korszak következett: a vaskor. A késő bronzkori és kora vaskori lelőhelyekről előkerülő tűzikutyák /holdidólok/, agyagoltárok (?) szerepe a szakmai körökben régóta és máig megoldatlan vita tárgya. A korai funkcionális értelmezések helyett – miszerint

2. ábra: Ismerkedés a római kori falfreskóval:
a motívum festése

ezek tüzelést, főzést elősegítő háztartási eszközök (nyárstartók lettek volna)–, a kutatás ma már többnyire a kultusztárgyak közé sorolja ezeket. A kisebb példányok esetében elképzelhető, hogy nagyobb méretű „idolok” kisebb utánzatairól van szó. A Vát határában előkerült nagyméretű tárgy esetében feltételezhetjük, hogy itt az „eredetivel”, egy valódi és egy kisebb közösséget szolgáló oltárral van dolgunk.

A *III. Ókor* című kronológikus egység a római kor leleteinek két tematikus főcsoportjára koncentrál, ezek a halottkultusz (kerámiaurnák, kisebb edények, fém használati és viseleti tárgyak – 300 darab) leletei, és a köemlékek (szarkofág, kőládásír, sírkő, kőurna, őrlőkövek, feliratok, épületelemek – 218 darab). A római törvényeknek megfelelően Savaria temetői is a várost körülvevő falakon kívül találhatók. A korai időszak (Kr. u. 1–2. század) sírjai a város kivezető útjai mentén széles sávban húzódtak a négy égtáj felé. Később (Kr. u. 3–4. század), amikor ezek a temetők megteltek, illetve a szabad helyek már túl nagy távolságba kerültek a várostól, a városfalakhoz közeli területeken is temetkeztek, így a négy temető lassan körülölelte a

várost. Korai és késői sírok egyaránt kerültek elő mindegyik temetőből. Savaria római korának négy évszázada akár százezer sírt is hátrahagyhatott, amelynek máig sajnos kevesebb mint egy százalékát ismerjük. A feltárt sírokban a mindennap használatos tárgyak (poharak, korsók, tálak, tányérok, csészék és mécsesek) mellett az elhunyt ékszerei, személyes és viseleti tárgyai találhatók meg. A sírba helyezett tárgyak mennyisége és minősége természetesen a halott vagyoni helyzetétől függött.

3. ábra: Embertani „kirakós játék” a Régészet Napján, 2014

hárdi nemes ember maradványai) mellett embertani anyagot is bemutat (24 darab koponya). A csontvázrendszert 206 csont építi fel. Az ritka, hogy minden csont megőrződjön a talajban – különösen a vasi agyagos kavicsban –, de vizsgálatukkal így is sok információhoz juthatunk. Az embertani vizsgálattal megállapítható, hogy férfi vagy nő nyugodott-e a sírban, és az is megbecsülhető, hogy mennyi idő volt az elhaláláskor. Amiről a csontok mesélnek: az az egykori emberek sérülései és betegségeinek egy része, táplálkozása, azaz áttételesen életük és sorsuk. A koponyák vizsgálatakor szembeötlő, hogy a csontrendszert érintő gyógyító vagy jelképes beavatkozások (pl. koponyalékelés) netán a koponya szépészeti célú torzításának a hatásai és következményei is jellegzetes nyomokat, elváltozásokat okoznak.

A KIÁLLÍTÁSRA KERÜLŐ MŰTÁRGYÁLLOMÁNY BEMUTATÁSI MÓDJA

A külön térben elhelyezett múzeumpedagógiai foglalkoztatótermen kívül a régészeti bemutatótér tervezői olyan látogatói útvonalakat, ún. „közlekedő utcákat” hoztak létre melyek a nagyobb alapterületű, aktív látogatói részvételt segítő ún. „téma-terek”-ként működő további foglalkoztató tereket kötik össze. A bemutatott tárgymennyiség és annak elrendezése a múzeumi gyűjtemény számos olvasatát teszi lehetővé, melyek a múzeumpedagógiai koncepcióban kifejtett különféle tematikus útvonalak mentén, ún. „élménytúrák” során jöhetnek létre (pl. a gabona útja, az ember életútja, a lélek útja stb.).

A bemutatótérben való tájékozódást, alapvető szintű ismeretközvetítést segítik a kronológikus egységekként elhelyezett nagyméretű, színes molinók és a tematikus csoportokat leíró tájékoztató tablók. A műtárgyakat, ill. műtárgycsoportokat értel-

mező, digitális prezentációk és informáló digitális katalógus megjelenítéséhez az egyes „téma-terek” önálló IKT-eszközponttal (információs és kommunikációs technológiai eszközök) rendelkeznek, melyek intenzív, magas minőségű, 3D virtuális tartalmai a Látványtár honlapján internetes úton is elérhetőek. A tárgyak a digitális katalógusban pozícionálva szerepelnek, leíró adataik szintjeit szakáganként a NKÖM muzeális intézmények nyilvántartási szabályzatáról szóló 20/2002. (X.4.)

sz. rendelete alapján határozták meg a gyűjteményekért felelős szakmuzeológusok. Így, mindezek következtében az egyszerre oktató/informáló és szórakoztató/élményt keltő Vasi Múzeumi Látványraktár a történeti Vas megye eredeti és hiteles kulturális örökségének tárgyi elemeiben rejlő pedagógiai lehetőségeket egészen új minőség-

*4. ábra: Római kori sírrekonstrukciót feltárók
a Régészet Napján, 2015*

ben egyedi módon képes aktualizálni. A foglalkoztatóban különböző szemléltető eszközök, például makettek és mikroszkópok, valamint műtárgymásolatok segítik a diákok elmélyült ismeretszerzését, közben a helyes múzeumhasználatra is nevelve a fiatalokat. A műtárgymásolatok (római mázas korsó, terra sigillata, mécsesek stb.) számtalan játékos ismeretszerző feladatra, szerepjátékokra használhatóak, hiszen a többféle tapasztalás segíti az ismeretek rögzítését. A teremben projektor, hangfalak, korszerű számítógép, korlátlan internetelérés biztosítja magas színvonalú, tudományos célú kiscsoportos munkamegbeszélések ún. workshopok, értekezletek, előadások megtartásának lehetőségét. A terem nagysága és felszereltsége biztosítja a kézműves foglalkozások zavartalan lebonyolítását, a női, férfi, és a külön mozgássérültek számára kialakított mosdó pedig az agyagozás, festés stb. utáni tisztálkodást is lehetővé teszi.

A LÁTVÁNYTÁRBAN ÉRDEKÉBEN VÉGZETT KOMMUNIKÁCIÓ

A Látványtárat – mint új tagintézményt – újszerű és hatásos kommunikációval kell(ett) ellátni ahhoz, hogy a város, a megye lakossága megismerje a Szombathely periferiáján található és új alapítása miatt is hátrányos pozícióból induló kiállítási egységet. Ehhez be kellett vetni minden lehetséges eszközt, amivel közvetlenül, hatásosan, figyelemfelkeltően és gyorsan lehet információt eljuttatni az emberekhez. Ennek alapja egy egységes arculat³ megtervezése volt, amelynek a tervszerűen végiggitt kommunikációs stratégiában való alkalmazásával értük el, hogy egyre több

érdeklődő kapcsolódjon be a Látványtár pezsgő életébe. A komplex múzeumpedagógiai hasznosításhoz rendkívül szorosan kapcsolódik a helyes múzeumi kommunikáció, hiszen hiába egy újszerűen kivitelezett, extrán felszerelt múzeumi kiállítótér, ha az adott intézményről senki nem hallott, a benne zajló programok pedig nem jutnak el a célközönséghez.

A látványtár honlapja (<http://latvanytar.savariamuseum.hu>) önállóan is elérhető, de a központi weboldalról (<http://savariamuseum.hu>) is át lehet linkelni hozzá. Struktúrája a látogatók, azon belül pedig a legfontosabb célcsoportok igényeihez igazodik. Alapszíneiben a látványtár logóját követi. A menürendszer többlépcsős legördülő megoldással vezeti el a felhasználót a keresett információt tartalmazó oldalhoz. A releváns információk a portál felületéről közvetlenül elérhetőek, és nem a menükön keresztül több lépcsőben kell elérni azokat. A portál nyitóoldaláról lehet elérni a múzeumról, a kiállításokról, az aktuális rendezvényekről tájékoztató oldalakat, az adatbázisokat, valamint a facebook oldalt. A főoldalon helyezkedik el az elérhetőségre (térkép, telefonszám, cím) mutató menüpont. A portál lehetőséget teremt a felhasználók számára, hogy elektronikus kommunikációt kezdeményezhessenek a múzeummal (vendégkönyv), és a közfelhasználásra szánt anyagokat (például oktatási segédletek, ismeretterjesztő dokumentumok, szakirodalom stb.) letölthessék.

Az aktuális programokat, fotógalériákat, friss információkat a Látványtár múzeumpedagógusa töltötte fel nap mint nap, így gyorsabban frissültek az információk, mintha egy külső üzemeltető cég látná el ezt a feladatot.

A múzeumpedagógia menü alatt megtalálhatóak az egyéni és csoportos kínálatok korosztályok szerint, valamint a már megvalósult programokon készült fotógaléria is. Az adatbázisok abc sorrendben tartalmazzák a főbb tárgytipusokat, de minden egyes tárgyra külön-külön is rá lehet keresni a leltári szám, vagy megnevezés alapján. Az adatbázisok tartalmazzák a tárgyak metaadatait: leltári szám, elnevezés, kor, lelőhely, kiállításkód, fotó, esetenként méret, gyűjtő neve stb. Mivel ez egy interneten elérhető adatbázis, nagy segítséget jelent a pedagógusoknak, kutatóknak, diákoknak az otthoni felkészülésben.

A Látványtár közösségi oldalát (<https://www.facebook.com/VasiLatvanytar>) szintén a múzeumpedagógus gondozta. Itt is megtalálhatóak az általános adatok, a fotógalériák, az aktuális programok. A weboldallal ellentétben a közösségi oldalnak nagyobb szemlélet- és véleményformáló ereje van. Nemcsak az adott intézményre vonatkozó híreket, aktualitásokat közöl, hanem az anyaintézmény és a tagintézmények programjait. Sőt a magyarországi múzeumok, külföldi múzeumok híreit is közvetíti, ezáltal az oldal kedvelőinek (pl. tanár és diák) a múzeumokkal kapcsolatos tudását és kapcsolatrendszerét is bővíti.

A LÁTVÁNYTÁR PROJEKTIADVÁNYA

A 28 oldalas A/5 méretű színes, fotókkal gazdagon illusztrált kiadványt a pályázatból finanszírozta a múzeum, mely sajátos hangulatú kiállításvezetőként funkcionál.

Ezzel a kiállításban el tudták kerülni a vizuális élményt csökkentő hosszú feliratok elhelyezését, és a látogatók igény szerint kaphatnak részletes tájékoztatást a kiállítás mind a hét kronológiai egységről és az alegységekről. Emellett a kiadvány értékes információkkal szolgál az idelátogatók számára a térségben fellelhető sajátosságokról, mind régészeti, mind néprajzi vagy természettudományi szempontból. Ezeket a sokszorosított vezetőket a kiállítóhely bejáratánál a látogatók térítésmentesen elvehetik. Későbbi kiadásánál egy olyan térképpel kell kiegészíteni, amely a látogatókat a Látványraktárban ténylegesen elnavigálja.

A LÁTVÁNYTÁR HASZNÁLATÁNAK EGYIK LEHETSÉGES MÓDJA: A FELADATLAPOS FELDOLGOZÁS

A „Fedezd fel a Látványtár kincseit! – barangolás a régmúltban és a jelenben” a Vasi Múzeumi Látványtár – A Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága tanulmányi raktárának foglalkoztató füzetek egy NKA pályázat finanszírozásában készült el. A szerzőpáros: Mecséri Annamária történész, projektmenedzser és Vadász Dianna preparátor, azóta mindketten múzeumpedagógiai szaktanácsadók. A füzet a Látványtár múzeumpedagógiai és közművelődési hasznosítási tervének (egyben bemutatótér) tematikáját követi, figyelembe veszi a célközönség (közoktatásban résztvevők) életkori sajátosságait. A megoldandó feladatok nehézségi fokát piktogramok jelölik, amelyek az adott tudományterületre is utalnak egyben. A piktogramokhoz a Látványtár logóját használták fel a szerzők, az eredeti színeket megtartva. A témakörök feldolgozása során kiemelkedő szerepet kaptak a mai gyerekek vizuális ingerekre való igényei. A rengeteg színes kép nagymértékben segít elképzelni a régmúlt, illetve a természeti környezet tárgyait, élőlényeit, azok egykori funkcióját és mai változatát. A szólások, közmondások alkalmazása a nyelvi kommunikáció szép példája a múzeumi tárgyak és a nyelvészet interdiszciplináris kapcsolataira. A keresztretjétevények, a nyomozós, felfedező játékok lehetőséget adnak a gondolkodás szabadságára, a kreativitás szabad áramlására, hiszen a múzeumi tudományos közeg kifejezetten alkalmas arra, hogy másképp gondolkodjunk a pedagógiáról, hogy vállaljunk olyan ismeretbővítő formákat, módszereket, amelyek alkalmazására a tanárnak, az iskolának nincs lehetősége; a készen kapott tudás helyett a tudás eléréséhez használva képességeinket. A kiállítóterben IKT-pontok – játékos feladatokkal, kiegészítő információkkal – nyújtanak tudástöbbletet a gyűjteményről és a kiállított tárgyakról, melyek szerves részét képezik az itt látható gazdag tárgye gyűjtéseknek, hasznos segítségül szolgálnak a múzeumpedagógiai foglalkozások alkalmával is. Ezeket is remekül beleillesztette az alkotópáros a feladatok sorába, így a tanulók informatikai tudását is bővítik a feladatmegoldások során. A rajz és vizuális kultúra tantárgyhoz is számos ponton kapcsolódik a kiadvány: újkőkori idol, falusi szék, családi címer rajzolása szerepel többek között a feladatok sorában. Nagyon aktuális és életszerű helyzetekben fellelhető valóságos problémamegoldó tevékenységeket is felkínál: pl. útvonaltervező használata Rómába, állatlábnyomok felismerése az erdőben stb. A múzeumpedagógiai füzet nemcsak digitális, hanem nyomtatott formában való

megjelentetésre is alkalmas, így feladatai segítségével szolgálnak a négy téma (régészet, néprajz, történet- és természettudomány) múzeumi környezetben való izgalmas és élményszerű kommunikációjára!

A MÚZEUMPEDAGÓGIAI PROGRAM CÉLJA, FELADATAI

A múzeum alapvető célja a pályázatban a fenntartási időszakra vállalt látogatószám (2012. december 31. – 2018. január 15. között 3000 fő) teljesítése, új célcsoportok elérése. Az óvodások, az alsó- és a felső tagozatosok, a gimnazisták és szakközépiskolások, a főiskolások, egyetemisták és a fogyatékkal élők intézményeiben nevelkedők, azaz valamennyi oktatási intézmény tanulóinak, s mellettük a családok, a nyugdíjasok és a magasan képzett szakemberek, művészetoktatók, pedagógusok rendszeres múzeumhasználóvá tétele és a régészet eredményeinek, céljainak élményközpontú bemutatása.

A SPECIÁLIS MÚZEUMPEDAGÓGIAI PROGRAMCSOMAG BEMUTATÁSA ÉS EREDMÉNYEI

A 2013/14-es tanévben először kínált a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum kombinált, 6 tagintézményre (Savaria Múzeum, Szombathelyi Képtár, Iseum Savariense, Vasi Skanzen, Smidt Múzeum, Vasi Múzeumi Látványtár) kiterjedő, 5+1 részes múzeumi foglalkozáscsomagot. A korosztályok szerint meghirdetett sorozat neve az óvodai, valamint 1–2. évfolyamos iskolai csoportok számára Múzeumnyitogató (no. 3.) volt. A „Könnyű szeretni a madarakat” az 1–4. évfolyamos iskolai csoportok számára készült, a „Ketten kössünk egy kékbe” pedig a felsős korosztályt célozta meg. A Múzeumnyitogató (no. 3) sorozatra 27 óvodai csoport, 5 1-2. évfolyam regisztrált, összesen 782 fő. A Madaras sorozatra 19 osztály, összesen 451 fővel. A Ketten kössünk sorozatra 10 osztály, 201 fővel jelentkezett. Sajnos csak egy középiskola regisztrált, 6 osztály, 53 fővel. Ez összesen 1487 fő.

A múzeum foglalkozás-sorozatának célja az volt, hogy a gyermekek pozitív múzeumi élményeket szerezzenek, közben életkoruknak megfelelő ismereteket és viselkedési normákat sajátítsanak el. Az egyes foglalkozások végén a résztvevőktől a látottakhoz, hallottakhoz kapcsolódó 5–5 furfangos kérdésre vártunk választ. A helyes válaszokért kapott pontokat a sorozat végén összesítettük és a legtöbb pontot összegyűjtő csoportokat ajándékkal jutalmaztuk. A résztvevők egyedi gyártású múzeumlátogató füzetet kaptak, amelybe minden foglalkozás után lerajzolhatták, lejegyezhatték élményeiket. A sorozat végén a legszebb, legértelmesebb füzetek kiállításra kerültek a Szombathelyi Képtárban és a füzetek tulajdonosai közt értékes műtárgymásolatokat (pl. Udvardi Balázs restaurátor által készített római mécseseket) sorsoltunk ki.

A Vasi Múzeumi Látványtárban 2014 áprilisában a központi téma a római fal-festmények megismertetése volt: A savariai ásatásokon a kövek, téglák és cserepek mellett színpompás falfestménytöredékek is előkerülnek, amelyek egykor a villákat, a hatalmas középületeket és szentélyeket tették lakályosabbá. Várnainé Balogh

Beáta régésztechnikus és Edöcs Judit restaurátor együttes bemutatója nyomán az érdeklődők előtt kibontakozott az egykor szebbnél szebb virág- és geometrikus motívumokkal, ember- és állatalakokkal díszített falképek csodás világa. A foglalkozás végére kiderült, hogy kiből lett volna ügyes római piktor, hiszen a diákoknak egy eredeti római freskó motívumkincsét kellett rekonstruálniuk. (2. ábra)

A 2014/15-ös tanévre 4 korosztály számára hirdettük meg a foglalkozás-sorozatokat, amelyekre 21 óvodai csoport: 480 fő, 25 1-2. osztály: 585 fő, 22 3-4. osztály: 544 fő, 8 felsős osztály: 154 fő, 6 középiskolás osztály: 68 fő, mindösszesen 82 csoport, 1811 fő regisztrált.

A „Múzeumok erdeje” téma a tagintézmények múzeumpedagógiai foglalkozáskínálatát az erdő fogalmára, mint közös témára építette fel. Az intézmények profiljaiknak megfelelően, természettudományi, kultúrtörténeti, képző- és iparművészeti szempontból járták körbe a közös témát.

Az „Ezerarcú erdő” című foglalkozás során a Látványtárban kiemelt szerepet kaptak a megkövült famaradványok és levélenyomatok, különleges magok és termések, védett növény- és állatfajok, a történelem során fából készült fontos tárgyak (különböző szerszámok, a kerék), módszerek (pl. piramisépítés, hajók) – s nem utolsósorban a környezetvédelem kérdései. Régészeti és természettudományos módszerek (dendrokronológia, pollenanalízis, mikroszkópos megfigyelések) segítségével a diákok is bepillanthattak a múzeumi kutatómunka műhelytitkaiba.

Középiskolások részére is hirdettünk foglalkozást, „Harc az életben maradásért – harcban szerzett sérülések” címmel. A történelem folyamán az (őskortól a jelenkorig) az ember alapvető célja az életben maradás és a vagyonszerzés volt. Ennek érdekében számtalan fegyvert fejlesztett ki, amelyek halálos sérüléseket is okoztak. A régészeti antropológia segítségével bepillantást nyerhetünk a régi korok hadviselésébe és a harci sérülések gyógyításának rejtelmeibe.

A VASI MÚZEUMI LÁTVÁNYTÁR EGYEDI KÍNÁLATA A 2013/14-ES TANÉVRE

A régészet tárgykörébe tartozó foglalkozások kivitelezése során igyekeztünk a szakembereket (régész, régésztechnikus, restaurátor, történész, néprajzos) is bevonni a múzeumpedagógiai munkába, hiszen rendkívül fontos, hogy a diákok első kézből értesüljenek a muzeológiai munka különböző fázisairól. Elengedhetetlenül fontos, hogy érezzék a szakma iránti elhivatottságot, a lelkesedést a kollégákon, így talán a szakmaválasztásban is pozitívan tudjuk befolyásolni őket. Így került sor a következő foglalkozások kiajánlására:

„Dínók-e a madarak?”

Egyszer volt, régen volt, volt egyszer egy érdekes kor – Jurának hívták –, ahol a sárkányoknak állt a világ. Volt ott gigantikus óriás, pöttömke törpe, de vajon mind eltűnt mára, vagy ruhát cserélve itt laknak körülöttünk? Hol keressük, és hogyan ismerjük fel őket? Látogass el hozzánk és segítünk neked megtalálni az ősök szép-

séges unokáit! Ha már erre jársz, formázzunk agyagból dínót, vagy ha jobban tetszik, akkor valamelyik mai rokonát!

„Szépítkezés, testkultúra a római korban”

Kelbert Krisztina történész kutatási területe a női szerepek vizsgálata a különböző történelmi korokban. Ám különösen a római kor tekintetében nem célszerű leszűkí-

5. ábra: Érdeklődő és mestere a Múzeumok Őszi Fesztiválján

teni a szépítkezés témakörét a szebbik nemre! Pláne, hogy azt a kozmetikai dobozt, amelyet Kusztor Gergely restaurált, akár egy férfi is használhatta volna. Mire alapozható ez a feltevés? A válasz megismerése után ékszer készítenek a résztvevők.

„Van nekünk szép szőlőhegyünk...”

A bor, a rézkorban „háziasított” szőlő felfedezésétől az emberiség történelmének szerves része. Meghatározott vallási tradíciókat és nemzeti hagyományokat. Kapcsolódik az ünnepekhez, de a hétköznapiakhoz is. Ismerkedjünk meg az ókori eredetű, ám napjainkig élő helyi tradíciókkal a Látványtárban fellelhető tárgyak segítségével. Ezt követően mérjük fel tudásunkat egy bor-tótó kitöltésével!

A VASI MÚZEUMI LÁTVÁNYTÁR EGYÉB RÉGÉSZETTEL KAPCSOLATOS MÚZEUMPEDAGÓGIAI PROGRAMJAI, AZ ÖNKÉNTES PROGRAM KIÉPÍTÉSE

A Látványtárban a csoportos és az egyéni múzeumi órákon kívül tartunk természetesen tárlatvezetéseket, projekt- és témnapokat is. Őszi és tavaszi időszakban hely-

színt biztosítunk több városi iskola témahetéhez. pl. Zrínyi Ilona Általános Iskola: Márton-hét vagy Bolyai-napok. A nyári időszakban a múzeum és a város többi intézményében zajló táborok is felkeresik a Látványtárat, amikor is több múzeum-pedagógiai foglalkozás kombinált programját veszik igénybe. Ennek során több száz diák érkezik minden évben a tagintézményekbe, körforgó rendszerben megismertetjük velük a helytörténetben kiemelkedő jelentőségű eseményeket, épületeket, régészeti eredményeket. A több napos elfoglaltság során lehetőségünk van alaposabban és játékosabb formában bemutatni az új régészeti felfedezéseket, az új feltárások eredményeit is. Kipróbálhatják a kísérleti régészet segítségével az őskori szerszámok pattintását, félig földbe süllyesztett ház építését a Látványraktár mögött, arcrekonstrukció készítését eredeti koponya alapján. Előadásokat hallgathatnak régészeinktől az éppen zajló feltárások kincseiről, és a restaurálás rejtelmeibe is betekinthetnek. Ásatási helyszíneinket is meglátogathatják szakemberek vezetésével. A gyerekek bekapcsolódhatnak a feltárás, a dokumentálás, a leletcsomagolás, tisztítás folyamatába is. 2014 és 2015 júniusában a Savaria Múzeum és a Vasi Múzeumbarát Egylet közös szervezésében megvalósult honfoglalás és római kori régészeti tábor diákjai (42 és 46 fő) látogattak el a Régészeti Raktárbázisra és a Látványtárba, ahol a régészeti osztály munkatársainak közreműködésével részt vehettek imitált szisztematikus terepbejáráson, római urnasír feltárásán, fémdetektort és szintezőműszert használhattak, őskori pattintott eszközöket, római mécseszt készíthettek, és közelebbről megismerkedhettek egy csontvázszal, valamint a római freskók világával is. Hasonló, tematikus, egész napos programokkal vártuk, valamint idol alakú mézeskaláccsal és gyógynövényes limonádéval fogadtuk a szép számú érdeklődőt (120 fő) a 2014 és 2015-ben megrendezett Régészet Napja országos rendezvényhez csatlakozva (3. ábra).

Ezen kívül több országos nagyrendezvénybe is bekapcsolódtunk. Pl. Kutatók éjszakája, Pedagógusok éjszakája, Múzsák kertje, Pincétől a padlásig, Múzeumok Őszi Fesztiválja program, melyek már nemcsak az óvodás, iskolás korosztályt célozták meg, hanem a család apróbb és nagyobb tagjait is (4. ábra).

Állandó látogatóink a Múzeumbogár Klub tagjai, akik évek óta szívesen vesznek részt a múzeum és most már a Látványtár kínálta programokon, hiszen így olyan kulisszatitkokba is bepillanthatnak, amelyek egy átlagos múzeumlátogatás során (idő hiányában) biztosan nincs lehetőség (5. ábra).

Számtalanszor előfordult, hogy a diákoknak szervezett sorozaton résztvevő kisgyermek később elhozta szüleit, nagyszüleit, barátait nyilvános programjainkra, mert annyira elvarázsolta a hely szelleme, hogy szeretne volna ezt az élményt megosztani másokkal is. Ezek a pozitív visszajelzések megerősítettek abban, hogy jó úton járunk, sőt távlati terveinkben további programsorozatok „kiötlése” és újabb célcsoportok felderítése is felmerült.

Az aktív korúakat csak munkaidő után, esetleg hétvégén tudja elérni a múzeum. Ezért kísérletként elindítottunk egy hétköznapi, 17 órakor kezdődő eseménysorozatot „Múlt jelent jövőt” címmel. A Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum a

Vasi Múzeumbarát Egylettel együttműködve „szabadegyetemi” képzést indított azoknak a jó kommunikációs készséggel rendelkező múzeumbarátoknak, akik komolyabban érdeklődnek a múzeumi ismeretátadás iránt, sőt e területen szívesen vállalnának önkéntes munkát. A jelentkezők a szakmai felkészítő programokon szerzett tudásukról az elismert szakemberek előtt tartott bemutató tárlatvezetés során adtak számot. Az eredményes „vizsgát” követően önkéntes tárlatvezetőként kapcsolódhatnak be a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum tagintézményeinek életébe. Önkénteseink kiválaszthatják azt a tagintézményt, amelynek gyűjteményét, kiállításait behatóbban szeretnék megismerni, és amelyben leginkább tevékenykedni kívánnának. A szabadegyetem programjai az alapismereteket tárgyaló

6. ábra: A Vasi „múzeumbogarak” és vezetőjük: Tóth Kálmán

közös modulok mellett a választott tagintézményekben fakultatívan valósultak meg. A programra 47 önkéntes jelentkezett, 16 fő tett vizsgát.

A MÚZEUMI FOGLALKOZÁSOK SZERVEZÉSI, STATISZTIKAI ADATAI

2015 augusztusáig a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum tagintézményeiben múzeumpedagógusként 6 fő dolgozott (nem mindenki 8 órában!), ezért mindig szakmuzeológusok bevonásával kerültek megtartásra a foglalkozások.

Regisztrálni a múzeum központi honlapján lehetett, egy regisztrációs űrlap kitöltésével, melynek adatai excell táblázatban kerültek rögzítésre. A regisztrált csoportok 6 múzeumi időpontját Google naptárban tároltuk, amelyben minden múzeumi tagintézmény más-más színkóddal rendelkezik, így egyből kitűnik, ha az időpontok ütköznének. A naptárt minden tagintézmény múzeumpedagógusa és a rendezvényszervezők is kezelhetik, így a többi fontos esemény is rögzítésre került. Az internetalapú naptár rendkívül nagy segítség a programszervezésben, hiszen

nemcsak a főbb adatokat tárolja (pl. osztály neve, létszáma, tanár elérhetősége), hanem email-t, sms-t küld a rendezvények előtt a résztvevők számára. Módosítani is sokkal egyszerűbb az időpontokat, ill. a különböző változásokat így, mint a régi papír alapú naptárokban. Azonnal látható, ha több tagintézményben párhuzamosan zajlik rendezvény, és ha esetleg valamelyik múzeumpedagógusnak segítségre van szüksége, azt is láthatja, kinél nincsen éppen csoport.

Az adatok világosan tükrözik, hogy az alsós regisztráltak száma megnövekedett. A 2013. évi 67 csoport helyett a 2014/15-ös tanévre már 82 csoport jelentkezett. Köszönhető ez az összehangolt kínálatnak, a 2013/14-es tanévben a gyerekek által jó hangulatban megélt múzeumi foglalkozásoknak, a kiváló múzeumpedagógiai csoportmunkának, a pedagógusok pozitív tapasztalatszerzésének és a személyes kapcsolatrendszerek kiaknázásának.

2013 augusztusától 2014 októberéig jómagam 84 foglalkozást (tárlatvezetést, múzeumi órát, előadást, témanapot stb.) tartottam a Látványtárban, ami 2110 főt érintett.

A látogatók 85%-a 16 év alatti, szervezett közoktatási keretek között érkezett a Látványtárba, a felnőtt korosztály jóval kisebb száma feltételezhetően az új tagintézmény ismeretlenségéből fakadt.

A Látványtár – eltérően a hagyományos múzeumi kiállítóterektől – komplexebb, újszerű, interaktív, élményközpontúbb, a gyermekekben mélyebb nyomot hagyó múzeumi élményt kínál, s a több ezer tárgy rövid idő alatti megtekintésének lehetetlensége folytán, ismétlődő visszatéréseket generál.

Végezetül, összegezve fenti mondandómat: igyekeztem rámutatni néhány olyan tényre és ötletre, amelyek révén egy látványtár valóban komplex funkciókat és feladatokat alapoz meg és tölt be. Amellett is érveltem, hogy a látványtárak, látványraktárak kiállításaiiban rengeteg lehetőség van, amelyeket kihasználva a modern muzeológiai elvekhez igazodhatnak. Elmondható, hogy nagyon sok hasznosítási elképzelés megvalósulása nem pusztán az anyagi háttér függvénye, hanem a stratégiailag átgondolt marketingtervekben található jó ötleteket megvalósítva vezet az út a sikeres intézményi működés felé.

Igaz az az állítás, hogy a személyesség hitelt ad az elmondottaknak és maradandóbb élménnyé teszi a múzeumlátogatást. Ezért úgy vélem, érdemes olyan múzeumpedagógusokat és szakmuzeológusokat alkalmazni, akik évek óta ismerik és gondozzák a gyűjteményt, jó kapcsolatot építettek ki a város és a megye pedagógusaival és magukénak érzik, szívügyüknek tekintik a Látványtár fejlesztését.

Nem utolsósorban a Látványtárnak az a feladata, hogy közelebb hozza a rég múlt értékeit, hogy a régészet szépségeit és módszereit bemutatva nevelje a jövő nemzedékének értő, a kulturális örökséget mentő és megbecsülő múzeumlátogatóit, esetleg jövőendő régészeit, muzeológusait.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BÁNKI Zsolt (2010): A múzeumi portál készítésének gyakorlati kérdései. In: Oktatási célú múzeumi kiadványok – a feladatlapról az online múzeumi csoportmunkáig. Múzeumiskola 9. Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Képzési Központ. Szentendre, 54–57.
- DURBIN, Gail – MORRIS, Susan & WILKINSON, Sue (1990): Tanulás tárgyakkal. Múzeumok Mindenkinek V. Budapest, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
- ÉLIÁS István (2009): Oktatási segédanyagok készítésének elméleti és gyakorlati lépései. In: Diákok a múzeumban. Múzeumiskola 2. Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Képzési Központ. Szentendre, 40–48.
- FRAZON Zsófia (2011): Múzeum és kiállítás, Az újrarajzolás terei. Budapest–Pécs, Gondolat Kiadó
- HOOPER-GREENHILL, Eilean (1994): Museums and their visitors. London, Routledge
- ILLÉS Péter (2013): Mindenünk a gyűjtemény (?) Tárgyak, kollekciók, kontextusok a Vasi Múzeumi Látványtárban. *Savaria, a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 36: 435–439.
- KÁLDY Mária (2009): A múzeumok tájékoztatási, információs eszközei. In: Iskolák és múzeumok partnersége. Múzeumiskola 2. Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Képzési Központ. Szentendre, 52–57.
- KOLTAY Zsuzsa (2010): Helyzetjelentés a hazai múzeumpedagógia eredményeiről és kihívásairól. *Iskolakultúra*, 107–123.
- NAGY Lászlóné (2007): A feladatlap, mint a tanulás-tanítás munkaeszköze. *A biológia. Tanítása módszertani folyóirat*, 13–18.
- PATÓ Mária (2010): Mit rejt a doboz? Múzeumi kiadványok gyermekeknek. In: Múzeumi kommunikáció az oktatás szolgálatában. Múzeumiskola 7. Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Képzési Központ Szentendre, 83–88.
- SZÁNTÓ Szilvia – HINORA Ferenc (2010): Minden, ami marketing. Budapest, Hinora Cégcsoport
- TÓTH Kálmán (2010): Feladattípusok az oktatási célú múzeumi kiadványokban. In: Oktatási célú múzeumi kiadványok – a feladatlapról az online múzeumi csoportmunkáig. Múzeumiskola 9. Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Képzési Központ. Szentendre, 22–31.
- VÁSÁRHELYI Tamás (2002): Gondolatébresztő, vitaindító egyes múzeumok kommunikációjáról és kiadványairól. *Múzeumi Közlemények*, 64–67.
- VÁSÁRHELYI Tamás (2009): Múzeumi marketing. In: A nyitott múzeum. Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Képzési Központ. Szentendre, 140–147.
- VÁSÁRHELYI Tamás – SINKÓ István (2004): Múzeum az iskolatáskában. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó

JEGYZETEK

- 1 A tárlók sajnos nem pormentesítettek és világításuk hőt termel. Mindezek nem használnak a műtárgynak. (Ilon G. megjegyzése)
- 2 A kivitelező a budapesti székhelyű Novastore Kft. volt.
- 3 A grafikai arculatot a szombathelyi székhelyű Logomotív Kreatív Műhely Bt. tervezte meg.